

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖУРНАЛЫ
КАЗАХСТАНСКИЙ ЖУРНАЛ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА
KAZAKHSTAN JOURNAL OF INTERNATIONAL LAW

Научно-теоретический и информационно-практический журнал

№1
(78)

Журнал издается с 03.02.2000г., выходит ежеквартально.

*Свидетельство о постановке на учет средства массовой информации, выданное
Министерством культуры и информации Республики Казахстан
№ 15701-Ж от 24 ноября 2015 г.
(свидетельство первичной постановки на учет № 1073-Ж, 03.02.2000г.)*

Редакционный совет:

*Председатель – доктор юридических наук, профессор **Жалаури О.Ш.** (Алматы)*

Члены Редакционного совета:

*доктор юридических наук, профессор **Айтхожин К.К.**; доктор юридических наук,
профессор **Сарсембаев М.А.** (Астана); доктор юридических наук, профессор
Мауленов К.С.; (Алматы); доктор юридических наук, профессор **Мацкевич И.М.**
(Москва); доктор юридических наук, профессор **Шумилов В.М.** (Москва)*

Редакционная коллегия:

*Главный редактор – доктор юридических наук **Алибаева Г.А.***

Члены Редакционной коллегии:

*доктор юридических наук, доцент **Сабитова А.А.**; кандидат юридических наук
Толкумбекова Н.О.; кандидат юридических наук **Кудайбергенев М.Б.**, кандидат
юридических наук, доцент **Әбділда Д.Ә.***

СОБСТВЕННИК:

*Учреждение «Евразийская юридическая академия им.Д.А.Кунаева»
(город Алматы)*

Адрес редакции:

*Республика Казахстан, г.Алматы, ул. Курмангазы, 107
Телефон: 8 (727) 292-98-77, 350-78-88*

e-mail: nauka_kunaev@mail.ru

СОДЕРЖАНИЕ

Әбішев С.А. АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР САЛАСЫНДАҒЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ КҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРҒА ҚАРСЫ КҮРЕСУДІҢ КЕЙБІР ПРОБЛЕМАЛАРЫ	4
Азимжанова А.С. НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ РЕКЛАМНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ	9
Амантаева А. Б. ҚЫЛМЫС ЖАСАҒАН ТҰЛҒАЛАРДЫ ҰСТАП БЕРУДІҢ ТҮСІНГІ, ОНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ ЖӘНЕ ШАРТТАРЫ	16
Арзанбекова С. А. УЧАСТНИКИ ПРЕДЪЯВЛЕНИЯ ДЛЯ ОПОЗНАНИЯ	22
Бағдатқызы Ж. КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРДЫҢ ДЕВИАНТТЫ МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫНЫҢ АЛДЫН-АЛУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ	28
Евстратов В. Е. НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО И ОРГАНИЗАЦИОННОГО ХАРАКТЕРА ВНЕДРЕНИЯ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА ПО БОРЬБЕ С ТЕРРОРИЗМОМ	33
Жарылқасын А. САЯСИ ПАРТИЯЛАРДЫҢ ҚОҒАМДАҒЫ ОРНЫ МЕН РӨЛІ	41
Ирискулов Ш.Р. ОБ ИДЕНТИФИКАЦИИ ДИНАМИЧЕСКИХ ПРИЗНАКОВ ЧЕЛОВЕКА ПРИ ОПОЗНАНИИ	47
Кайыпова Л.К. СТАДИИ ПРИКАЗНОГО ПРОИЗВОДСТВА	53
Каптагаев Д.Д., Мухамеджанов Б.А. КӘСПКЕРЛІК ҚЫЗМЕТ АЯСЫНДА КОММЕРЦИЯЛЫҚ ҚҰПИЯНЫ ҚОРҒАУДЫ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТЕТІН НОРМАЛАРДЫ ҚОЛДАНУ БОЙЫНША СОТ ПРАКТИКАСЫНА ТАЛДАУ	63
Кожаметова А.Б. ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ҚЫЗМЕТ ЖӘНЕ ОНЫҢ ЗАҢНАМАЛЫҚ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТІЛУІ МЕН ДАМУ ТАРИХЫ	69
Құлтайқызы Г. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ КАТОЛИК ШІРКЕУІНІҢ МИССИОНЕРЛІК ҚЫЗМЕТТІ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ	77
Мусабаева Н. ЗАҢ ШЫҒАРУ ҚЫЗМЕТІ» МЕН «ЗАҢ ШЫҒАРУ ПРОЦЕСІ» ҰҒЫМДАРЫНЫҢ АРАҚАТЫНАСЫ	85
Нарбутаев Б.А. МҰРАГЕРЛІК ҰҒЫМЫ МЕН ОНЫҢ ПАЙДА БОЛУ ТАРИХЫ	91
Нұрғалиев М. ҚАЗАҚСТАНДЫҚ АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМНЫҢ ИНСТИТУТТАРЫ	99
Нұрлан Е. Е. КОРРУПЦИЯ КАК ОБЪЕКТ АНТИКОРРУПЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ	105
Сайланбай А. ӘДІЛ СОТТЫҢ ҚАҒИДАЛАРЫ	114

АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР САЛАСЫНДАҒЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРҒА ҚАРСЫ КҮРЕСУДІҢ КЕЙБІР ПРОБЛЕМАЛАРЫ

С.А. Әбішов

*Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясының магистранты,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.*

Түйіндеме: Мақалада ақпараттық технологиялар саласында жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтарға қарсы күресті құқықтық және ұйымдастырушылық қамтамасыз етудің проблемалық аспектілері қарастырылған. Қазақстан Республикасында ақпараттық технологияларды дамыту және тиімді пайдалану мемлекеттік саясаттың басым бағыттарының бірі болып табылады. Қазақстан Республикасында ақпараттық қоғамды қалыптастыру мен дамытудың мақсаты азаматтардың өмір сүру сапасын арттыру, Қазақстанның бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету, қоғам өмірінің экономикалық, әлеуметтік-саяси, мәдени және рухани салаларын дамыту, ақпараттық және телекоммуникациялық технологияларды пайдалану негізінде мемлекеттік басқару жүйесін жетілдіру болып табылады. Бұл ретте кешенді сипаттағы құрылатын объектілердің ерекшелігін неғұрлым дәл айқындау қажеттігіне байланысты құқықтық қатынастар туындайды (ақпараттық базалар; тіркелімдер, кадастрлар, тізілімдер және сыныптауыштар; интернет-ресурстар және желілік интерактивті қызметтер) және оларды тиісінше есепке алуды ұйымдастыру. Қазіргі уақытта азаматтық айналымда әртүрлі ақпараттық өнімдердің үлкен көлемі бар, оларды өндірушілер мен пайдаланушылар осы өнімдерге өз құқықтарын заңнамалық қорғауға мүдделі. Алайда, жаңа ақпараттық технологиялар қоғамның дамуына серпін беріп қана қоймай, қылмыстық әрекеті Ақпараттық технологиялар саласымен байланысты құқық бұзушылардың жаңа нақты әлеуметтік тобының қалыптасуына әкелді, сондықтан осы саланы құқықтық реттеу ерекше маңызға ие болды.

Түйінді сөздер: ақпараттық технологиялар, қылмыстық құқық бұзушылықтар, ақпараттық қоғам, ақпараттық қауіпсіздік, телекоммуникациялық технологиялар.

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ БОРЬБЫ С УГОЛОВНЫМИ ПРАВОНАРУШЕНИЯМИ В СФЕРЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

Аннотация: В статье рассмотрены проблемные аспекты правового и организационного обеспечения борьбы с уголовными правонарушениями, совершенными в сфере информационных технологий. В Республике Казахстан развитие и эффективное использование информационных технологий является одним из приоритетных направлений государственной политики. Целью формирования и развития информационного общества в Республике Казахстан являются повышение качества жизни граждан, обеспечение конкурентоспособности Казахстана, развитие экономической, социально-политической, культурной и духовной сфер жизни общества, совершенствование системы государственного управления на основе использования информационных и телекоммуникационных технологий. При этом возникают правовые отношения, связанные с необходимостью более точного определения специфики создаваемых объектов комплексного характера

(информационные базы; регистры, кадастры, реестры и классификаторы; интернет-ресурсы и сетевые интерактивные услуги) и организации их надлежащего учета. В гражданском обороте в настоящее время находятся большие объемы разнообразных информационных продуктов, их производители и пользователи заинтересованы в законодательной защите своих прав на эти продукты. Однако новые информационные технологии дали толчок не только прогрессу общества, но и привели к формированию новой специфической социальной группы правонарушителей, преступная деятельность которых связана со сферой информационных технологий, поэтому особую значимость приобретает правовое регулирование данной сферы.

Ключевые слова: информационные технологии, уголовные правонарушения, информационное общество, информационная безопасность, телекоммуникационные технологии.

SOME PROBLEMS OF COMBATING CRIMINAL OFFENSES IN THE FIELD OF INFORMATION TECHNOLOGY

Annotation: The article considers the problematic aspects of the legal and organizational support of the fight against criminal offenses committed in the field of information technology. In the Republic of Kazakhstan, the development and effective use of information technologies is one of the priorities of state policy. The purpose of the formation and development of the information society in the Republic of Kazakhstan is to improve the quality of life of citizens, ensure the competitiveness of Kazakhstan, develop the economic, socio-political, cultural and spiritual spheres of society, improve the system of public administration based on the use of information and telecommunications technologies. At the same time, legal relations arise related to the need for a more precise definition of the specifics of the complex objects being created (information bases; registers, cadastres, registers and classifiers; internet resources and online interactive services) and the organization of their proper accounting. Currently, there are large volumes of various information products in civil circulation, and their manufacturers and users are interested in legislative protection of their rights to these products. However, new information technologies have given an impetus not only to the progress of society, but also led to the formation of a new specific social group of offenders whose criminal activities are related to the field of information technology, so the legal regulation of this area is of particular importance.

Keywords: information technologies, criminal offenses, information society, information security, telecommunications technologies.

Ақпараттық технологиялар өркениет прогресінің жетекші факторларының біріне айналды және оларды кеңінен қолдану әлеуметтік қатынастардың жаңа саласын қалыптастырды. Ақпараттық технологиялар телекоммуникациялық технологиялармен қатар ақпараттандыру процестерінің, ақпараттық қоғамға қозғалыстың негізін құрайды.

Қазақстан Республикасында ақпараттық технологияларды дамыту және тиімді пайдалану мемлекеттік саясаттың басым бағыттарының бірі болып табылады. Қазақстан Республикасында ақпараттық қоғамды қалыптастыру мен дамытудың мақсаты азаматтардың өмір сүру сапасын арттыру, Қазақстанның бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету, қоғам өмірінің экономикалық, әлеуметтік-саяси, мәдени және рухани салаларын дамыту, ақпараттық және телекоммуникациялық технологияларды пайдалану негізінде мемлекеттік басқару жүйесін жетілдіру болып табылады. Бұл ретте кешенді сипаттағы құрылатын объектілердің (ақпараттық базалар;

тіркелімдер, кадастрлар, тізілімдер мен сыныптауыштар; интернет-ресурстар және желілік интерактивті қызметтер) ерекшелігін неғұрлым дәл айқындау және оларды тиісінше есепке алуды ұйымдастыру қажеттігіне байланысты құқықтық қатынастар туындайды. Қазіргі уақытта азаматтық айналымда көптеген ақпараттық өнімдер бар, олардың өндірушілері мен пайдаланушылары осы өнімдерге құқықтарын заңнамалық қорғауға мүдделі [1, 41].

Алайда, жаңа ақпараттық технологиялар қоғамның дамуына серпін беріп қана қоймай, қылмыстық әрекеті ақпараттық технологиялар саласымен байланысты құқық бұзушылардың жаңа нақты әлеуметтік тобының қалыптасуына әкелді, сондықтан осы саланы құқықтық реттеу ерекше маңызға ие болды.

Осыған байланысты ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің, мемлекеттік құпияларды қорғауды қамтамасыз етудің мемлекеттік бағдарламалары, ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету тұжырымдамасы, сондай-ақ Қазақстан Республикасының мемлекеттік органдары Ұлттық қауіпсіздік комитетімен өзара іс-қимыл жасай отырып іске асыратын бірқатар басқа да ұйымдастырушылық және практикалық шаралар қабылданды.

Компьютерлік желінің әр сәтсіздігі кәсіпорын қызметкерлері мен желі әкімшілері үшін «моральдық» залал ғана емес. Электрондық төлемдер, «қағазсыз» құжат айналымы және басқалар дамыған сайын жергілікті желілердің елеулі іркілісі тұтас корпорациялар мен банктердің жұмысына кедергі келтіруі мүмкін, бұл елеулі материалдық шығындарға әкеп соғады. Компьютерлік желілердегі деректерді қорғау қазіргі информатикадағы ең өткір мәселелердің біріне айналуы кездейсоқ емес. Бүгінгі таңда ақпараттық қауіпсіздіктің үш негізгі қағидасы тұжырымдалған: деректердің тұтастығы – ақпараттың жоғалуына әкелетін сәтсіздіктерден қорғау, сондай-ақ деректерді рұқсатсыз құру немесе жою; ақпараттың құпиялылығы және сонымен бірге оның барлық уәкілетті пайдаланушылар үшін қол жетімділігі. Сондай-ақ жекелеген қызмет салалары (банк және қаржы институттары, ақпараттық желілер, мемлекеттік басқару жүйелері, қорғаныс және арнайы құрылымдар) деректердің қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі арнайы шараларды талап ететінін және олар шешетін міндеттердің сипаты мен маңыздылығына сәйкес ақпараттық жүйелердің жұмыс істеу сенімділігіне жоғары талаптар қоятынын атап өткен жөн.

"Компьютерлік алаяқтық" (computer fraud) термині өткен ғасырдың 70-ші жылдарында, дамыған елдерде компьютерлік технологиялар саласындағы экономикалық қылмыстың – банктік компьютерлік желілерді бұзудың, өнеркәсіптік тыңшылықтың тез өсуі басталған кезде кең таралды. 1980 жылдары көптеген мемлекеттер заңнаманы реформалауға мәжбүр болғандығы кездейсоқ емес, өйткені қылмыстық заңның қолданыстағы нормалары физикалық, материалдық, көрінетін нысандарды дәстүрлі қол сұғушылықтан қорғады. Алайда, экономикалық киберқылмыстың жаңа нысандары қол сұғушылықтың жаңа тақырыбына ғана емес, сонымен бірге экономикалық қылмыстарды жасаудың жаңа тәсілдерінің пайда болуымен байланысты. Олардың бірі – «компьютерлік алаяқтық», яғни адамды емес, компьютерлік жүйені «алдау» болып табылады [2, 25]. Компьютерлік қылмыстарды дұрыс анықтау үшін заңнаманы қалай реформалау керек? Бұл мәселе қазіргі уақытта қазақстандық қылмыстық-құқықтық доктрина үшін де өзекті.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне аталған салаға байланысты қылмыстық-құқықтық нормамен толықтыруды ұсынамыз.

Порнографиялық материалдарды немесе заттарды заңсыз таратқаны үшін қылмыстық жаза, сондай-ақ кәмелетке толмағандарға байланысты ұқсас іс-әрекеттер ҚР ҚК-нің 311 және 312-баптарында көзделген, алайда олар балалар порнографиясына байланысты материалдарды компьютерлік жүйе арқылы тарату мақсатында оларды дайындауға қатысты іс-әрекеттерді қамтымайды [3].

Демек, аталған баптарға мынадай толықтырулар енгізу қажет: «сондай-ақ оларды компьютерлік жүйе арқылы тарату мақсатында».

Жаһандану және ақпараттандыру ғасырындағы балаларға сексуалдық зорлық-зомбылық жаңа нысанға ие болғанын ескеріңіз. Статистика балаларды жыныстық қанауға байланысты қылмыстардың едәуір таралуын көрсетеді, атап айтқанда, кәмелетке толмағандарды жыныстық қатынасқа тарту, балалардың жезөкшелігі, секстуризм, порнография.

Балалар порнографиясы ашық жыныстық мінез-құлықпен айналысатын кәмелетке толмаған баланың бейнесі ретінде анықталады. Жыныстық зорлық-зомбылықтың бұл түрі ғаламдық ғаламтордағы порнографиялық материалдардың көбеюіне, оған қатысатын балалардың психикасына ғана емес, сонымен бірге оны тарататын адамдарға да теріс әсер етуіне байланысты біздің заманымыздың ең өткір әлеуметтік-құқықтық және моральдық мәселелерінің біріне айналды. Балалар порнографиясы бар интернет-беттердің саны жүздеген миллион беттен тұрады.

Қылмыстық заңнаманы талдауға сүйене отырып, ҚР ҚК 212-бабы құқыққа қарсы мақсаттарды көздейтін интернет-ресурстарды орналастыру үшін қызметтер көрсеткені үшін қылмыстық жауапкершілікті белгілейтінін айқындады [2].

Бұл бапта бастапқыда оны дұрыс түсіндіруге, түсінуге және қолдануға мүмкіндік бермейтін тұжырымдама бар. Ол сөзбе-сөз түсіндіруді негізге ала отырып, құқық қолданушыны интернет-ресурс құқыққа қайшы немесе заңды болсын, белгілі бір мақсатты көздеуі мүмкін екендігіне бағдарлайды.

Сонымен қатар, Қазақстан заңнамасының ережелерінен және әдеттегі логикадан интернет-сайттың (ресурстың) аппараттық-бағдарламалық кешен бола отырып, өзі ешқандай қызметті жүзеге асыра алмайтыны және ешқандай мақсаты болмайтыны анық.

Қылмыстың құрамын анықтау кезінде ресурс қылмыс құралы ретінде қарастырылуы мүмкін, бірақ қандай да бір ерік-жігерге немесе мотивациялық компонентке ие субъект ретінде қарастырылмайды. Қандай да бір ресурсты пайдаланудың мақсаттары мен уәждері заңның 16-бабына сүйене отырып, қылмыстық жауаптылықтың жалғыз субъектілері болып табылатын жеке тұлғаларда ғана болуы мүмкін.

Егер хостинг провайдерінің әрекеттері интернет-ресурстарды заңсыз ақпаратты тарату немесе басқа қылмыстық құқық бұзушылықтар жасау үшін пайдаланатын адамдарға көмектесуге бағытталған болса, олар қылмысқа көмектесу түрінде қатысу ретінде анықталуы мүмкін.

«Заңсыздық» категориясы заңды түрде дәл және толық түсінілмегенін атап өткен жөн, бұл заңның дұрыс қолданылмауына әкелуі мүмкін. Мысалы, белгілі бір ресурс әкімшілік заңнаманы шамалы бұзумен әрекет ете алады, оны әдейі жасайды, мұндай бұзушылық үшін айыппұл шамалы болатынын түсінеді. Заң тұрғысынан мұндай қызмет заңсыз болады, өйткені ол заң шеңберінен тыс жүзеге асырылады.

Алайда, бұл сайт иесінің әкімшілік құқық бұзушылығы туралы білетін және оған қызмет көрсетуді жалғастыратын провайдерді қылмыстық жауапкершілікке тарту мүмкіндігін білдіруі мүмкін емес.

Заңға қайшы мақсаттарды көздейтін Интернет-ресурстарды орналастыру үшін қызмет көрсеткені үшін қылмыстық жауапкершілікті белгілейтін ережелерді заң құрамынан алып қоюды ұсынамыз.

Өйткені, ақпараттық құқықтық қатынастарды реттейтін нормаларды нақты түсінбестен, құқық қорғау органдары одан әрі дәлелдеуге жататын мәселелердің шеңберін дұрыс анықтай алмайды, содан кейін анықталған қылмыс жағдайларын дәл анықтай алмайды. Қылмыстық заңнаманы баяндаудың терминологиялық дәлсіздігі оны дұрыс қолданбауға, демек, теріс салдарға әкеп соқтыруы мүмкін. Егер азаматтық қатынастар саласында жіберілген мұндай қателіктер қандай да бір жолмен түзетілуі мүмкін болса, онда қылмыстық саладағы қателіктер нақты азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарына әсер етеді және қайтымсыз болуы мүмкін.

Жалпы, ақпараттандыру және байланыс саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтарға қарсы әрекеттер саласындағы ұлттық қылмыстық заңнаманы және халықаралық құжатты салыстырмалы-құқықтық талдау ҚР қылмыстық заңнамасы көрсетілген саладағы халықаралық стандарттарға, сондай-ақ бүгінгі күннің қатерлері мен шынайылығына толық көлемде жауап бермейтінін көрсетті. Біздің ойымызша, бұл жағдай құқық қолдану тәжірибесінде қиындықтар тудыруы мүмкін.

Бүгінгі таңда Қазақстанда ақпараттық қатынастар саласында бірқатар базалық нормативтік құқықтық актілер әлі күнге дейін жоқ және оларды қабылдау тұрақты түрде кейінге қалдырылуда. Тиісінше, асығыс қабылданған бытыраңқы нормалар әр келесі нормативтік құқықтық актіде жаңа және жаңа нақтылауды қажет етеді. Бұған қазақстандық норма шығармашылықтың таяудағы тарихында мысалдар аз емес.

Соңғы заңнамалық бастамаларды талдау ақпараттық қауіпсіздік саласындағы қылмыстар туралы нормаларды қалыптастыру үшін заң шығарушы қолданатын терминология мәселелеріне тиісті көңіл бөлінбегенін көрсетеді. Бұл осындай қылмыстармен күрестің шетелдік тәжірибесін зерттеу қажеттілігін туындатады.

Әдебиеттер тізімі:

- 1 Сеитов Т.Б. Правовое регулирование информационных технологий на современном этапе // Фемида. – 2019. - № 2. – С. 41-47
- 2 Талимончик В.П. Компьютерные преступления и новые проблемы сотрудничества государств // Законодательство и экономика. - 2018. - №5. - С. 17-25.
- 3 2014 жылғы 3 шілдедегі Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ РЕКЛАМНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Азимжанова А.С.

*Магистрант Евразийской юридической академии имени Д.А. Кунаева,
Республика Казахстан, г. Алматы*

Аннотация: В статье рассмотрены вопросы правового регулирования рекламной деятельности на территории Республики Казахстан, особенности осуществления государственного вмешательства в условиях защиты конкуренции и свободы принятия экономических решений. Дается детальный анализ предмета и метода правового регулирования рекламной деятельности. С расширением в современном обществе коммуникационных сетей и технологий все большее значение и объемы обретает реклама. Продвижение любого товара на рынке невозможно сегодня без осуществления активной рекламной деятельности. Цель такой деятельности - дать потребителю возможность ознакомиться с товарами и услугами, которые предлагаются данным производителем или продавцом и повлиять на тот выбор, который они в итоге сделают. Реклама все сильнее проникает в повседневную жизнь, а это означает неизбежное усложнение отношений, которые возникают в процессе ее создания и распространения, а также увеличение их количества и все большую необходимость их регулирования нормами права. Рекламное законодательство, которое действует в РК в настоящий момент, предъявляет весьма подробные требования к участникам рекламных правоотношений, определяет ответственность за нарушения в ходе осуществления рекламной деятельности и гарантирует права потребителей рекламы. Тем не менее, отношения в данной сфере подвергаются изменениям столь же часто, сколь быстро развиваются технологии в области коммуникаций, информации и средств связи, а, значит, необходимо постоянно улучшать и модернизировать методы и принципы правового регулирования рекламной деятельности.

Ключевые слова: реклама, рекламная деятельность, правовое регулирование, рекламное законодательство, услуги, правоотношение.

ЖАРНАМАЛЫҚ ҚЫЗМЕТТІ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУДІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Түйіндеме: Мақалада Қазақстан Республикасының аумағында жарнама қызметін құқықтық реттеу мәселелері, бәсекелестікті қорғау және экономикалық шешімдер қабылдау еркіндігі жағдайында мемлекеттік араласуды жүзеге асыру ерекшеліктері қарастырылды. Жарнама қызметін құқықтық реттеудің мәні мен әдісіне егжей-тегжейлі талдау жасалады. Қазіргі қоғамда коммуникациялық желілер мен технологиялардың кеңеюімен жарнама маңызды бола түсуде. Бүгінгі таңда нарықта кез-келген өнімді жылжыту белсенді жарнамалық қызметті жүзеге асырмай мүмкін емес. Мұндай қызметтің мақсаты-тұтынушыға осы өндіруші немесе сатушы ұсынатын тауарлармен және қызметтермен танысуға мүмкіндік беру және олар таңдаған таңдауына әсер ету. Жарнама күнделікті өмірге көбірек енуде, бұл оны құру және тарату процесінде туындайтын қатынастардың сөзсіз күрделенуін, сондай-ақ олардың санын көбейтуді және оларды заң ережелерімен реттеудің қажеттілігін білдіреді.

Қазіргі уақытта ҚР-да әрекет ететін жарнама заңнамасы жарнамалық құқықтық қатынастарға қатысушыларға жан-жақты талаптар қояды, жарнамалық қызметті жүзеге асыру барысында бұзушылықтар үшін жауапкершілікті белгілейді және жарнаманы тұтынушылардың құқықтарына кепілдік береді. Соған қарамастан, осы саладағы қатынастар коммуникация, Ақпарат және байланыс құралдары саласындағы технологиялар қаншалықты тез дамып жатса, соншалықты жиі өзгеріске ұшырайды, демек, жарнамалық қызметті құқықтық реттеудің әдістері мен принциптерін үнемі жетілдіріп, жаңартып отыру қажет.

Түйін сөздер: жарнама, Жарнама қызметі, құқықтық реттеу, жарнама заңнамасы, қызметтер, құқықтық қатынастар.

SOME ISSUES OF LEGAL REGULATION OF ADVERTISING ACTIVITIES

Abstract: The article deals with the issues of legal regulation of advertising activities in the territory of the Republic of Kazakhstan, the peculiarities of state intervention in the conditions of protection of competition and freedom of economic decision-making. A detailed analysis of the subject and method of legal regulation of advertising activities is given. With the expansion of communication networks and technologies in modern society, advertising is gaining more and more importance and volume. Promotion of any product on the market is impossible today without the implementation of active advertising activities. The purpose of this activity is to give the consumer the opportunity to get acquainted with the goods and services that are offered by this manufacturer or seller and to influence the choice that they will eventually make. Advertising is increasingly penetrating into everyday life, and this means the inevitable complication of relations that arise in the process of its creation and distribution, as well as an increase in their number and the increasing need for their regulation by the rules of law. Advertising legislation, which is currently in force in the Republic of Kazakhstan, makes very detailed requirements for participants in advertising legal relations, defines liability for violations in the course of advertising activities and guarantees the rights of advertising consumers. Nevertheless, relations in this area are subject to changes as often as technologies in the field of communications, information and communication media are rapidly developing, and, therefore, it is necessary to constantly improve and modernize the methods and principles of legal regulation of advertising activities.

Keywords: advertising, advertising activity, legal regulation, advertising legislation, services, legal relationship.

На современном этапе развития общества становление рекламной деятельности вызвало необходимость определения правовой сферы деятельности и правового регулирования социальной ответственности рекламы как условия гармонизации отношений в обществе.

Предметом правового регулирования рекламного законодательства как части системы казахстанского законодательства является круг общественных отношений в области рекламы.

Системный анализ положений законодательства о рекламе позволяет выделить три основные группы общественных отношений, входящих в предмет регулирования.

Отношения по осуществлению рекламной деятельности. Указанные отношения представляют собой основную группу общественных отношений, урегулированных нормами законодательства о рекламе.

Закон Республики Казахстан от 19 декабря 2003 года № 508 «О рекламе» не содержит понятия рекламной деятельности [1]. В учебной и научной литературе под рекламной деятельностью принято понимать деятельность по получению, обработке и распространению информации, способствующей реализации товаров, работ, услуг, идей и начинаний. Рекламная деятельность существует не сама по себе, а как деятельность, направленная на обеспечение какого-либо иного вида предпринимательской деятельности [2, 45].

Исходя из положений законодательства о рекламе, можно выделить три взаимосвязанные составляющие отношений, возникающих в процессе осуществления рекламной деятельности: отношения по производству рекламы, отношения по размещению рекламы и отношения по распространению рекламы. Рассмотрим каждый из этих элементов подробнее с учетом их субъектов и содержания.

Отношения по производству рекламы. В настоящее время все чаще реализация кампании по продвижению того или иного объекта на рынке осуществляется с привлечением хозяйствующих субъектов, профессионально осуществляющих изготовление рекламы, в том числе приведение информации в готовую для распространения в качестве рекламы форму.

Участниками отношений по производству рекламы выступают с одной стороны рекламодатели, а с другой стороны рекламопроизводители.

В современных условиях развития рынка услуги по производству рекламы оказываются рекламными агентствами.

Процесс производства рекламы в том понимании, как он определен Законом о рекламе, может состоять из целого комплекса мероприятий, начиная от маркетингового исследования товарного рынка, планирования и разработки оригинальных рекламных идей, заканчивая непосредственным созданием печатной и эфирной рекламы и т. п., а также сопровождением реализации рекламной кампании.

В целях производства рекламы своей продукции некоторые рекламодатели заключают несколько договоров по оказанию отдельных рекламных услуг с различными рекламными агентствами. Отношения между рекламодателем и рекламным агентством оформляются посредством заключения гражданско-правовых договоров (например, агентского соглашения). Предметом такого соглашения могут быть отдельные рекламные услуги или же весь комплекс услуг по обслуживанию рекламной деятельности рекламодателя.

В связи с этим отношения по производству рекламы можно определить как взаимные права и обязанности рекламодателя и рекламопроизводителя, в соответствии с которыми рекламопроизводитель (рекламное агентство) по поручению рекламодателя совершает от своего имени (или от имени рекламодателя), но за счет рекламодателя сделки с юридическими и физическими лицами в целях обеспечения производства рекламных материалов, а также фактические действия по маркетинговым исследованиям рынка, консультирование по планированию и реализации рекламной кампании, изготовление рекламной продукции, а также прочие действия, направленные на приведение информации в готовую для распространения в качестве рекламы форму.

Содержание отношений по производству рекламы может включать следующие элементы:

- консультационные услуги, т. е. консультации и рекомендации по результатам проведения маркетинговых исследований, планированию рекламных мероприятий, по составлению необходимого рекламного бюджета, по использованию креативных

разработок, разработка концепции рекламной кампании и другие аналогичные мероприятия;

- креативные услуги, т. е. разработка и создание рекламного имиджа клиента и его продукта. Эти услуги также включают в себя разработку творческой концепции, рекламного дизайна и рекламной символики, а также создание слоганов, рекламных заявлений, текстов рекламных объявлений, создание сценариев аудио- и видеопродукции, адаптирование рекламных кампаний, отдельных рекламных материалов для местного рынка;

- осуществление организации и координации рекламной кампании в соответствии с ее целями и задачами, решение административно-организационных вопросов, необходимых для ее реализации.

В рамках договора агентом по указанию принципала может также оказываться целый комплекс посреднических услуг, в том числе приобретение в интересах рекламодателя прав на использование различных объектов интеллектуальной собственности.

Отношения по размещению и распространению рекламы. Закон о рекламе в отдельные подгруппы отношений в сфере рекламы выделяет отношения по размещению рекламы и отношения по распространению рекламы.

Вместе с тем нельзя не признать, что размещение и распространение рекламы являются сходными понятиями, составляют единый процесс по непосредственному доведению рекламы до сведения потребителей.

При этом содержанием отношений по размещению рекламы является включение изготовленной рекламы в сетку вещания телепрограммы, размещение оригинал-макета печатной рекламы в периодическом печатном издании и иные подобные действия в зависимости от способа распространения рекламы.

Рассматривая отношения, возникающие в процессе осуществления рекламной деятельности, в качестве центрального элемента предмета рекламного законодательства, необходимо понимать, что нормы этой отрасли законодательства не регулируют имущественные отношения, возникающие между субъектами рекламной деятельности.

Законодательство о рекламе предъявляет требования к деятельности хозяйствующих субъектов по производству, размещению и распространению рекламы в целях развития рынков товаров, работ и услуг на основе соблюдения принципов добросовестной конкуренции, обеспечения в Республике Казахстан единства экономического пространства, реализации права потребителей на получение добросовестной и достоверной рекламы, создания благоприятных условий для производства и распространения социальной рекламы, предупреждения нарушения законодательства РК о рекламе, а также пресечения фактов ненадлежащей рекламы [3, 51].

Иные отношения, возникающие в процессе осуществления рекламной деятельности. Рекламные правоотношения нельзя ограничить только отношениями между субъектами рекламной деятельности по поводу производства и распространения рекламы. В связи с этим представляется оправданным выделение в составе предмета рекламного законодательства наряду с собственно рекламными правоотношениями иных, тесно связанных с ними отношений.

Под иными отношениями, тесно связанными с отношениями, возникающими между субъектами рекламной деятельности, следует понимать отношения, направленные на обеспечение осуществления собственно рекламной деятельности.

Такие отношения являются предпосылкой или условием осуществления рекламной деятельности и именно поэтому подлежат включению в предмет рекламного законодательства.

Например, Закон о рекламе регулирует отношения, возникающие в связи с получением разрешения органа местного самоуправления на установку рекламной конструкции в целях распространения наружной рекламы.

Отдельного упоминания заслуживают отношения, возникающие в ходе осуществления саморегулирования рекламной деятельности. Деятельность саморегулируемых организаций и их членов не относится к деятельности по производству, размещению и распространению рекламы, однако направлена на формирование рынка рекламных услуг и регулируется нормами рекламного законодательства.

Отношения по государственному регулированию рекламной деятельности. Помимо прочего, законодательство о рекламе определяет компетенцию, функции и задачи антимонопольного органа при осуществлении контроля и надзора за производством, размещением и распространением рекламы субъектами рекламной деятельности. Отношения, возникающие в рамках государственного контроля и надзора за рекламной деятельностью, составляют третью группу общественных отношений, входящих в предмет регулирования законодательства о рекламе.

Пределы государственного вмешательства в отношения, связанные с производством, размещением и распространением рекламы

Государство в целях реализации публичных интересов общества воздействует на субъекты, осуществляющие предпринимательскую деятельность, регулируя ее различными способами.

В настоящее время вопрос о роли государства в становлении, развитии и регулировании рыночных отношений не вызывает сомнений.

Однако масштабы государственного регулирования предпринимательства, его конкретные формы и методы могут быть различными. Ряд видов предпринимательской деятельности в силу своей значимости для экономики и общества нуждается в большем контроле со стороны государства, чем другие. Анализ действующей нормативной правовой базы показывает, что к таким заслуживающим особого внимания сферам экономики законодатель относит и рекламную деятельность.

Регулирование обеспечивается посредством определения государством требований к осуществлению предпринимательской деятельности хозяйствующими субъектами. Эти требования закрепляются в правовых актах и являются обязательными.

Права и свободы человека и гражданина могут быть ограничены законом только в той мере, в какой это необходимо в целях защиты основ конституционного строя, нравственности, здоровья, прав и законных интересов других лиц, обеспечения обороны страны и безопасности государства. Именно данный конституционный принцип является мерилем дозволенного вмешательства в регулирование рекламной деятельности, неизбежно сопряженное с ограничениями прав и свобод участников рекламных правоотношений.

Руководствуясь целями, обозначенными в ст. 1 Закона о рекламе, в соответствии с принципом ст. 39 Конституции РК законодатель устанавливает требования, запреты и ограничения в отношении рекламной деятельности.

Например, в целях защиты здоровья граждан Закон о рекламе ограничивает возможность продвижения на рынке с помощью рекламы алкоголя, предъявляет особые требования к рекламе лекарственных средств.

В современных научных исследованиях выделяют разнородный характер методов правового регулирования рекламного права. Сюда относят единство диспозитивного (сфера гражданского права), императивного (сферы административного, финансового, налогового, таможенного, уголовного права), поощрительного (функционирует практически на всех уровнях рекламного дела), рекомендательного (сфера совместного юридического регулирования рекламной деятельности государством и органами общественного самоуправления, организациями саморегулирования)[3] методов.

Как полагают современные исследователи, по мере формирования экономических, политических, социальных и правовых основ гражданского общества сфера применения метода субординации постепенно будет сужаться, что не означает полный отказ от контрольно-управленческих функций со стороны государства в рекламной сфере [4, 11]. По мнению А.В. Карягиной, структура правового режима рекламной деятельности включает в себя:

- цели и предназначение режима, направленные на обеспечение законных прав и интересов субъектов рекламной деятельности;
- распределение прав и обязанностей между субъектами рекламной деятельности;
- систему органов управления рекламной деятельностью, порядок их функционирования и взаимодействия;
- полномочия саморегулируемых общественных организаций в области обеспечения правового режима рекламной деятельности;
- нормативное регулирование, надзор и контроль над рекламной деятельностью, что составляет основу этого режима;
- регламентацию видов деятельности в сфере рекламы и меры предупреждения и пресечения нарушений в ней [5, 6].

Согласно общей теории права метод правового регулирования рекламной деятельности – это совокупность приемов и способов, с помощью которых осуществляется правовое регулирование рекламы.

В теории права выделяют два основных универсальных способа регулирования общественных отношений, используемых в той или иной мере для регулирования любых правоотношений, – императивный и диспозитивный способы регулирования общественных отношений.

Императивный способ регулирования предполагает наличие обязательных для исполнения субъектами предписаний, не предоставляя свободы выбора поведения в конкретной ситуации.

Диспозитивный способ регулирования предполагает установление запретов определенного поведения с предоставлением свободы в поведении субъектов, не запрещенном законодательством.

Специфика метода правового регулирования рекламного законодательства предопределена неоднородными по своей сути общественными отношениями, входящими в предмет регулирования рекламного законодательства.

В методе правового регулирования рекламной деятельности, безусловно, имеет приоритет диспозитивное регулирование. Метод правового регулирования рекламы проистекает из общих конституционных принципов свободы экономической

деятельности и возможности ограничения законом этой свободы только в определенных целях (ст. 39 Конституции РК).

Поэтому вне прямо установленных Законом о рекламе требований и запретов субъекты рекламной деятельности свободны определять содержание рекламы, способы, время и место ее распространения, выбор контрагентов при заключении договоров и определении условий договоров в сфере рекламы, а также осуществлять саморегулирование рекламной деятельности.

Однако, определяя компетенцию и функции органов государственной власти и органов местного самоуправления в рамках осуществления контроля и надзора в сфере рекламы, а также обеспечения организационной поддержки такой деятельности, законодатель традиционно использует императивный метод, характерный для административного права.

Таким образом, метод правового регулирования рекламной деятельности характеризуется сочетанием диспозитивного и императивного методов регулирования, обусловленным комплексным предметом правового регулирования.

Обеспечению централизации правового регулирования рекламы способствует также полномочие антимонопольного органа выдавать предписания органам исполнительной власти РК и органам местного самоуправления об отмене или изменении актов, изданных ими и противоречащих законодательству РК о рекламе.

Таким образом, предметом регулирования рекламной деятельности являются общественные отношения, складывающиеся между субъектами рекламной деятельности в процессе ее создания, распространения, потребления, осуществления контроля уполномоченными органами за соблюдением рекламного законодательства и привлечения к ответственности виновных лиц. Главным критерием отнесения отношений к рекламным отношениям является сущность рекламы.

Метод рекламного права – диспозитивно-императивный (наряду со свободой в выборе средств и мест размещения рекламной информации, существуют отдельные ограничения, запреты, – например, запрет вносить заведомо ложные сведения об объекте рекламирования, запрет размещать рекламу на памятниках истории и культуры, или вблизи них, ограничение размещения рекламных щитов вдоль шоссежных дорог и железнодорожных путей, и т.п.).

Список использованной литературы:

- 1 Закон Республики Казахстан от 19 декабря 2003 года № 508 «О рекламе» // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z030000508>
- 2 Алексеева Д.Г. Предпринимательское право: учебник. - М.: Проспект, 2011. – 865 с.
- 3 Аталыкова Г. Особенности государственного правового регулирования рекламной деятельности на современном этапе // Молодой ученый. – 2019. - № 3. – С. 51-59.
- 4 Матвеева Е.М. Рекламная деятельность в системе правовых объектов науки управления // Государство и право. – 2017. - № 3. - С. 11-19.
- 5 Карягина А.В. Правовой режим рекламной деятельности: теоретический аспект // Реклама и право. - 2016. - № 1. - С. 6-12.

УДК343.2(574)

ҚЫЛМЫС ЖАСАҒАН ТҰЛҒАЛАРДЫ ҰСТАП БЕРУДІҢ ТҮСІНІГІ, ОНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ ЖӘНЕ ШАРТТАРЫ

Амантаева А.Б.

*Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясының 2 курс магистранты,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.*

Түйіндеме: Экстрадиция институтының құқықтық реттелуіне көз жүгіртсек, яғни ол халықаралық және ұлттық құқық қалыптарымен де қоса реттелінеді. Мүдделі мемлекеттер арасында қылмыс жасаған тұлғаларды ұстап беру туралы тиісті халықаралық келісімшарттардың негізінде туындайтын ұстап беру міндеттемесін ескере отырып, экстрадицияның халықаралық-құқықтық регламентациясы тәртіп бойынша аса маңызды мәнінің болуы тиіс. Бірақ, қазіргі таңдағы тәжірибеге сүйенсек, экстрадиция мемлекеттер арасындағы саяси қатынасқа сирек негізделген. Сондықтан, осы саладағы өзгерістерге қарамастан, экстрадиция институты тиімді құқықтық механизм мәртебесін (әсіресе, Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы (ТМД) сияқты ұйымшегінде) иемденуі тиіс.

Қазір әрбір кеңестік республикалардың егеменді мемлекеттері өздерінің ұлттық қылмыстық заңдарын қабылдауда және иеленуде, осы жерде ТМД-ның аясында қылмыс жасаған тұлғаларды ұстап беру проблемасын реттеу мәселесі ең өзекті болып отыр. Бұл ұстап беру мәселесін реттейтін ТМД-ның аясында қабылданған екіжақты және көпжақты келісімшарттармен және Конвенциялардың кемшілігінен туындағанын білдіреді.

Сонымен, экстрадиция институты халықаралық қылмыстылықпен күресудің маңызды құралы болып табылады. Ол қылмыс жасаған тұлғаларға әртүрлі мемлекеттердің қылмыстық заңының аумақтық ажыратылуына қарамастан, халықаралық-құқықтық деңгейде жазаңың қолданылуын қамтамасыз етеді. Осы институт халықаралық қылмыстылықпен күресудің тиімді құралы бола отырып, осы күресті халықаралық деңгейде жүргізуге мүмкіндік берері сөзсіз.

Түйін сөздер: экстрадиция, Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы, рақымшылық актісі, Еуропа Конвенциясы.

ПОНЯТИЕ ВЫДАЧИ ЛИЦ СОВЕРШИВШИХ ПРЕСТУПЛЕНИЕ, ЕГО ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ И УСЛОВИЯ

Аннотация: Если рассмотреть правовое регулирование института экстрадиции, то он регулируется как международным, так и национальным законодательством. Международно-правовое регулирование выдачи должно иметь первостепенное значение с учетом обязательства выдавать лиц, совершивших преступления, на основании соответствующих международных соглашений о выдаче между заинтересованными государствами. Однако в соответствии с нынешней практикой экстрадиция редко основывается на политических отношениях между государствами. Поэтому, несмотря на изменения в этой сфере, институт экстрадиции должен иметь статус действенного правового механизма (особенно в такой организации, как Содружество Независимых Государств (СНГ)).

Сейчас суверенные государства каждой из советских республик принимают и обладают собственными национальными уголовными законами, где вопрос о выдаче лиц, виновных в преступлениях на территории СНГ, стоит наиболее остро. Это связано с отсутствием двусторонних и многосторонних соглашений и конвенций, принятых в рамках СНГ, регулирующих вопросы экстрадиции.

Таким образом, институт экстрадиции является важным инструментом в борьбе с международной преступностью. Оно обеспечивает наказание виновных на международном уровне, независимо от территориального деления уголовного права разных государств. Несомненно, этот институт, являясь эффективным инструментом в борьбе с международной преступностью, позволит нам бороться с этим преступлением на международном уровне.

Ключевые слова: экстрадиция, Содружество Независимых Государств, акт амнистии, Европейская Конвенция.

THE CONCEPT OF EXTRADITION OF PERSONS WHO HAVE COMMITTED A CRIME, ITS LEGAL GROUNDS AND CONDITIONS

Abstract: If we look at the legal regulation of the institution of extradition, that is, it is regulated by the norms of international and national law. Taking into account the obligation of extradition arising between the interested states on the basis of the relevant international treaties on the extradition of persons who have committed crimes, the international legal regulation of extradition should be of particular importance in terms of procedure. But, judging by modern experience, extradition is rarely based on political relations between states. Therefore, despite changes in this area, the institution of extradition should acquire the status of an effective legal mechanism (especially in such an organization as the Commonwealth of Independent States (CIS)).

Now the sovereign states of each Soviet republic adopt and have their own national criminal laws, and the issue of resolving the issue of extradition of persons who have committed crimes within the framework of the Commonwealth of Independent States becomes the most relevant. This means that it is due to the lack of bilateral and multilateral treaties and Conventions adopted within the Commonwealth of Independent States regulating the issue of extradition.

Thus, the institution of extradition is an important tool in the fight against international crime. It ensures the application of punishment at the international legal level to persons who have committed crimes, regardless of the territorial division of the criminal law of different states. This institution, being an effective tool for combating international crime, will undoubtedly make it possible to conduct this fight at the international level.

Key words: extradition, Commonwealth Of Independent States, amnesty act, European Convention.

Мемлекеттердің қылмыстылықпен күресудегі қылмыс жасаған тұлғаларды ұстап берудің маңыздылығына және бұл институттың терең тарихи тамырына қарамастан, экстрадиция институты дербес қалыптасқан деп тануға болады және әрдайым даму үстінде және де бүгінгі күнде қылмыс жасаған тұлғаларды ұстап беру түсінігі туралы мемлекеттер арасында әртүрлі талқылаулар қалыптасқан. Бұл ұғымға әртүрлі анықтамалардың қалыптасуына қылмыстық заңның кеңістікте әрекет етуіне әртүрлі баға берумен және ұстап беруді жазалау актісіне жатқызу салдарынан туындап отыр.

Экстрадиция институтының құқықтық реттелуіне көз жүгіртсек, яғни ол халықаралық және ұлттық құқық қалыптарымен де қоса реттелінеді. Мүдделі мемлекеттер арасында қылмыс жасаған тұлғаларды ұстап беру туралы тиісті

халықаралық келісімшарттардың негізінде туындайтын ұстап беру міндеттемесін ескере отырып, экстрадицияның халықаралық-құқықтық регламентациясы тәртіп бойынша аса маңызды мәнінің болуы тиіс. Бірақ, қазіргі таңдағы тәжірибеге сүйенсек, экстрадиция мемлекеттер арасындағы саяси қатынасқа сирек негізделген. Сондықтан, осы саладағы өзгерістерге қарамастан, экстрадиция институты тиімді құқықтық механизм мәртебесін (әсіресе, Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы (ТМД) сияқты ұйымшегінде) иемденуі тиіс.

Қазір әрбір кеңестік республикалардың егеменді мемлекеттері өздерінің ұлттыққылмыстық заңдарын қабылдауда және иеленуде, осы жерде ТМД-ның аясында қылмыс жасаған тұлғаларды ұстап беру проблемасын реттеу мәселесі ең өзекті болып отыр. Бұл ұстап беру мәселесін реттейтін ТМД-ның аясында қабылданған екі жақты және көп жақты келісімшарттармен және Конвенциялардың кемшілігінен туындағанын білдіреді.

Ұлттық және халықаралық маңыздылықты иемденетін экстрадиция мәселесін шешудегі Халықаралық жаңа талаптар көптеген елдерде заңи реттелінуінің қиындығына әкеп соқтырды. Қазақстандағы ағымдағы конституциялық және қылмыстық заңдар халықаралық құқық қалыптарының басымдылығының қалыптасуына, сонымен қатар Республикамыздың құқыққорғау және прокуратура органдары халықаралық құқық қалыптарын қолдануға бағытталған. Бірақ бұл жерде айта кеткен жөн, Қазақстан Республикасының заңдарында және өзге мемлекеттердің заңдарында да экстрадицияның құқықтық табиғаты туралы мәселе біркелкі шешімін таппаған. Әрине бұл аспект терең зерттеуді, әсіресе салыстырмалы-құқықтық талдауды қажет етеді.

Сонымен, экстрадиция институты халықаралық қылмыстылықпен күресудің маңызды құралы болып табылады. Ол қылмыс жасаған тұлғаларға әртүрлі мемлекеттердің қылмыстық заңының аумақтық ажыратылуына қарамастан, халықаралық-құқықтық деңгейде жазаның қолданылуын қамтамасыз етеді. Осы институт халықаралық қылмыстылықпен күресудің тиімді құралы бола отырып, осы күресті халықаралық деңгейде жүргізуге мүмкіндік берері сөзсіз.

Ұстап беру институты – халықаралық және ішкі мемлекеттік құқықтың ең ертеден қалыптасқан институттарының бірі болғандықтан әр елдің ғылыми әдебиеттерінде, халықаралық шарттық тәжірибеде, БҰҰ-ның органдарының, халықаралық үкіметтік және үкіметтік емес ұйымдарының қызметінде аса көңіл бөлінген. Бұл біріншіден, қазіргі халықаралық қатынас үшін оның маңыздылығын білдірсе екінші жағынан, оның мазмұнын соңғы теориялық жетістіктерге сондай-ақ, қылмыстық және халықаралық қылмыстылықпен күресу аясындағы халықаралық және ішкі мемлекеттік тәжірибе талабына орай, қайта қарау және қайтадан тұжырымдау қажеттілігі туралы мәселеден туындауда.

XIX-XX ғасырдың беделді орыс халықаралық-заңгерінің бірі Ф.Ф. Мартенс қылмыс жасаған тұлғаларды ұстап беру институ-тутының құқықтық табиғатын зерттей отырып, оның мағынасын толық анықтаған. Қылмыс жасаған тұлғаларды ұстап беруде өзара бірлестіктің және «кінәліні анықтауда және қылмыстың фактісін белгілеуде бір-біріне» мемлекеттердің көмектесуі қажет, - деп есептеді [1, 188 б.]. Бірақ, олардың мүддесін ескеретін, мемлекеттің қылмыстылықпен күресудегі ұстап берудің мағынасына және оның терең тарихи тамырына қарамастан, бұл жеке және әрдайым қозғалыста (дамып отыратын) болатын институт ретінде танылады және бүгінгі таңда оған қатысты, әсіресе қылмыс жасаған тұлғаларды ұстап беру ұғымымен байланысты әртүрлі талқылаулар кездесуде. Осы құбылыстың әртүрлі бағаланылуы, қылмыстық заңның кеңістіктегі әрекет етуі, ұстап берудің жаза актісіне жатқызылуы және осы институттың маңызды ережелерін құрайтын әрекеттер осы ұғымды анықтауда әртүрлі пікірге әкеп соқтырады.

Істің мәні бойынша, мысал ретінде келтірілген анықтама өз концепциясымен бұрынғы КСРО заңдарына және бірінші кезекте белгілі аумақтыққағидасына негізделген. Осы қағидаға сәйкес, мемлекет аумағының шегінде жүзеге асырылатын аумақтық юрисдикция негізін КСРО аумағында жасалған қылмысты сол аумақтың сотының қарауына жататындығы құрайды. Осы тұжырымды 1958 жылғы 25 желтоқсандағы КСРО және одақтас республикалардың қылмыстық заңының негізі растаған, Негізге сәйкес, КСРО шегінде жасалған барлық қылмыстарға кеңестік қылмыстық заңдар қолданылатын болған. Айта кететін жайт, қағидасы абсолюттік бола алмайды. Сондықтан, КСРО-ның қылмыстық заңдарында қылмыстың жасалған орнына қарамастан қылмысы үшін өз азаматтарын жауаптылыққа тарту мәселесі қарастырылды. Осыған орай, КСРО және одақтас республикалардың қылмыстық заңдарының негізінде шетел аумағында қылмыс жасаған КСРО-ның азаматы КСРО-ның заңдары бойынша қылмыстық жауаптылыққа тартылады деген қағида көрініс тапты. Азаматтық қағидасы немесе дербестік (персональный) қағидасы, - деп атау алған бұлқалып, осы күнге дейін мемлекет шегінде жүзеге асырылатын экстерриториялық юрисдикцияның негізін құрады және құруда. Мысалы, КСРО-да бұл қағида экстерриториялық юрисдикцияға сүйенетін барлық кеңестік азаматтарға шетел заңын сақтау міндетін жүктеген, ереже бойынша, ол тек шектеулі сипатқа ие болған және жазылған күйінде қала берді [2, 18 б.].

Демек, айта кеткен жөн, кеңес заңгерлері берген анықтамада аумақтық қағидасы мен азаматтық қағидасын үйлестіре отырып, кеңестік қылмыстық заңының кеңестікте қолданылуын айқындайды. Сонымен, жоғарыда айтылып кеткен жайлардың өзіндік кемшілігі бар, яғни кеңестік қылмыстық құқығында қылмыстық заңның экстерриториялық әрекет етуіне қатысты маңызды мән-жай ескерусіз қалған.

Ғалымдардың қылмыс жасаған тұлғаларды ұстап беру институтына қатысты белгілі ғылыми ұғымдарының мазмұнын талдай келе, оның анықтамасын келесідей тұжырымдауға болады. Жалпы құқық бойынша, ұстап беру - халықаралық сипаттағы қылмыстық қылмысты жасаған тұлғаны аумағында қылмыскер орналасқан бір мемлекет (ұстап беру талабы қойылған) оны қылмыстық жауаптылыққа тарту үшін немесе осы тұлғаға қатысты заңдық күшіне енген үкімді орындау үшін аумағында қылмыс жасалған немесе қылмыскер сол мемлекеттің азаматы болып табылатын өзге мемлекетке беру болып табылады. Осы анықтамаға орай, қылмыс жасаған тұлғаларды ұстап беру институтының негізгі белгілерін бөліп көрсетуге болады:

Экстрадицияға қатысты барлық мәселелер сөзсіз мемлекеттің өкілетті органдарының ішкі өкілеттігіне жатқызылады. Тек, мемлекет ғана халықаралық құқықтың субъектісі ретінде ұстап беру туралы заңдарды дайындайды және қабылдайды, тиісті халықаралық шарттарды жасасады және экстрадиция мәселесі бойынша мемлекетаралық тәжірибелік қызметті жүзеге асырады.

Ұстап беру тек қылмыстық іс-әрекет істеген жеке тұлғаға ғана қатысты, яғни, ұстап берудің субъектісі ретінде қылмыс жасаған және сол қылмыс үшін сотталған немесе қылмыс жасады деп сезіктелген және ұстап беруді талап етіп отырған мемлекеттің аумағынан тыс жерде болған жеке тұлға болып табылады. Міне, осы жерде айта кеткен жөн, сотталған тұлғаларды емес, көпшілігінде қылмыс жасағаны үшін айыпталушы тұлғаларды талап ету және ұстап беру мемлекеттер тәжірибесінде кең етек алып отыр. Осыған байланысты ұстап берілетін сезікті тұлғаның кінәлігін дәлелдеу қажет.

Ұстап беру тек жасалған қылмыстық іс-әрекетке ғана қолданылады. Сөзсіз, азаматтық немесе әкімшілік жауаптылыққа тартылатын құқықбұзушылық ұстап беру туралы талап қою үшін немесе ұстап беру туралы мәселені қоюға негіз бола алмайды.

Ұстап беру туралы мәселені шешу ұстап беру талабы берілген тұлғаның азаматтығымен тығыз байланысты.

Халықаралық сипаттағы қылмысты жасаған тұлғаны ұстап беру туралы қойылған талап дұрыс шешімін тапқан жағдайда, сұратып отырған мемлекет қылмыстық іс-әрекет осы тұлғамен жасалынған деп есептейді. Бірақ, ұстап беру фактісі жаза ретінде танылмайды, ал, жазаңы қолдануға ықпалын тигізетін шара ретінде қызмет етеді.

Экстрадиция институтымен және әуе кемесін айдап кету әрекетін жасаған қылмыскерді әуе кемесі тіркелген мемлекетке қайтарып беру институтының арасында да өзіндік айырмашылық бар. Қайтарып беру институтының заңи табиғаты, аумағына айдалып кетілген әуе кемесі қонған мемлекеттің осы әуе кемесі тіркелген мемлекетке азаматтық әуе кемесін айдап кеткен тұлғаны ұстап берудің күрделенген рәсімін ұсынады, және соңында, ұстап беру болып есептелінбейтін, халықаралық құқықта өз алдына жеке процессуалдық әрекет ретінде қарастырылатын бас бостандығынан айыру жазасына сотталған тұлғаны жазасын өтеу үшін беру институтының да айырмашылығы бар [3, 88 б.]. Яғни, жазаңы өтеу үшін беру институтынан айырмашылығы мынада, ұстап беру мемлекеттердің халықаралық міндеттемелеріне сәйкес жазаңы өтеу үшін емес, үкімнің орындалуын іске асыру үшін қолданылады.

Экстрадиция институтының құқықтық табиғатын анықтауға арналған осы жұмыстың қорытынды бөлімінде, ұстап беру қылмыстық іс-әрекет үшін айыпталған тұлға ғана қолданылып қоймайды деген тұжырымды айта кеткеніміз жөн. Алдыңғы бөлімде айтылған 1943 жылғы 30 қазандағы Москва декларациясының, 1945 жылғы 8 тамыздағы Лондон келісімінің, КСРО мен Германияның бұрынғы одақтастары арасындағы бейбіт шарттардың және қосымша жаңа құжаттардың бірі ретінде Германиядағы Одақтық Бақылау Кеңесінің №10 заңының, БҰҰ-ның Бас Ассамблеясының қарарларының негізінде халықаралық қылмысты жасағаны үшін айыпталған тұлғаға қатысты ұстап беру жүзеге асырылады.

Қылмыс жасаған тұлғаларды ұстап берумен байланысты мәселелерді реттеуде халықаралық келісімшарттар, мемлекеттің ұлттық заңдары және өзара көмектесу қағидасы құқықтық негіз ретінде танылатындығы бәрімізге мәлім. Өйткені, осы негіздердің өзі көрсеткендей, олар халықаралық және ішкі мемлекеттік құқық қалыптарында бейнеленген және осы аталған құқықтардың нысанына жатқызылады. Сонымен қатар, Американдық мемлекеттер ұйымының (АМҰ) Конвенциясының 3-бабында былай делінген: қылмыс жасаған тұлғаны ұстап беру үшін қарастырылып отырған шарттың тиісті бабына сәйкес, не ұстап беру туралы шарт немесе не қатысушы-мемлекеттің ұлттық заңы негіз болады. Бұл жерде, тек мемлекет ғана, яғни заң бағынуында және қорғауында қылмыс жасаған тұлға болған мемлекет оған қарастырылып отырған шарттың ережесін қолдануға бола ма деген мәселені шешу және қылмысты анықтау үшін жауаптылықта болатындығы анық көзделген. Ресей Федерациясы Конституциясының 63-бабына сәйкес, «қылмыс жасағаны үшін айыпталған тұлғаны ұстап беру Ресей Федерациясының Федералдық заңының немесе халықаралық келісімшарттардың негізінде жүзеге асырылады» [4, 54 б.].

Жоғарыда айтылғандарға сәйкес, ұстап беру құқығы көпшілігінде халықаралық шарттар арқылы жүзеге асырылады, - деген тұжырым жасауға әбден болады. Бірақ, бұл жайлы айтпай кетуге болмайды, кей жағдайда халықаралық шарттар негізгі ролді атқармауы да мүмкін. Мысалы, экстрадицияның мәнін анықтау кезінде жауап беруді талап ететін маңызды сұрақтар туындайды: келісімшартсыз ұстап беру мүмкін бе? Халықаралық

шарттар ұстап беру туралы ішкі мемлекеттік (ұлттық) заңдардың орнын баса ала ма? Ұстап беру туралы арнайы шартты жасасудың қажеттілігі бар ма?

Халықаралық-құқықтық актілерде қылмыс жасаған тұлғаларды ұстап беру шарттары арнайы ескертілген. Біріншіден, жасалған қылмыс экстрадициялық, яғни ұстап беруге әкеп соқтыратын және ұстап беру туралы шартта көзделген болуы тиіс. Мысалы, Токиода 1963 жылы 14 қыркүйекте қабылданған әуе кемесінің ішіндегі кейбір өзге актілермен және құқықбұзушылық туралы Конвенциямен мынандай жалпы ереже белгіленген, «тиісті қылмыс осы қылмыс жасалған орны бойынша емес, аумағында әуе кемесі тіркелген мемлекетке ұстап беру мақсатында қарастырылады (16-б, 1-т.)» [5]. Осы Токио Конвенциясының 16-бабының 1-тармағындағы ережені қамтыған Гаагада 1970 жылы 16 желтоқсанда қабылданған әуе кемесін заңсыз болып алумен күресу туралы Конвенцияның 8-бабына сәйкес, осы Конвенциямен көзделген әуе кемесін басып алу актісін келісуші мемлекеттер арасында жасалған немесе олардың арасында жасалынып жатқан ұстап беру туралы кез келген шарттың ұстап беруге әкеп соқтыратын қылмыс ретінде тізіміне енгізіледі деп танылды [5].

Екіншіден, қылмыс жасған тұлғаларды ұстап берудің шарты туралы сөз қозғағанда, мемлекет қандай да бір тәжірибені қолданса да, «екіжақты қылмыстылық» немесе «екіжақты жүктеу» қағидасымен әрекет етуі тиіс. Яғни, сұратып отырған және ұстап беру талабы қойылған мемлекеттің заңы бойынша жасалған іс-әрекетқылмыс ретінде сараланған жағдайда ғана ұстап беру жүзеге асырылады. Осы жағдайдағы ұстап беру заңдылығы күмәнтудырмайды. Бірақ, «екіжақты қылмыстылық» фактісін белгілеу кезінде, сұратып отырған мемлекеттің заңы бойынша жасалған іс-әрекет қылмыс ретінде сараланған, ал ұстап беру талабы қойылған мемлекеттің заңы бойынша қылмыс болып есептелінбейтін жайттар орын алуы мүмкін. Өйткені, ұстап беру талабы қойылған мемлекет осындай талаптықанағаттандыру үшін ешқандай заңдылық негізді иемдене алмағандықтан, осы оқиғада ұстап беруден бас тарту заңды болып табылады. Міне, жоғарыдағы тұжырымнан тағы бір қорытынды шығып отыр, яғни барлық жағдайда жасалған қылмыстың қылмыстылығымен және жазаланатындығын Ұстап беру талабы қойылған мемлекеттің өзі анықтайды. Және де соңында айтарымыз, «екіжақты қылмыстылық» қағидасы халықаралық шарттарда да, ұлттық заңдарда да, сот тәжірибесінде де заңи бекітімін тапқан.

Үшіншіден, ұстап берілген тұлға оны ұстап беру үшін заңнегіз болып табылған қылмысы үшін ғана қылмыстықжауаптылыққа тартылады және жазаланылады. Ереже бойынша, сипаттағы міндеттемені сұратып бтырған мемлекет өз монынына алу керек. Сондай-ақ, ұстап беру туралы мәселенің дұрыс шешіміне, қылмыс үшін белгіленген ескіру мерзімінің, рақымшылық актісінің, кешірімнің немесе актау үкімінің болу: әсер етеді. Осы аталған мәселелер әдетте халықаралық шарттарда арнайы ескертіледі. Бізбен бірнеше мәрте айтылған, 1933жылғы Монтевидеода американдық мемлекеттермен қабылданылған ұстап беру туралы Конвенцияның 3-бабына сәйкес, а) егер айыпталған тұлғаны тұтқынға алу кезінде іс-әрекеттің қылмыстық сипаты жойылса немесе талап қойып отырған немесе ұстап беру талабы қойылған мемлекеттің заңы бойынша үкімнің әрекет ету мерзімі өтіп кетсе; б) егер айыпталған тұлға ақталған болса немесе рақымшылық берілген болса ұстап беру жүзеге асырылмайды. Елінде жала жабылған, азапталынған, жеңіл дәрежеде дене жарақатын алған тұлғалар қашып келген мемлекетінде ұстап берілуге жатпайды (мысалы, Албания, Венгрия, Румыния және т.б.).

Төртіншіден, қылмыс жасаған тұлғаларды ұстап беру және құқықтық көмек туралы халықаралық шарттар да төмендегідей қалыптар қамтылған: егер жасалған қылмыс үшін сұратып отырған мемлекетте өлім жазасы қолданылатын болса, ал ұстап беру талабы қойылған мемлекет заңы бойынша осы аталғандай жаза шарасы көзделмеген болса, сұратып отырған мемлекеттің өлім жазасын қолданбаймыз, - деп берген сөзінің негізінде ұстап беру талабы қойылған мемлекет экстрадицияға рұқсат береді. Мысалы, осындай мазмұндағы қалып 1957 жылғы ұстап беру туралы Еуропа Конвенциясында көрініс алған.

Әдебиеттер тізмі:

1. Оппенгейм Л.Л. Международное право / пер. с 6-го англ. изд., доп. Г. Лаутерпахтом / под. ред. и с предисл. проф. С.Б. Крылова. - М., 1948. – 408с.
2. Бриллиантов А.В. Международное уголовное право. – М., 2016. - 358с.
3. Каламкарян Р.А. Международное сотрудничество в борьбе с преступностью. - М.: Юрайт, 2016. - 349 с.
4. Валеев Р.М. Выдача преступников в современном международном праве: (Некоторые вопросы теории и практики). – М.: Статут, 2016. - 126 с.
5. Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН 3 «О выдаче и наказании военных преступников», принятая 13 февраля 1946 года [Электронный ресурс] // <http://base.garant.ru>: 25.03.17

УДК 343.143

УЧАСТНИКИ ПРЕДЪЯВЛЕНИЯ ДЛЯ ОПОЗНАНИЯ

Арзанбекова С. А.

Магистрант 2 курса Евразийской юридической академии им. Д.А.Кунаева, Республика Казахстан, г. Алматы

Аннотация: Предъявление для опознания успешно применяется на практике в органах досудебного расследования и судах, однако общепринятого и единого понимания его до сих пор не существует. В УПК определения понятия предъявление для опознания также не содержится вовсе.

Определение предъявления для опознания, как и определение любого понятия, должно охватывать собой не все, а только существенные его признаки, которые с наибольшей полнотой характеризовали бы этот акт как самостоятельный способ собирания и проверки доказательств и отличали бы его от других способов.

Что касается вопроса участников предъявления для опознания, то всех возможных участников предъявления для опознания, по их процессуальной роли, можно разделить на две группы – обязательных и не обязательных участников. К первой группе относятся: лица, организующие предъявление для опознания; понятые; опознающий; лица, предъявляемые для опознания. Во вторую группу входят лица, приглашение которых в пределах своих процессуальных полномочий признает

необходимым организующее это действие лицо: специалист, переводчик, педагог, защитник.

Ключевые слова: Свидетель, потерпевший, опознаваемое лицо, фотоснимки, УПК, факт.

ТАНУ ҮШІН ҰСЫНУҒА ҚАТЫСУШЫЛАР

Түйіндеме: тану үшін ұсыну сотқа дейінгі тергеу органдарында және соттарда практикада сәтті қолданылады, бірақ оны жалпы қабылданған және бірыңғай түсіну әлі жоқ. ҚПК-де тану үшін ұсыну ұғымының анықтамасы да жоқ.

Тану үшін презентацияны анықтау, кез-келген Тұжырымдаманың анықтамасы сияқты, бәрін қамтымауы керек, тек оның маңызды белгілері, олар бұл актіні дәлелдемелерді жинау мен тексерудің тәуелсіз әдісі ретінде сипаттайды және оны басқа әдістерден ажыратады.

Тану үшін презентацияға қатысушылардың мәселесіне келетін болсақ, тану үшін презентацияға барлық мүмкін қатысушыларды, олардың процедуралық рөліне сәйкес, екі топқа бөлуге болады – міндетті және міндетті емес қатысушылар. Бірінші топқа: тану үшін ұсынуды ұйымдастыратын адамдар; куәгерлер; танушы; тану үшін ұсынылатын адамдар жатады. Екінші топқа шақыру өзінің іс жүргізу өкілеттіктері шегінде осы әрекетті ұйымдастыратын адамды қажет деп таныған адамдар кіреді: маман, аудармашы, педагог, қорғаушы.

Түйінді сөздер: куә, жәбірленуші, танылатын адам, фотосуреттер, ҚПК, факт.

PARTICIPANTS OF THE PRESENTATION FOR IDENTIFICATION

Abstract: The presentation for identification is successfully applied in practice in pre-trial investigation bodies and courts, but there is still no generally accepted and unified understanding of it. The CPC also does not contain a definition of the concept of presentation for identification at all.

The definition of presentation for identification, as well as the definition of any concept, should cover not all, but only its essential features, which would most fully characterize this act as an independent method of collecting and verifying evidence and distinguish it from other methods.

As for the question of participants in the presentation for identification, all possible participants in the presentation for identification, according to their procedural role, can be divided into two groups – mandatory and non-mandatory participants. The first group includes: persons who organize the presentation for identification; witnesses; the identifying person; persons who are presented for identification. The second group includes persons whose invitation, within the limits of their procedural powers, is recognized as necessary by the person organizing this action: a specialist, an interpreter, a teacher, a defender.

Keywords: Witness, victim, identifiable person, photographs, Code of Criminal Procedure, fact.

Организующими предъявление для опознания могут быть следователь, производящее досудебное расследование по уголовному делу или иное лицо, ведущее расследование по делу или имеющее по закону право принять проведение этого действия на себя, а также суд. Процессуальная обязанность этих лиц состоит в надлежащей организации предъявления для опознания, обеспечивающей соблюдение

предусмотренных законом условий и порядка его проведения, объективность и достоверность акта опознания. Иной их процессуальной обязанности и быть не может как в отношении данного действия, так и всех других процессуальных действий, проведение которых является реализацией возложенной на них законом более общей обязанности, то есть обязанности доказывания.

При этом необходимо руководствоваться требованием о том, что не подлежат разглашению сведения об организации оперативно-розыскной деятельности, конкретных оперативно-розыскных мероприятий, источниках и способах получения информации, составляющих государственную и иную охраняемую законом тайну, за исключением случаев, предусмотренных законодательством, а также сведения, затрагивающие личную жизнь, честь и достоинство граждан [1].

При проведении опознания обязательно участие понятых. В качестве понятых при предъявлении для опознания приглашаются лица, не заинтересованные в определенном исходе этого действия.

Действительно, понятой обязан удостовериться факт, содержание и результаты действий, при производстве которых он присутствовал, а также вправе делать замечания по поводу произведенных действий. Выполнение этой обязанности и права возможно при условии, что им разъяснены цель и содержание действия, их права и обязанности.

О лицах, вызываемых в качестве опознающих, в литературе принято говорить как о субъектах предъявления для опознания.

Субъектами предъявления для опознания могут быть лица, видевшие объект, как в момент совершения преступления, так и при иных обстоятельствах, имеющих значение для дела.

Опознающим, прежде всего, может быть лицо, наблюдавшее объект предъявления для опознания, то есть непосредственно воспринимавшее этот объект ранее. Это утверждение также исходит из смысла, признак – «непосредственное восприятие объекта ранее» является основным признаком лица, которое может быть опознающим, а по процессуальному положению – это свидетель, потерпевший, подозреваемый или обвиняемый. Обвиняемый, дело, в отношении которого принято к производству судом, именуется подсудимым, позволяют дополнить этот перечень подсудимым.

Опознающим могут быть как взрослые, так и несовершеннолетние лица. Что касается последнего, то ни УПК, ни ведомственные инструкции органов досудебного расследования не дают указания о предельно малом возрасте, начиная с которого малолетние могут давать показания, а следовательно, и привлекаться для опознания. Вопрос о возрасте опознающего необходимо решать в каждом отдельном случае по-разному, в зависимости от индивидуальных особенностей ребенка или подростка. Говоря о фантазировании допрашиваемого, как о факторе, влияющем на полноту воспроизведения запечатленного: склонность к фантазии, преувеличениям чаще проявляется у детей. Однако, на практике вполне вероятны случаи, когда ребенок может являться единственным лицом, которое способно указать на преступника, недопущение же его к даче показаний может отрицательно сказаться на результатах выяснения истины по делу.

По смыслу УПК, лицо в роли опознающего может оказаться лишь после того, как будет предварительно допрошен об обстоятельствах восприятия, о признаках и особенностях объекта опознания и возможности опознания вообще. Поэтому опознающими не могут быть лица, которые в силу своих физических и психических недостатков неспособны правильно воспринимать и передавать признаки ранее

наблюдаемых объектов. При этом необходимо руководствоваться требованием о том, что не подлежат разглашению сведения об организации оперативно-розыскной деятельности, конкретных оперативно-розыскных мероприятий, источниках и способах получения информации, составляющих государственную и иную охраняемую законом тайну, за исключением случаев, предусмотренных законодательством, а также сведения, затрагивающие личную жизнь, честь и достоинство граждан [2].

Физическим недостатком, препятствующим быть опознающим лицом, является слепота. Ослабление зрительной способности человека бывает различного свойства и может не мешать правильному восприятию и передаче действительности. Поэтому в отдельных случаях лица, имеющие ослабленное зрение, страдающие глазными болезнями, могут быть допущены для опознания. Что касается психически неполноценных лиц, то исходя из того, что иногда они могут давать правильные показания, то есть в зависимости от заболевания, им можно в ряде случаев предъявлять объекты для опознания.

Опознающий является носителем определенных прав и обязанностей в зависимости от своего процессуального положения. Если опознающим лицом является свидетель или потерпевший, то они имеют право требовать такой формулировки их показаний в протоколе предъявления для опознания, которая по их мнению, соответствует сообщенным им сведениям, могут приносить жалобы на действия следователя, ущемляющего, по их мнению, их права. [3, с.185]

Свидетель и потерпевший, вызываемые для предъявления им объекта по требованию следователя и суда обязаны высказать свое суждение по поводу предъявляемого им объекта.

Свидетель и потерпевший в ходе предъявления для опознания объектов обязаны давать правдивые показания. Явка по вызову следователя или суда и правдивая дача показаний при предъявлении для опознания является публично-правовой обязанностью свидетеля и потерпевшего.

Согласно УПК свидетель и потерпевший перед опознанием предупреждается об ответственности за отказ или уклонение от дачи показаний и за дачу заведомо ложных показаний. За неправильное опознание в силу объективных причин уголовная ответственность не наступает. Исходя из положения УК РК, несовершеннолетние, не достигшие 16-летнего возраста, не несут уголовной ответственности, ни за отказ от предъявления им объекта, ни за ложные показания. В отличие от свидетеля и потерпевшего, опознающие подозреваемые, обвиняемые и подсудимые не несут уголовной ответственности за отказ от опознания и за ложное опознание, принуждение их к опознанию недопустимо. В случае такого принуждения или применения незаконных мер со стороны следователя или судьи, как угрозы, запугивания последние несут уголовную ответственность.

Также, одним из главных требований, предъявляемые к созданию специализированного кабинета для предъявления для опознания в условиях, исключающих визуальное восприятие опознающего опознаваемым, является необходимость обеспечения опознающему восприятия любых признаков внешности опознаваемого им лица, что одновременно является обязательным условием вообще для производства данного действия. В случае отсутствия указанного специализированного кабинета считаем целесообразным оборудовать помещения, в котором находятся опознаваемые, системой видеонаблюдения, чтобы с ее помощью обеспечить опознание лиц, находящихся в другом помещении. При этом следователь и понятые будут находиться в помещении, оборудованном аппаратурой, принимающей видеоизображение.

Перечисленными выше субъектами исчерпывается минимум у участников предъявления для опознания. Выше указывалось, что при предъявлении живых лиц этот круг расширяется, так как участниками этого действия являются также лица, предъявляемые для опознания. Неоправданно считать таких лиц только лишь объектами опознавательного процесса, иначе оказалось бы бессмысленным установление гарантий прав участников процесса.

Роль, права и обязанности предъявляемых для опознания лиц неодинаковы. Нейтральны к результату опознания лица, среди которых предъявляется опознаваемое лицо; их роль в этом действии заключается в добровольном оказании помощи правосудию в установлении истины, а права и обязанности имеют общегражданский характер: знать для чего оно проводится, высказать свои замечания по поводу организации предъявления для опознания и требовать внесения их в протокол, удостоверить ход и результаты действия своей подписью в протоколе. В случае необходимости они могут свидетельствовать о его содержании, ходе и результате на следствии и в суде.

Опознаваемое лицо, помимо прав лиц, предъявляемых вместе с ним для опознания, имеет право занять любое место среди предъявляемых по своему усмотрению, нет оснований для резкого разграничения этих участников, так как сведения об опознаваемом, как об объекте, которое опознающий наблюдал ранее.

Приглашение специалиста может быть продиктовано чисто технической стороной организации этого действия, то есть оказание следователю помощи в подборе объектов, применение научно-технических средств – фотографирование, звукозапись, видеозапись, восстановление обстановки в которой первоначально наблюдался опознаваемый объект и т.д.. Также в случае участия в предъявлении для опознания опознающего, не владеющего языком, на котором ведется судопроизводство, на данное досудебное следственное действие вызывается переводчик, которому разъясняются его права и обязанности, а также переводчик предупреждается об уголовной ответственности за заведомо неправильный перевод. Не обязательными участниками предъявления для опознания могут быть: педагог, если опознающий является несовершеннолетним в возрасте до 14 лет, а в случае необходимости, с учетом конкретных обстоятельств расследуемого события, вызываются также законные представители несовершеннолетнего или его близкие родственники; защитник вправе участвовать в предъявлении для опознания если участвующее в данном следственном действии лицо является его подзащитным.

Следует признать необходимым указать в протоколе предъявления для опознания всех лиц, которые присутствовали при его проведении от начала до конца, так как предъявляемое к процессуальным документам общее требование состоит в том, чтобы в них полностью отражались все существенные обстоятельства проведенного следственного действия.

Объекты предъявления для опознания являются предметы материального мира, которые предъявляются органами расследования или судом опознающему лицу в целях установления тождества объекта, имеющие отношение к исследуемому событию.

В юридической литературе существуют различные точки зрения криминалистов и процессуалистов, которые трактуют по-разному круг предъявления для опознания объектов.

Опознание бывает двух видов: а) опознание людей и б) опознание вещей».

Также, по мнению ряда ученых-правоведов в их число должны быть включены:

- любые предметы материального мира, ранее наблюдавшиеся свидетелем или иным лицом при обстоятельствах, имеющих значение по делу (в том числе живые лица, трупы, животные, местность, строения и т.п.);
- отдельные части различных предметов материального мира;
- фотографические и художественные изображения отдельных предметов или их частей;
- фотоснимки со скульптурных портретов;
- слепки со следов ног и различных предметов; слепки и муляжи с лица и отдельных частей тела неопознанных трупов».

Из указанного выше, видно что решая вопрос об объектах предъявления для опознания, законодатель проявил большую осторожность, чем криминалисты, признав ими только личность и предметы. Все это приводит к тому, что совершенно не учитывается строго определенный способ и порядок проведения предъявления для опознания, обеспечивающего объективность и достоверность опознавательного акта. Нарушение же способа проведения этого действия лишает акт опознания самостоятельного доказательственного значения.

Это требование обязательно и независимо от того, по какому комплексу признаков объект будет опознаваться. Сообщаемые опознающим сведения о физической природе объекта и о комплексе воспринятых признаков последнего определяет лишь организационную и тактическую сторону проведения предъявления для опознания.

Таким образом, объектами предъявления для опознания могут быть объекты живой и неживой природы, если они обладают свойствами, позволяющими производить предъявление этих объектов и подбор сходных или однородных им, ранее не воспринимавшихся опознающим объектов, то есть свойствами, не препятствующими осуществлению этого действия в порядке и способом. При этом необходимо руководствоваться требованием о том, что не подлежат разглашению сведения об организации оперативно-розыскной деятельности, конкретных оперативно-розыскных мероприятий, источниках и способах получения информации, составляющих государственную и иную охраняемую законом тайну, за исключением случаев, предусмотренных законодательством, а также сведения, затрагивающие личную жизнь, честь и достоинство граждан [4, с 247].
Предъявление для опознания – это следственное действие, которое широко распространено в практике и применяется по многим категориям уголовных дел.

Термин следственное действие многократно упоминается в Уголовно-процессуальном кодексе, но закон не разъясняет его содержание.

Как видно выше мнение авторов по поводу определения термина следственного действия одинаковы. В этих определениях в общей форме раскрываются познавательная и нормативная стороны следственного действия.

Познавательная сторона следственного действия состоит в том, что при его проведении следователь получает фактические данные, сведения об обстоятельствах, подлежащих доказыванию по делу. К нормативной же стороне следственного действия относится получение законным способом и фиксирование в предусмотренной законной форме этих фактических данных, только тогда эти данные становятся

доказательствами. Также необходимо отметить, что следственные действия из числа всей массы процессуальных действий выделяются тем, что возможность их производства ограничена на определенных этапах уголовно-процессуальной деятельности, например, в стадии возбуждения уголовного дела.

Многие авторы правильно отмечали большую распространенность такого следственного действия, как предъявление для опознания. Однако ответов на вопросы: насколько велика эта распространенность, как часто провидится предъявление для опознания, каково соотношение между собой различных видов опознания, нет.

Чтобы ответить на поставленные вопросы, в ходе исследования было проведено обобщение уголовных дел, относящихся к следующим видам преступлений: преступления против жизни и; преступления против; преступления против общественной; преступления против здоровья населения.

Решение этих и многих других вопросов, содержащиеся в работе, позволит на практике избежать серьезных ошибок, нарушение прав и свобод граждан, связанных с проведением следственных действий и использованием результатов оперативно-розыскных мероприятий в доказывании по уголовным делам.

Список использованной литературы:

1. Конституция Республики Казахстан, 30 августа 1995 года.
2. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V ЗРК.
3. А.Я.Гинзбург «Опознание в следственной, оперативно-розыскной и экспертной практике» А.1995г.-185с.
4. Р.С.Белкин «Собирание, исследование и оценка доказательств. Сущность и методы» М.1966г.-247с. 5. А.Я.Гинзбург «Предъявление для опознания в уголовном.

УДК 343.121.5(574)

КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРДЫҢ ДЕВИАНТТЫ МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫНЫҢ АЛДЫН-АЛУДЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Ж. Бағдатқызы

*Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясының магистранты,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.*

Түйіндеме: Бұл мақалада жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқының алдын-алу мәселелері қарастырылады. Кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылықтарының алдын алудағы құқықтық тәрбиенің мәні мен ролі ашылады. Жасөспірімдерді құқықтық тәрбиелеудің негізгі формалары ұсынылған. Қазіргі әлем геосаяси өзгерістер мен ерекше әлеуметтік-мәдени динамика тұрғысынан дамуда. Прогрессивті әлеуметтік даму формасы бойынша мозаикалық және мазмұны бойынша диалогтық. Осыған байланысты техникалық модернизация және жүзеге асырылып жатқан өзгерістердің сипаты қоғаммен өзара әрекеттесетін, әлеуметтік–психологиялық климатты және

элеуметтік қатынастардың бағытын анықтайтын жеке тұлғаның нақты көрінісін анықтайтын жүйелік байланыстардың жаңаруымен бірге жүреді. Күрделі элеуметтік-экономикалық өзгерістер кезеңінде қоғам мен адамның өзара әрекеті өте қарқынды жүреді. Адамға қоғамда болып жатқан өзгерістерді ұстану, болып жатқан элеуметтік процестерге бейімделу, жаңа мүдделердің шатастыратын әлемін түсіну қиын. Бұл процесс әсіресе дүниетанымы, өмірлік жоспарлары, мақсаттары әлі толық дамымаған жастар үшін өте қиын. Біздің қоғамда болып жатқан өзгерістер бірқатар проблемаларды тудырды, олардың бірі қазіргі жастардың мінез-құлқындағы әртүрлі ауытқулардың өсу проблемасы. Басқа жас топтарындағы жастар тұрақсыз элеуметтік, экономикалық және моральдық жағдайдан зардап шегеді, бүгінде құндылықтар мен мұраттарға қажетті бағдарын жоғалтады – ескілері жойылады, жаңалары жасалмайды. Дәл осы жаста мінез-құлықтағы әртүрлі ауытқулардың пайда болуы ықтимал, олардың арасында құқық бұзушылықтар мен қылмыстар жиі кездеседі. Жастар ортасы лакмус қағазы сияқты қоғамның барлық жамандықтарын көрсетеді. Тұлға ересек адам болып саналу үшін әлі дамымаған, сонымен бірге ол басқалармен саналы түрде қарым-қатынас жасай алатын және өз іс-әрекеттері мен іс-әрекеттерінде элеуметтік нормалар мен ережелердің талаптарын орындай алатын дамыған. Сондықтан мақаланың мақсаты жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқының алдын-алудағы құқықтық тәрбиенің мазмұны мен рөлін талдау болып табылады.

Түйінді сөздер: девиантты мінез-құлық, құқықтық тәрбие, құқық бұзушылықтың алдын алу, жасөспірім, құқықтық сана.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ПРОФИЛАКТИКИ ДЕВИАНТНОГО ПОВЕДЕНИЯ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

Аннотация: В данной статье рассматриваются вопросы профилактики девиантного поведения подростков. Раскрывается сущность и роль правового воспитания в предупреждении правонарушений несовершеннолетних. Предложены основные формы правового просвещения подростков. Современный мир развивается в контексте геополитических изменений и особой социокультурной динамики. Прогрессивное общественное развитие мозаично по форме и диалогично по содержанию. В связи с этим, техническая модернизация и характер осуществляющихся преобразований сопровождаются обновлением системных связей, выявляя специфическую рефлексию личности, которая взаимодействуя с социумом, предопределяет социально–психологический климат и направленность общественных отношений. В периоды сложных социально-экономических перемен взаимодействие общества и человека происходит достаточно напряженно. Человеку трудно идти в ногу с происходящими в обществе изменениями, адаптироваться к происходящим социальным процессам, разобраться в запутанном мире новых интересов. Особенно сложно этот процесс протекает для молодых людей, чье мировоззрение, чьи жизненные планы, цели еще не сложились окончательно. Изменения, происходящие в нашем обществе, выдвинули ряд проблем, одной из которых является проблема роста различных отклонений в поведении современной молодежи. Молодежь более других возрастных групп страдает от нестабильной социальной, экономической и моральной обстановки, потеряв сегодня необходимую ориентацию в ценностях и идеалах, – старые разрушены, новые не созданы. Именно в этом возрасте наиболее вероятно появление различных отклонений в поведении, среди которых наиболее часто встречаются правонарушения и преступления. Молодежная среда, как лакмусовая

бумага, проявляет все пороки общества. Личность еще недостаточно развита, чтобы считаться взрослой, и в то же время настолько развита, что в состоянии сознательно вступить в отношения с окружающими и следовать в своих поступках и действиях требованиям общественных норм и правил. Поэтому целью статьи является анализ содержания и роли правового воспитания в профилактике девиантного поведения подростков.

Ключевые слова: девиантное поведение, правовое воспитание, предупреждение правонарушений, подросток, правосознание

SOME ISSUES OF PREVENTION OF DEVIANT BEHAVIOR OF MINORS

Annotation: This article discusses the prevention of deviant behavior in adolescents. The article reveals the essence and role of legal education in the prevention of juvenile delinquency. The main forms of legal education of adolescents are proposed. The modern world is developing in the context of geopolitical changes and special socio-cultural dynamics. Progressive social development is mosaic in form and dialogical in content. In this regard, technical modernization and the nature of the ongoing transformations are accompanied by the renewal of system connections, revealing a specific reflection of the individual, which, interacting with society, determines the socio-psychological climate and the direction of social relations. In times of complex socio-economic changes, the interaction of society and man is quite intense. It is difficult for a person to keep up with the changes taking place in society, to adapt to the ongoing social processes, to understand the confusing world of new interests. This process is especially difficult for young people whose worldview, whose life plans, goals have not yet been finalized. The changes taking place in our society have put forward a number of problems, one of which is the problem of the growth of various deviations in the behavior of modern youth. Young people suffer more than other age groups from an unstable social, economic and moral environment, having lost the necessary orientation in values and ideals today – the old ones are destroyed, the new ones are not created. It is at this age that various behavioral abnormalities are most likely to occur, among which offenses and crimes are most common. The youth environment, like a litmus paper, shows all the vices of society. The personality is not yet sufficiently developed to be considered an adult, and at the same time so developed that it is able to consciously enter into relationships with others and follow the requirements of social norms and rules in its actions and actions. Therefore, the purpose of the article is to analyze the content and role of legal education in the prevention of deviant behavior of adolescents.

Keywords: deviant behavior, legal education, prevention of offenses, teenager, legal awareness

Қазіргі жағдайда балалар қылмысының өсіп келе жатқан толқыны және девиантты мінез-құлыққа бейім жасөспірімдер санының өсуі байқалады. Мұның бәрі жасөспірім кезіне қатысты осы қауіпті құбылыстарды тудыратын психологиялық ерекшеліктерді зерттеу мәселесін бірінші орынға қояды, өйткені осы кезеңде баланың жеке басы қалыптасу сатысында. Ресей қоғамындағы әлеуметтік белгісіздік, әлеуметтік тәуекелдер жағдайында жасөспірімдер ортасында девиантты мінез – құлықты қалыптастыру және оның әртүрлі көріністері-агрессия, жаман әдеттер, заңсыз әрекеттер сияқты жағымсыз жақтар күшейе түсті. Жасөспірімдер ортасындағы девиантты мінез-құлық әртүрлі формаларда көрінеді, бірақ соған қарамастан олардың бәрі бір-бірімен

байланысты. Алкоголизм, темекі мен есірткіні пайдалану, агрессивті мінез-құлық, Заңсыз мінез-құлық біртұтас блокты құрайды, ал жасөспірімді девиантты мінез-құлықтың бір түрімен таныстыру оның басқаларға қатысу мүмкіндігін арттырады.

Құқықтық әдебиеттерде девиантты мінез-құлық ұғымы адамның жасына байланысты, жалпы қабылданған нормалардан ауытқу сипатына ие әрекеттер немесе жеке әрекеттер тұжырымдамасы ретінде қарастырылады. Көбінесе девиантты мінез-құлық деп қоғамда қалыптасқан құқықтық және моральдық жалпыға бірдей танылған нормаларға қайшы келетін адамның мінез-құлқындағы теріс ауытқулар түсініледі.

Девиантты мінез-құлық мәселесі Э. Дюркгейм, Т. Парсонс, Р. Мертон, П. Сорокин, ол зорлық-зомбылық пен қатыгездіктің өсіп келе жатқан әсерін сезінетін қоғамның талаптарын көрсетеді. Қазіргі уақытта мектеп сабақ кезінде, үзілістер мен көшелерде девиантты мінез-құлықтың әртүрлі формаларының көріністерінен қауіпсіз емес. Мысалы, агрессияның ауытқуының кейбір көріністері адамның дамып келе жатқан патопсихологиялық өзгерістерінің көрсеткіші болуы мүмкін. (қозғыш теңгерімсіздік, паранойя, эпилепсия және т.б.).

Девиантты мінез-құлықты өзін-өзі бақылауды қалыптастыруда эмпатияның, сәйкестендірудің және орталықсыздандырудың психологиялық процестерін қалыптастыру маңызды рөл атқарады, олар басқа адамдарды түсіну және оларға жанашырлық қабілеттерін қалыптастырады, басқа адам туралы ұғымның бірегей тұлға ретінде дамуына ықпал етеді [1, 47].

Жасөспірімдердегі девиантты мінез-құлық проблемасы девиантты мінез-құлықтың алдын-алу бойынша әлеуметтік педагогтың арнайы практикалық-бағытталған қызметін дамыту, мазмұны және ұйымдастыру мәселесін бірінші орынға қояды, ол арқылы бұрын қалыптасқан белгілі бір теріс көзқарастар, көзқарастар, құндылықтар, мотивтер, мінез-құлық стандарттары жойылып, жаңалары дамиды.қоғамдағы жеке тұлғаның өзін-өзі жүзеге асыруына қол жеткізу.

Алдын алу жұмыстарының әртүрлі түрлері бар, олардың бірі әлеуметтік маңызды дағдыларды қарқынды оқыту: қарым-қатынас, жеке эмоционалды жағдайды басқару, сенімді мінез-құлықты қалыптастыру, эмоцияларын дұрыс білдіру, өзін-өзі тану және өзін-өзі анықтау. Бұл аспектілер жасөспірім кезеңінде өзекті болып табылады, өйткені бұл дағдыларды дамыту үшін сезімтал болып табылады және оқытудың белсенді әдістерін қолдану алдын-алу жұмыстарының тиімділігін арттырады.

Адамның мінез-құлқы оның айналасындағы табиғат анықталған әлеуметтік қызмет түрлерінің күрделі кешені ретінде ғана емес, сонымен бірге қарым-қатынас ретінде де, әртүрлі әлеуметтік құрылымдардағы адамдармен практикалық өзара әрекеттесу ретінде де көрінеді. Сонымен қатар, кез-келген деңгейде және жеке мінез-құлықтың кез-келген күрделілігінде байланыс бар: қарым-қатынас кезінде адамның іс-әрекетін қарым-қатынас және өзін-өзі реттеу; жеке тұлғаның ішкі әлемінің өзгеруі, бұл оларды анықтайтын факторлар мен жағдайларды анықтауда ескерілуі керек.

Бұл жағдайда мінез-құлық адамның іс-әрекетін қоршаған ортамен өзара әрекеттесудің ерекше түрі ретінде толығымен қамтитынын атап өткен жөн. Мінез-құлықта іс-әрекеттің ойластырылған ниеті мен мақсаты, болжамды нәтиже мен нәтиженің өзі саналы түрде көрінетін іс-қимыл жобасы бар, яғни мінез-құлық адам іс-әрекетінің мотивациялық-құндылық және операциялық жақтарының тұтастығы ретінде әрекет етеді, демек, жеке тұлға ұстанатын мотивтер түпкілікті есепте адамның не ойлайтындығымен емес анықталады.оның әрекеттері туралы (бұл маңызды болса да), бірақ әр түрлі жағдайларда ұзақ уақыт бойы мінез-құлықтың бір ерекшелігі [2, 38].

Осылайша, девиантты мінез-құлық дегеніміз - белгілі бір қоғамда ресми түрде анықталған немесе іс жүзінде қалыптасқан моральдық және заңды жалпыға бірдей танылған нормаларға сәйкес келмейтін және девиантты оқшаулауға, емдеуге, түзетуге, жазалауға батыратын әрекеттер.

Девиантты мінез-құлықтың әртүрлі формалары ауытқу тобына жататын критерий болып табылатын бірыңғай қасиеттерге ие. Осындай маңызды белгілердің бірі деструктивтілік – деструктивтілік деп аталды. Шын мәнінде, тұтастай алғанда, девиантты мінез-құлық бір нәрсенің (жеке тұлға, денсаулық, әлеуметтік тәртіп, қарым-қатынас) бұзылуына және көбінесе адам өмірінің үзілуіне әкеледі.

Өздеріңіз білетіндей, деструктивтілік агрессия сияқты негізгі, адамдық сипаттамамен тікелей байланысты. Агрессивті мінез-құлық девиантты мінез-құлықтың жеке түрі емес, басқаларға және өзіне бағытталған болса да, Мінез-құлық ауытқуларының әртүрлі конфигурацияларына тікелей қатысады және ерекше назар аударуға лайық.

Латын тілінен "агрессия" сөзі "шабуыл"деп аударылады. Қазіргі уақытта агрессия термині өте кең қолданылады. Бұл құбылыс деструктивті әрекеттермен, теріс эмоциялармен және теріс көзқарастармен (мысалы, нәсілдік наным) біріктіріледі.

Психологияда агрессия басқаларды бағындыру немесе оларға үстемдік ету үшін нақты мінез-құлықта көрінетін тенденцияны білдіреді [3, 75]

Соңғы жылдары жасөспірімдердің агрессиялық проблемаларына ғылыми қызығушылық айтарлықтай өсті. Әр түрлі ағымдардың ғалымдары агрессивті мінез-құлықтың мәнін, оның психикалық тетіктерін анықтауда әртүрлі тәсілдерді ұсынады. Бұл құбылыстың түсіндірулерінің барлық алуан түрлілігімен, жалпы алғанда, агрессивтілік басқа адамға физикалық және психикалық зиянды мақсатты түрде келтіру ретінде түсініледі.

Девиантты мінез-құлық бар жасөспірімдердің құқықтық санасын талдайтын құқықтық және арнайы психологиялық-педагогикалық әдебиеттерде оның мынадай ерекшеліктері ерекшеленеді: біріншіден, бұл қылмыстық заңнамадағы жалған хабардарлық; екіншіден, жасөспірімдер өздерінің мінез-құлық мен заң талаптарын салыстыруда қиындықтарға тап болады; үшіншіден, кәмелетке толмаған жасөспірімдер белгілі бір жағдайда құқықтық білімді қолдана алмайды; төртіншіден, қандай да бір заңсыз әрекетті бағалау немесе сипаттау кезінде жасөспірімдер заң нормасын емес,; бесіншіден, кәмелетке толмағандардың құқықтық санасының ересектер мен олар үшін беделді адамдардың ықпалына немесе топ пікірінің әсеріне тәуелділігі бар.

Демек, девиантты мінез-құлықтың алдын-алу мен педагогикалық түзетудің маңызды құралы - сананың тәуелсіз формасын - құқықтық сананы қалыптастыратын ол жасөспірімдердің құқықтық тәрбиесі.

Әдебиеттер тізімі:

- 1 Долгова Г.П. Девиантология: Учебное пособие. – М.:Академия, 2016 – 288 с.
- 2 Ваклюев Р.Л. Юридическая психология: Учебник. – СПб: Питер, 2015. – 656 с.
- 3 Семенюк, Л.М. Психологические особенности агрессивного поведения подростков и условия коррекции // Государство и право. – 2017. - № 1. – С. 75-82.

УДК 341.48:323.28

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРАВОВОГО И ОРГАНИЗАЦИОННОГО ХАРАКТЕРА ВНЕДРЕНИЯ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА ПО БОРЬБЕ С ТЕРРОРИЗМОМ

Евстратов В. Е.

*Магистрант Евразийской юридической академии им. Д.А. Кунаева, Республика
Казахстан, г. Алматы*

Аннотация: В данной статье рассматривается опыт борьбы с проявлениями терроризма в зарубежных странах. Рост угрозы терроризма происходит на фоне обострения и распространения политического, этнического, религиозного экстремизма, представляющего значительную опасность для интересов личности, общества и государства, политической, военной, экономической, экологической безопасности страны, ее конституционного строя, суверенитета и территориальной целостности. Терроризм не относится к повсеместным явлениям. Использование этой тактики предполагает набор социокультурных и политических характеристик общества. Если эти характеристики отсутствуют, тактика терроризма реализована быть не может. В частности приводится пример совершенного теракта во Франции в Париже, что привело к тому что в странах шенгенской зоны усилились законы по противодействию терроризму. Помимо этого, в некоторых европейских странах появились государственные специальные организации по борьбе с терроризмом, кроме того национальных банках появились отделы по борьбе с отмыванием и финансированием терроризма. Все эти указанные тенденции были изучены автором исследования, и на основе этого автор предлагает имплементировать некоторые законы зарубежных стран.

Ключевые слова: Терроризм, политический терроризм, концепции терроризма, уголовное право, международное сотрудничество

ТЕРРОЗИММЕН КҮРЕСУ БОЙЫНША ШЕТЕЛ МЕМЛЕКЕТТЕРДІҢ ТӘЖІРИБЕЛЕРІН ЕНГІЗУДЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ ЖӘНЕ ҰЙЫМДАСТЫРУШЫЛЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҚ ПРОБЛЕМАЛАРДЫҢ БІРНЕШЕ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Түйіндеме: Бұл мақалада шет елдердегі терроризм көріністеріне қарсы күрес тәжірибесі қарастырылады. Терроризм қауіпінің өсуі жеке адамның, қоғам мен мемлекеттің мүдделеріне, елдің саяси, әскери, экономикалық, экологиялық қауіпсіздігіне, оның конституциялық құрылысына, егемендігі мен аумақтық тұтастығына айтарлықтай қауіп төндіретін саяси, этникалық, діни экстремизмнің өршуі мен таралуы аясында жүреді. Терроризм барлық құбылыстарға қатысты емес. Бұл тактиканы қолдану қоғамның әлеуметтік-мәдени және саяси сипаттамаларының жиынтығын қамтиды. Егер бұл сипаттамалар болмаса, терроризм тактикасын жүзеге асыру мүмкін емес. Атап айтқанда, Парижде Францияда жасалған терактың мысалы келтірілген, бұл Шенген аймағындағы елдерде терроризмге қарсы заңдардың күшеюіне әкелді. Сонымен қатар, кейбір Еуропа елдерінде терроризмге қарсы мемлекеттік арнайы ұйымдар пайда болды, сонымен қатар ұлттық банктерде терроризмді жылыстатуға және қаржыландыруға қарсы бөлімдер пайда болды. Осы

тенденциялардың барлығын зерттеу авторы зерттеді және осыған сүйене отырып, автор кейбіреулерін енгізуді ұсынады заңдар шет елдердің.

Түйінді сөздер: Терроризм, саяси терроризм, терроризм тұжырымдамасы, қылмыстық құқық, халықаралық ынтымақтастық

SOME PROBLEMS OF THE LEGAL AND ORGANIZATIONAL NATURE OF THE INTRODUCTION OF FOREIGN EXPERIENCE IN THE FIGHT AGAINST TERRORISM

Annotation: This article examines the experience of combating the manifestations of terrorism in foreign countries. The growing threat of terrorism occurs against the background of the aggravation and spread of political, ethnic, and religious extremism, which poses a significant threat to the interests of the individual, society, and the state, as well as to the political, military, economic, and environmental security of the country, its constitutional system, sovereignty, and territorial integrity. Terrorism is not a widespread phenomenon. The use of this tactic involves a set of sociocultural and political characteristics of the society. If these characteristics are not present, the tactics of terrorism cannot be implemented. In particular, the example of a terrorist attack in France in Paris is given, which led to the fact that the laws on combating terrorism were strengthened in the countries of the Schengen area. In addition, in some European countries, state special organizations for combating terrorism have appeared, in addition, national banks have departments for combating money laundering and the financing of terrorism. All these trends were studied by the author of the study, and on the basis of this, the author proposes to implement some laws of foreign countries.

Keywords: Terrorism, political terrorism, concepts of terrorism, criminal law, international cooperation

Рассмотрим опыт зарубежных стран в борьбе с терроризмом и возможность его применения в Казахстане.

Сразу после парижских террористических нападений во Франции начались антитеррористические операции – в стране, живущей в режиме чрезвычайного положения, а также в некоторых других европейских государствах. Стало очевидно, что Шенгенская зона уязвима. Бельгия и Германия, соседние страны, расположенные недалеко от «французского очага», первыми отреагировали. Это произошло не только из-за географического положения. Важнее была оценка потенциальных угроз со стороны правительств.

Германия находится под террористической угрозой изнутри. Около 43 000 человек (граждане Германии) являются частью исламистских округов Германии. В интервью газете Die Welt президент Федерального управления уголовной полиции Германии Холгер Мунк заявил, что: «официально 3 миллиона мусульман живут в Германии. Мы считаем, что эта цифра должна быть занижена. По данным полиции, каждый десятый исламист, живущий в Германии, может представлять угрозу безопасности. Те, кто имеет боевой опыт в Сирии в рядах исламского государства, стали первыми подозреваемыми. По крайней мере, 750 исламистов, которые не уклонялись от насилия, до сих пор пробираются из Германии в Сирию. Половина из них вернулась. Ни в коем случае нельзя игнорировать взаимосвязь между увеличением потоков беженцев в Европу и терроризм. Греческая полиция уже подтвердила, что один

из преступников пересек границу ЕС в качестве беженца перед парижским террористическим нападением» [1].

Приходящие просить убежища составляют еще одну группу подозреваемых. В качестве новичков им особенно сложно иметь дело с полицией, потому что те, кто приехал в страну до этого, так или иначе были проверены. Например, известно, что Абдельхамид Абауд, подозреваемый главарь нападений в Париже, неоднократно посещал Германию. Салах Абдеслам, еще один из подозреваемых парижских нападавших, провел около двух месяцев в Германии. В начале сентября он переехал в Австрию. Чрезвычайно сложно определить, кто есть кто в смешанных потоках просителей убежища, которые пытаются проникнуть в Европу, особенно с учетом того, что некоторые отчаянные мигранты выпрыгивали из движущихся поездов, используемых для перевозки их в определенные пункты назначения в Германии.

В Берлине полиция оцепляла определенные районы 14 раз в первые 4 дня после нападений в Париже после обнаружения подозрительных объектов. Это затрудняло движение трафика. Жителей соседних домов пришлось эвакуировать.

Это вызвало раздражение. Не все немцы были безразличны к тому факту, что двое их соотечественников были среди жертв нападений 13 ноября. Согласно недавнему опросу, проведенному Международной маркетинговой исследовательской фирмой YouGov, 59% респондентов заявили, что опасаются, что в Германии могут произойти теракты, 61% считают, что они небезопасны.

YouGov - первый немецкий опросник, который задает вопрос о причастности Германии к военной операции против исламского государства. До парижских нападений отношение респондентов к такой идее было несколько неполным, будь то Афганистан, Ирак или, в последнее время, Ливия. Теперь половина респондентов считает, что участие Германии будет оправдано.

Опрос ARD-Deutschland Trend показывает разные результаты: 42% одобрили идею участия Германии в военной операции против исламского государства (более половины из них заявили, что являются сторонниками Христианско-демократического союза) против 52%, которые ее отклонили.

В Германии наблюдается отсутствие единого мнения высших политических кругов в вопросах участия в военных действиях по борьбе с терроризмом. В частности, министр обороны Урсула фон дер Лейен быстро отреагировала, когда министр обороны Франции Жан-Ив Ле Дриан подал апелляцию партнерам ЕС за помощь. «Само собой разумеется, что мы сделаем все, что в наших силах, чтобы оказать помощь и поддержку», - сказала фон дер Лейен.

В данном случае, Германия может расширить поддержку истребителей курдских пешмергов. Также Германия организовала подготовку для некоторых курдских истребителей на своей территории, отправила советников на север Ирака и доставила оружие в пешмерские соединения и активировала свое военное присутствие в Мали. Последнее предложение – это довольно неудобная попытка Германии по обхвату всех проблем и одновременного их решения. Она направлена на оказание помощи Франции, но при этом и на вытеснение ее из бывших колоний. Ле Дриан указывал на необходимость помощи, чтобы справиться с ситуациями в горячих точках, особенно в Сирии. Германия все же сдерживается в борьбе с терроризмом, но есть некоторые ощутимые сдвиги в ее позиции по этому вопросу.

Из выше изложенного можно сделать вывод, что в ЕС происходит консолидация сил в борьбе с терроризмом, и, для Казахстана можно порекомендовать следующее:

- создать единый Совет ЕАЭС по борьбе с терроризмом для консолидации сил и возможностей стран-участниц ЕАЭС, повышения эффективности поиска террористов на территории ЕАЭС, формирования совместных сил реагирования с террористическими угрозами за границами союза;

- сформировать агентство и аналитический центр по борьбе с терроризмом для проведения опросов населения. Это будет давать ясную картину отношения к терроризму у населения, отношения к мигрантам, к религиозным объединениям и выявлять настроения населения в области приверженности к экстремистским группам.

Посещая Пассау (город в Нижней Баварии около австрийской границы), министр обороны Германии Урсула фон дер Лейен сказала, что террористические нападения в Париже не стали причиной призыва к коллективной обороне. Они являются зловещим нападением на демократию и свободу, но не являются прецедентом, достаточным для проведения коллективных действий. Министр сказала, что не исключает направление сил в Сирию, если будет проводиться военная операция в Сирии в соответствии с резолюцией Совета Безопасности Организации Объединенных Наций.

Логика неясна: означает ли это, что местные жители должны решить проблему с беженцами, представляющими угрозу, сами? Население Германии очень скептически относится к высказываниям министра обороны, считая, что власти скрывают реальную ситуацию с уровнем террористической угрозы и не хотят брать на себя ответственность по выдворению беженцев.

Во всяком случае, желание воспользоваться ситуацией очевидно. Это не только «щедрый» ответ на французский запрос о помощи, но, что более важно, шаги, предпринятые внутри Германии. Предпринимается попытка искусственно запечатать страну. Закрывать границы и препятствовать потокам беженцев. Согласно данным опросов, более 90% немцев поддерживают ужесточение мер безопасности, а только 5% считают, что такие шаги могут поставить под угрозу основные права и свободы.

Очевидно, правительство делает все возможное, чтобы успокоить людей. Дружеский футбольный матч между Германией и Нидерландами и джазовый концерт были отменены без каких-либо арестов. Тревога была поднята на ночном поезде, предназначенном для Ганновера, потому что был обнаружен подозрительный пакет. Утром было объявлено, что пакет был фиктивной бомбой. В Мюнхене два человека были арестованы в гостинице 20 ноября. Полиция заявила, что аресты не имели никакого отношения к террористической деятельности, хотя, согласно сообщениям, были найдены полицейские униформы и перечные спреи. В тот же день станция метро Baker Street в Лондоне была закрыта на несколько часов, чтобы эвакуировать пассажиров. В официальном заявлении говорится, что инцидент также не имел никакого отношения к террористической угрозе. Возможно, это правда, бомбы были манекенами. Может быть, более важно, чтобы люди не паниковали, чем публиковали сообщения об успехах антитеррористических операций. Кроме того, вряд ли можно назвать эти операции успешными. В Мюнхене арестовали четырех человек, в то время как четверым другим подозреваемым удалось бежать в серебряных автомобилях Mercedes. Один из главарей парижских нападений был убит, но другой преступник (Салех Абдеслам) находится в розыске. Согласно сообщениям СМИ, в преступлении был третий человек, но его имя до сих пор неизвестно [2].

Главное - Германия не дает прямого ответа на самые важные вопросы. Действительно ли можно сформировать антитеррористическую стратегию, изолируя

себя от внешнего мира? Что можно сделать по поводу того, что «щупальца» исламского государства уже простираются в Европу?

Как видно из выше написанного, в борьбе с террористической угрозой в Европе присутствуют некоторые проблемы. В частности, присутствуют разногласия между действиями правительства и мнением населения по данным действиям. Можно сделать вывод, что в Казахстане также отсутствуют механизмы, которые доводили бы мнение населения о мерах борьбы с терроризмом. Поэтому, вновь подтверждается необходимость создания агентства и аналитического центра при нем для проведения опросов населения.

Незаменимый принцип для Европейского союза, но также признанный в соответствующих актах Организации Объединенных Наций, такой как Глобальная контртеррористическая стратегия, принятая Генеральной Ассамблеей в сентябре 2006 года и возобновляемый каждые два года, состоит в том, что борьба с терроризмом не должна противоречить международному праву, правам человека и международному гуманитарному праву, а также верховенству закона.

Ответом Италии стало соблюдение законодательного и институционального уровня борьбы с терроризмом. В настоящее время в Италии существует законодательство, соответствующее самым высоким международными стандартам в борьбе с терроризмом и насильственным экстремизмом. Правовая система Италия постепенно отказалась от нормативной базы, созданной для борьбы с угрозой терроризма в 1970-х годах, с тем чтобы приспособиться к различным вызовам, связанным с террористическими угрозами в последующие десятилетия, объединив репрессивные меры с попыткой предотвратить это явление.

С Законом № 43 итальянские законодатели дополнительно укрепили механизмы борьбы с международным терроризмом, уделяя особое внимание феномену исламского фундаменталистского экстремизма, всего через несколько месяцев после терактов в Париже 7 января 2015 года. Закон возник из-за необходимости полагаться на наиболее эффективные правовые инструменты для борьбы с так называемыми «одинокими волками» (люди, часто также иммигранты второго или третьего поколения, которые автономно обращаются к делу «джихада»). Это другой тип террориста, чем традиционный профиль, описывающий его как члена преступной организации, которая может быть международной, как это было описано в ст. 270 и последующих статьях Уголовного кодекса Италии.

Контртеррористические меры, определенные в Законе Италии № 43/2015, предусматривают новые положения об инкриминировании или расширяют сферу действия существующих положений (инкриминируют вербовку, а не только вербовщика, самообучение, организацию трансферов за рубежом для финансирования террористической деятельности) и принятие индивидуальной профилактики меры, которые теперь полностью регулируются Уголовным кодексом (Законодательный декрет № 159/2011). В этом последнем отношении, с одной стороны, Закон направлен на запрещение любому (итальянскому или иностранному), подозреваемому придерживаться фундаменталистского дела и покидать страну, чтобы пойти в бой с исламскими ополчениями (а затем вернуться в Италию с опытом, приобретенным на поле битвы). С другой стороны, Закон направлен на выдворение из страны любого гражданина, не являющегося гражданином ЕС, подозреваемого в связях с терроризмом или который в конечном итоге просто проявил желание бороться в конфликтах за границей.

Административная высылка иностранца по соображениям общественного порядка и безопасности, предусмотренная Законодательным декретом № 286/98, должна поощряться министром внутренних дел (или префектом по мандату министра) и сопровождается приказом, мотивирующим причины опасности высылаемого лица, как в случае субъектов, участвующих в шпионаже или террористической деятельности. Это гибкий инструмент предотвращения террористических рисков, который должен использоваться против тех граждан, которые, юридически присутствуют на территории Италии, представляют опасность для государства, даже если они не совершили преступления, перечисленные в упомянутых выше действиях.

Закон 43 впервые также определяет координирующую роль в расследовании терроризма Национальной прокуратуры по борьбе с преступностью, которая теперь переименована в Национальную анти преступную и контртеррористическую прокуратуру.

Итальянские законодатели вернулись к вопросу о борьбе с терроризмом в 2016 году с принятием Закона № 153 от 28 июля 2017 года. Он приспособливает итальянское законодательство к ряду международных обязательств по этому вопросу, внося также несколько поправок в Уголовный кодекс, добавляя к ним новые случаи инкриминирования, такие как: а) преступления, связанные с финансовым поведением, ведущие к террористическим актам; б) кража конфискованных товаров или денег; в) акты ядерного терроризма; а также новое дело, предусматривающее обязательную конфискацию в связи со всеми преступлениями, совершенными в целях терроризма.

Итальянский официальный журнал в 2017 году опубликовал Законодательный декрет № 90 от 25 мая 2017 года, который соответствует Директиве (ЕС) 2015/849, запрещающей использование финансовой системы в целях отмыwania доходов от преступной деятельности и финансированию терроризма, внесении поправок в Директивы 2005/60 / ЕС и 2006/70 / ЕС и в соответствии с Регламентом (ЕС) № 2015/847. Закон № 431/2001, который был одобрен после терактов 11 сентября 2011 года, принял срочные меры по предотвращению и борьбе с преступлениями, совершенными в целях совершения акта международного терроризма [3]. В рамках этой законодательной базы в Законодательном декрете № 109 от 2007 года, которая была принята для реализации Директивы Совета Европы 2005/60 / ЕС, среди прочего, была создана Группа финансовой информации в Банке Италии, которая заменила Итальянское бюро обмена (Ufficio Italiano Cambi), в обязанности которой вошли предотвращение и борьба с отмыванием денег и финансированием терроризма. Люди, рассмотренные в законе о борьбе с отмыванием денег, обязаны принять меры по замораживанию и сообщать о подозрительных операциях (обязанности по представлению отчета, принятые Законодательным декретом 231/2007).

Для Казахстана можно перенять опыт Италии по созданию группы в Национальном Банке. Возможно создание группы в Национальном Банке Республики Казахстан по предотвращению и борьбе с отмыванием денег. Обязанности данной группы будут представлены замораживанием операций и счетов и сообщением о подозрительных операциях в банках.

Далее представим основные пути совершенствования уголовного законодательства Казахстана в области борьбы с терроризмом.

Рассматривая вопросы совершенствования норм об ответственности за акт терроризма в целом, необходимо отметить, что касается акта терроризма, сопряженного с угрозой совершения общеопасного действия, то таком случае в сравнении с вышеназванной комбинацией ущербов разница заключается в последствии

от первоначальных действий. Она выражена только в опасности наступления последствия в виде невинных жертв или имущественного вреда.

Учитывая вышеизложенное с целью совершенствования норм об ответственности за акт терроризма, в качестве предложений по совершенствованию уголовно-правовых норм хотелось бы назвать следующие:

В отсутствие согласованного международного определения терроризма Специальный докладчик ООН по вопросам поощрения и защиты прав человека в условиях борьбы с терроризмом отметил, что любое определение терроризма должно содержать три элемента, соответствующих требованиям прав человека, а именно, это должно быть.

Деяние, соответствующее одному из правонарушений, описанных во всеобщих конвенциях по борьбе с терроризмом (или, в качестве альтернативы, действие, содержащее все элементы тяжкого преступления в соответствии с национальным законодательством): деяние, совершенное с намерением вызвать состояние страха или принудить правительство или международную организацию совершить какое-либо действие или воздержаться от его совершения; деяние, достигающее определенной степени тяжести, т.е. или: состоящее в намеренном захвате заложников, или направленное на причинение смерти или серьезных телесных повреждений, или влекущее за собой смертельное или грубое физическое насилие [5].

Определение, содержащееся в статье 255, подразумевает совершение преступного деяния, такого как «поджог», «взрыв» или «иные действия, создающие опасность гибели людей», «причинение значительного имущественного ущерба» или «наступление иных общественно опасных последствий». Эти деяния должны содержать преступный умысел – в данном случае это нарушение общественной безопасности, устрашение населения, или оказание воздействия на принятие решений государственными или международными органами, либо провоцирование войны или осложнение международных отношений. Подобная формулировка может охватывать большое количество возможных действий и бездействия, которые не имеют определения ни в одном из положений Уголовного кодекса. Помимо этого, некоторые использованные термины (напр., «иные действия, создающие опасность гибели людей» или «наступление иных общественно опасных последствий») представляются слишком широкими и не соответствуют преступлениям, предусмотренным международными правовыми документами в области борьбы с терроризмом, перечисленными в п. 13 выше, либо тяжким преступлениям, предусмотренным Уголовным кодексом Казахстана. Следовательно, в целях достижения правовой определенности рекомендуется удалить из статьи 255 УК РК эти размытые формулировки и внести в нее перекрёстные ссылки на конкретные положения Уголовного кодекса Республики Казахстан, относящиеся к тяжким преступлениям.

Что касается преступного умысла, хотя некоторые аспекты, упомянутые в статье 255, соответствуют вышеуказанным элементам, некоторые из использованных формулировок (напр., «нарушение общественной безопасности») могут истолковываться неоднозначно. Кроме того, указание на намерение «осложнить международные отношения» представляется крайне туманным. Поэтому было бы предпочтительно более тесно связать между собой вышеуказанные элементы – т.е. преступный умысел нарушения общественной безопасности, устрашения населения или принуждения правительства или международной организации совершить какое-либо действие или воздержаться от его совершения, - и удалить из статьи остальную неясную терминологию.

И наконец, статья 255 Уголовного кодекса не содержит реального требования о том, чтобы указанные деяния достигали определённой степени тяжести, следовательно, рекомендуется дополнить статью соответствующим образом. В качестве субъективных признаков выступают ряд признаков, которыми характеризуется субъект и субъективная сторона в составе преступления. Такие признаки в составах преступлений имеют тесную взаимосвязь и единство с объективными признаками, которыми характеризуется собственно объект и объективная сторона в составе преступлений. С целью более детального раскрытия вопросов о характеристике субъективных признаков терроризма [4].

Далее, учитывая то, что юридическое определение понятия «терроризм» и преступлений, связанных с так называемым «экстремизмом», содержащееся в Уголовном кодексе Казахстана, требует дальнейших изменений для достижения лучшего соответствия принципам юридической определённости, предсказуемости и конкретности уголовного права, а также для того, чтобы криминализации подлежал только «насильственный экстремизм». Это крайне важно в свете недавних выводов, представленных органами ООН по контролю за соблюдением прав человека, которые отметили негативное влияние антитеррористических мер и законодательства, а также других мер, направленных на противодействие так называемому «экстремизму» в Республике Казахстан, на права человека и основные свободы.

С целью содействия большему соответствию законопроекта международным стандартам в области прав человека и обязательствам ОБСЕ в области человеческого измерения, необходимо:

- уточнить юридические определения терроризма и уголовных преступлений, связанных с «экстремизмом», для чего необходимо:

- пересмотреть положение о криминализации «экстремизма», или, по крайней мере, дать более чёткое определение этого понятия и уголовных преступлений, связанных с «экстремизмом», в статьях 182, 258 и 259 Уголовного кодекса, с тем чтобы криминализации подлежал только «насильственный экстремизм/экстремистская деятельность»;

- исключить из статьи 255 указание на «иные действия, создающие опасность гибели людей» или «наступление иных общественно опасных последствий», и включить в нее перекрёстные ссылки на конкретные положения Уголовного кодекса РК, относящиеся к тяжким преступлениям, гарантировав, что указанные действия достигают определённой степени тяжести;

- уточнить формулировку статьи 179, прямо указав на «насильственный» захват или удержание власти;

- в статью 256 Уголовного кодекса рекомендуется внести изменения, с тем чтобы отразить в ней эти принципы, в частности, удалив указание на «пропаганду терроризма» и включив в нее соответствующее указание на намеренное подстрекательства к совершению террористического акта в сочетании с вероятностью его реального совершения.

Список использованной литературы:

1. Fight Against Terror: Germany Faces Hard Choices // <https://www.strategic-culture.org/news/2015/11/26/fight-against-terror-germany-faces-hard-choices.html>
2. Fight against Terrorism // https://www.esteri.it/MAE/en/politica_estera/temi_globali/lotta_terrorismo.

3. Meissan T. the 11th of September of 2001. The villainous machination / T. Meissan. M., 2002.

4. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V // Интернет-ресурс https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31575252 дата обращения напр.: 11.04.2021

5. Условия возникновения террористической угрозы и меры противодействия // <https://cao.mos.ru/countering-extremism/the-conditions-of>

УДК 329(574)

САЯСИ ПАРТИЯЛАРДЫҢ ҚОҒАМДАҒЫ ОРНЫ МЕН РӨЛІ

Жарылқасын А.

*Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясының магистранты,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.*

Түйіндеме: Қазіргі заманғы саяси партиялардың ең жалпы көріністегі, саяси ғылымдарда айтарлықтай кең тараған анықтамасы мынау болып табылады: «Саяси партия – бұл қоғам бөлігінің мүдделерін білдіретін және олардың артикуляциялануы мен жүзеге асырылуын өздерінің міндеті санайтын, мемлекет жүйесінде әрекет ететін ұйым. Партия осы мүдде негізінде саяси билікті жеңіп алу және жүзеге асыру үшін күрес жолына түседі».

Саяси партия – мақсаты мемлекеттік билікті жүргізуге қатысу болып табылатын, азаматтардың қоғамдық бірлестігі.

Бұл партиялардың мәнін ашатын және оны қоғамның өзге институттарынан ажырататын ең маңызды белгі болып табылады. Партияның басты мақсаты - өзінің бағдарламалық міндеттерін орындау үшін биліктің тұтқаларына тікелей, ашық бақылау орнату арқылы мемлекеттік механизмді пайдалану. Партиялар азаматтардың саяси ерік-жігерін қалыптастыруға және оны білдіруіне жәрдемдеседі.

Саяси процестерге қатысуға және мемлекеттік органдарды қалыптастыруға нақтылы мүмкіндіктері бар партиялар жинақтап келгенде қоғамның партия жүйесін құрайды. Партия жүйесінің құрылымы әдетте елдегі қалыптасқан тарихи дәстүрлер, оның әлеуметтік-экономикалық даму сипаты, қоғамның саяси сауаттылығының кемелденген деңгейі, оның саяси саналығы мен мәдениеті, әлеуметтік күштердің өзара арақатынасы, ұлттық құрамы, халықтың дінге сену дәрежесі арқылы анықталады.

Түйін сөздер: Саяси партия, демократия, ұлттық саясат, саяси жүйе, партия бағдарламасы, көппартиялы жүйе, саяси режим.

МЕСТО И РОЛЬ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ В ОБЩЕСТВЕ

Аннотация: Наиболее распространенным определением современных политических партий в самом общем виде, достаточно распространенным в политических науках, является:

"Политическая партия-это организация, представляющая интересы части общества и считающая своим долгом их артикуляцию и осуществление, действующая в системе государства. Партия вступает на путь борьбы за завоевание и осуществление политической власти на основе этого интереса»

Политическая партия-общественное объединение граждан, целью которого является участие в ведении государственной власти

Это важнейший признак, раскрывающий сущность партий и отличающий ее от других институтов общества.

Главная цель партии-использование государственного механизма для выполнения своих программных задач путем установления прямого, открытого контроля над рычагами власти.

Партии, имеющие реальные возможности участвовать в политических процессах и формировать государственные органы, в совокупности образуют партийную систему общества.

Структура партийной системы определяется, как правило, сложившимися в стране историческими традициями, характером ее социально-экономического развития, зрелым уровнем политической грамотности общества, его политической сознательностью и культурой, соотношением социальных сил, национальным составом, степенью религиозности населения.

Ключевые слова: Политические партии, демократия, национальная политика, политическая система, программа партии, многопартийная система, политический режим.

THE PLACE AND ROLE OF POLITICAL PARTIES IN SOCIETY

Annotation: The Constitution of the Republic of Kazakhstan guarantees the rights of parties, movements, associations, with the exception of those whose activities are aimed at "violent change of the constitutional order, violation of the integrity of the republic, undermining the security of the state, inciting social, racial, national, religious, class and tribal hatred" [1]. State interference in the affairs of parties and public associations is not allowed.

Political parties occupy a special place among the subjects of political activity, acting as intermediaries between citizens and the state.

A political party is a continuously operating organization that exists both at the national and local levels, aimed at obtaining and exercising power and seeking broad mass support for this purpose.

Parties unite the most active representatives of social groups with similar ideological and political views and striving for state power.

Party systems of democratic regimes exclude extreme radicalism, however, ultra-right and left-wing party groups sometimes find a place in their political and ideological spectrum or beyond. In parallel, electoral parties may arise, created for the sake of penetrating into parliament and other elective organizations of any persons, groups and ideas.

Keywords: Political parties, democracy, national politics, political system, party program, multi-party system, political regime.

Дамыған демократиялық қоғам мен құқықтық мемлекеттің міндетті атрибуты ретінде идеологиялық және саяси әралуандылықтың конституциялық деңгейде танылуы, Қазақстандағы қоғамдық-саяси ұйымдардың, қозғалыстардың және саяси партиялардың жедел дамуына жағдай туғызды. Оның ішінде, тек саяси партиялар ғана халықтың көңіл-күйін анықтаудың сенімді «құралы» болып табылады.

Қазіргі уақытта демократиялық мемлекеттердегі саяси партиялар, мемлекеттік билік органдарының қалыптасуына және олардың жұмыс жасауына шешуші ықпал жасайды. Ұлттық саясатты жасау, оны жүзеге асыру үшін тиісті ресурстарды табу, тиісті шешімдер қабылдау бүгінгі таңда саяси партияларсыз мүмкін емес. Тіпті демократия немесе халық билігі дегеніміздің өзі қоғамдық ұйымдардың дәл осы түрінің белсенді қызметі, яғни, олардың сайлаушылардың даусы үшін, саяси және әлеуметтік басымдықтар үшін күрестегі ашық бәсекелестігі, олар ұсынып отырған саяси бағыттар мен бағдарламалардың плюрализмі, олардың бірін-бірі сынауы және т.б.

Елбасы Н. Ә. Назарбаев бұл мәселе бойынша былай деген: «Күллі әлемде билік, саяси процестердің катализаторы ретінде жаңа саяси бастамаларды ұсынатын және оларды қолдаумен қамтамсыз ететін бұқаралық саяси партияларға арқа сүйейді» [1, с.4].

Сонымен бірге, конституциялық құқық ғылымында саяси партиялардың мәнін және рөлін анықтау кезінде де бірегей пікір жоқ. Заңгерлер мен саясаттанушылардың көзқарастары қоғамның экономикалық және саяси жағдайының өзгеруімен бірге өзгерді.

«Партия» терминінің (латынның «pars»- бөлік сөзінен) қазіргі күнгі ұғымының мазмұны адамзат қоғамының дамуымен бірге, үлкен эволюциялық жолды жүріп өтті.

Конституциялық құқықтың Кіші энциклопедиясының авторлары саяси партияларды «елдің саяси өміріне сайлау арқылы қатысып, мемлекеттік билікке ықпал етуді көздейтін және сол арқылы өз мақсаттарына жетуге ұмтылатын, өздерінің саяси көзқарастары мен мүдделері бойынша ұйымдасқан азаматтардың бірлестігі», - деп анықтаған [2, с.217].

Әрине, мемлекеттерде саяси партиялардың мәні, олардың қоғамдық саяси өмірдегі рөлі туралы ой-пікірлер әрқилы. Бұған себеп болып, саяси режимнің ерекшеліктері, құқықтық доктринаның даму ережесі және т. б. табылады.

Қазақстан заңнамасында «саяси партия» терминіне анықтама берілген кезде де, қазіргі конституциялық-құқықтық даму жағдайы ескерілген. Яғни: «Азаматтардың, әр түрлі әлеуметтік топтардың мүдделерін мемлекеттік биліктің өкілді және атқарушы, жергілікті өзін-өзі басқару органдарында білдіру және оларды қалыптастыру ісіне қатысу мақсатында олардың саяси еркін білдіретін Қазақстан Республикасы азаматтарының ерікті бірлестігі саяси партия деп танылады». Партияның құқықтық анықтамасының мәнін және мазмұнын толығырақ ашу үшін және оны қоғамдық бірлестіктердің өзге нысандарынан ажыратып алу үшін, ерекше конституциялық-құқықтық институт ретінде партияға ғана тән белгілерді қарастырсақ.

Саяси партия – мақсаты мемлекеттік билікті жүргізуге қатысу болып табылатын, азаматтардың қоғамдық бірлестігі.

Бұл партиялардың мәнін ашатын және оны қоғамның өзге институттарынан ажырататын ең маңызды белгі болып табылады. Партияның басты мақсаты - өзінің бағдарламалық міндеттерін орындау үшін биліктің тұтқаларына тікелей, ашық бақылау орнату арқылы мемлекеттік механизмді пайдалану.

Саяси партия – мемлекеттік билікті қолға алуға немесе билік жүргізуге қатынасуға бағытталған, ортақ мүдде, бір идеология негізінде құрылған адамдардың ерікті одағы; қандай да бір таптың немесе оның қабатының мүдделерін көрсететін, белсенді және ұйымдастырылған бөлігі.

Алғашқы саяси партиялар Ежелгі Грекияда пайда болған. Ал қазіргі біздің түсінігіміздегі саяси партиялар Еуропада ХІХ ғ. ІІ жартысында пайда бола бастаған. Жаңа кезеңде олар бұрынғы аристократиялық ұйымдардан өзінің әлеуметтік жағдайымен ғана емес, сонымен бірге, идеологиялық байланыстардың тұрақтылығымен, мықты ұйымдасуымен, қоғамдық жұмысының әлдеқайда кең көлемімен ерекшеленді.

Қазақстандағы саяси партиялар мен қоғамдық бірлестіктерді құқықтық жағынан реттеу ҚР-ның Конституциясында, “Қоғамдық бірлестіктер туралы” (31.5. 1996) және “Саяси партиялар туралы” (15.7.2002) заңдарында қамтамасыз етілген. Демек, азаматтардың саяси партияларға еркін бірігу құқығы олардың бірлесу бостандығы құқығына сәйкес келеді, бұл бірлестіктердің ерекше түрлері жекелеген заңдармен реттелуі мүмкін.

Саяси партияларды құқықтық реттеудің теориялық және практикалық мәселелері, әдетте, отандық және шетелдік саяси және заң ғылымдарының басым бағыттарына кіреді. Қазақстан Республикасының қазіргі кезеңінде аталған мәселелер ерекше өзектілікке ие болуда, себебі елімізде жүргізіліп жатқан саяси және экономикалық өзгерістер уақытында, мемлекет пен қоғамды байланыстыратын саяси партиялардың тиімділігінде.

Саяси партияларға еркін бірігу құқығы – ұжымдық құқық, оны Республика азаматтары бірлесіп және олардың әрбірінің жеке таңдауы бойынша іске асырады. Ол абсолютті болып табылмайды және заң шығару арқылы шарттастырылуы мүмкін. Мемлекет, саяси партиялардың, оның ішінде заңды тұлғалар ретінде, құқықтары мен заңды мүдделері сақталуын қамтамасыз ете отырып, сонымен бір мезгілде олардың құрылу және қызмет істеу жағдайлары мен тәртібін заң арқылы белгілеуге құқылы, бұл адам құқықтары мен бостандықтары саласындағы халықаралық стандарттарға жауап береді. Саяси партиялардың тұрақты жұмыс істейтін органдарында қызмет атқаратын адамдарға Қазақстан Республикасының еңбек, әлеуметтік қорғау және әлеуметтік сақтандыру туралы заңдары қолданылады.

Партиялар азаматтардың саяси ерік-жігерін қалыптастыруға және оны білдіруіне жәрдемдеседі.

Мемлекет саяси партияларға сайлау процесіне қатысу және парламенттерде барабарлық өкілдік ету құқығын бере отырып, сонымен бір мезгілде оларға қажетті талаптар қоятындығымен айқындалады, бұл талаптар саяси партияның қоғамда елеулі қолдауға ие екендігін айғақтап, сонымен бір мезгілде партиялық жүйенің әлеуметтік шарттастырылмай жіктелуін тежеген болар еді.

Мемлекет саяси партиялар қызметіне ерекше мән береді. Демократиялық қоғамның қалыптасуының міндетті сегменті ретінде көппартиялық дамытылды. Бірақта Қазақстан олардың қызметіндегі қоғамдық келісімге және этникалық татулыққа жат пиғылдардың бірден жолын кесті. Мемлекеттік саяси тұрақтылық саясаты шеңберінде қызмет ететін саяси партиялар ғана ресми танылды. Қазақстанда ұлтшылдық, сепаратистік, экстремистік саяси бағыттағы партияларға тиым салынған.

1995 жылғы Конституция Қазақстандағы саяси партиялар қызметін нақты белгілері. «Қазақстан Республикасында идеологиялық және саяси әр-алуандылық танылады. Мемлекеттік органдарда партия ұйымдарын құруға жол берілмейді»

делінеді. Конституцияның осы 5 бабында «Республикада басқа мемлекеттердің саяси партиялары мен кәсіптік одақтарының қызметтеріне, діни негіздегі партияларға сондай-ақ саяси партиялар мен кәсіптік одақтарды шетелдік заңды тұлғалармен азаматтардың, шет мемлекеттер мен халықаралық ұйымдардың қаржыландырылуына жол берілмейді», - деп нақтыланды [3].

Осы талаптардан 1995 жылғы Конституция елдегі саяси реформаларға ғана емес, саяси партияларда да заңдық кеңістікте қызмет етуіне жағдай туғызғандығын көреміз. Конституциялық ережелер аз ғана мерзім ішінде саяси партиялардың қазақстандық ішкі саяси ахуалға байланысты құрылуын және дамуын қамтамасыз етті. Жас мемлекеттің жаңа саяси партиялары жүйелі өмірге келді. Олар елдің экономикасына, саясатына және әлеуметтік қатынастарына ықпал жасай бастады. Ірі саяси партиялар билік үшін күресіп қана қойған жоқ. Олар елдегі саяси тұрақтылықтың және этносаралық келісімнің берік бола түсуіне жағдай жасады.

Екіншіден, 1995 жылы қабылдаған Конституция ел өмірінің саяси реформалауы үшін және демократия эволюциясына жол ашты. Көзқарастардың әр-алуандығына, саяси дискуссияларға жағдай туғызатын, саяси мүдделі топтардың заңнамалық шеңберде еркін жұмыс істеуіне қажетті құқықтық-нормативтік алаң қалыптаса бастады. Конституция әр азаматтың саяси көзқарасын білдіруіне, саяси партиялар қызметіне қатысуға және өз құқықтары үшін күресе білуіне тең жағдай жасап кепілдік берді. Азаматтардың заң алдында теңдігіне конституциялық кепілдіктердің берілуі олардың саяси белсенділігін арттырды. Осындай саяси құқықтық ахуал елдегі саяси жүйенің демократиялануының теңдігіне және көппартиялықтың саяси шындыққа айналуына әкелді.

Қазақстан Республикасының егемендігінің жариялануы және мемлекетіміздің тәуелсіздік алуы, бірпартиялық өктемдіктің және социалистік саяси жүйенің ыдырауы демократиялық принциптер негізінде қызмет жасайтын сан алуан саяси партиялар мен қоғамдық бірлестіктердің қызметіне жол ашты. Көппартиялық жүйеге өтумен республика халықтарының мақсат-мүдделерін, талап-тілектерін жүзеге асыру жолында қызмет жасаған саяси партиялар қалыптасты. Жаңадан құрылған қоғамдық бірлестіктер мен саяси партиялар қоғамдық-саяси өмірді демократияландыру, саяси әр алуандық, халықтың әр түрлі әлеум. топтардың мүдделері мен құқықтарын қорғау, тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуға қол жеткізу мақсатында кеңінен қызмет жасады.

Қазақстандағы саяси партиялардың дамуы 1995 жылдан елде қалыптасқан президенттік республика тұсында көзге көрінді. Саяси партиялардың қызметіне президенттік биліктің ықпалы күшті болады. Сондықтан Қазақстандағы саяси партиялар құбылысын зерттегенде бұл жүйеге президенттік билік әсерін, президенттің жеке басының және оның дүниетанымының ықпалын назардан сырт қалмайды. Себебі, бүкіл саяси реформаның негізгі бағыттары, Қазақстан қоғамын демократияландыру үрдістері, саяси партиялардың қызметтерінің заңдық негіздерін анықтау, азаматтық қоғам институттарына мемлекеттің көзқарасы және қатынасы сияқты мәселелерде президенттің позициясының өте ықпалы болғаны ақиқат.

Саяси процестерге қатысуға және мемлекеттік органдарды қалыптастыруға нақтылы мүмкіндіктері бар партиялар жинақтап келгенде қоғамның партия жүйесін құрайды. Партия жүйесінің құрылымы әдетте елдегі қалыптасқан тарихи дәстүрлер, оның әлеуметтік-экономикалық даму сипаты, қоғамның саяси сауаттылығының кемелденген деңгейі, оның саяси саналығы мен мәдениеті, әлеуметтік күштердің өзара арақатынасы, ұлттық құрамы, халықтың дінге сену дәрежесі арқылы анықталады.

Ендеше, қоғамдағы партия жүйесі – ол өзара қарым-қатынасы мемлекеттік билік үшін тең бәсеке немесе біріккен күресі арқылы көрініп отыратын партиялардың жиынтығын білдіреді.

Бүгінгі күні партияның негізгі мақсаты – тәуелсіз, гүлденген, демократиялық және азат Қазақстан, әрбір азаматтың лайықты өмір сүруі болса, негізгі міндеті – әлеуметтік, саяси және экономикалық мәселелерді, қарапайым қазақстандықтардың өмірін қарышты қадамдармен жақсартуды сындарлы жолмен шешуге нақты іс-қимыл арқылы ықпал ету.

Саяси партиялардың мәні оның қызметінде таңбаланады: а) партияның саяси бағдарын белгілейтін бағдарламасын жасау; б) партияның мақсаты, міндеттері, стратегиясы, тактикасы, сайлаушылар арасындағы іс жүзіндегі нәтижелері жөніндегі ақпараттар тарату, сондай-ақ партияға жаңа мүшелер тарту; в) мемлекеттік өкімет органдарын құруға партияның араласуы және олардың қызметтеріне бақылау жасау; г) қоғамдық түрлі әлеуметтік дауларды шешуде, елде азаматтық бітім мен келісімге келуге мемлекеттік органдарға жәрдем беру; д) қоғамның белсенді дамуына, прогреске жеткізетін әлеуметтік-психологиялық ахуал орнауына ат салысу; е) өзара қарым-қатынастарда келісімге жету үшін мемлекеттік құрылымдар мен азаматтар арасындағы «тура» және «кері» байланыстардың дамуына араласу; и) елдің халықаралық беделінің артуына және халықаралық қарым-қатынастарының дамуына жәрдем беру; ж) партия мүшелері арасындағы белсенді жұмыстар және т.б.

Осы аталған қызметтің баршасы партия бағдарламасында бекітіледі.

Саяси партияның маңызды белгілерінің бірі оның барлық әрекеттері мен бастамаларын айқындайтын, негізгі құжат – партия бағдарламасы болып табылады. Өзге қоғамдық ұйымдардың партиядан ерекшеліктері, олардың саяси бағдарламасының болуы міндетті емес.

Ендеше, партия бағдарламасы — соның негізінде қоғамның қазіргі жағдайы және оның алдағы болашағына қатысты қатынастар қалыптасатын белгілі бір нақты құндылықтарды ұстанатындығын жариялайтын негізгі құжат болып табылады. Демократиялық мемлекеттегі партиялар әртүрлі әлеуметтік топтардың мүдделерін білдіреді. Көзқарастары, пікірлері мен сенімдері тұрғысынан бір-біріне жақын адамдар осындай бірлестіктер арқылы өз мүдделерінің шеңберін белгілеп, болашақтағы міндеттерін құрады. Партия көптеген адамдардан тұратын ұжым болып табылатындықтан, олардың партияға мүше болуы партия мүшелеріне қоғамдық пікірталастарда және мемлекет деңгейінде көтерілуі тиіс мәселелерді табуға көмектеседі. Қоғамдағы негізгі саяси ұйымдардың қолданыстағы бағдарламалары негізінде айтарлықтай сенімді түрде елдегі партия күштерінің арақатынасын анықтауға және онда қазіргі күнде бар қайшылықтарды табуға болады.

Саяси партиялардың қоғам мен мемлекеттегі жалпы рөлі мен маңызы туралы толық көріністі олардың функцияларын талдау арқылы алуға болады.

Функцияларының бірінші тобы олардың қоғамдық ұйым ретіндегі мәнін білдіреді. Саяси партиялардың функцияларының екінші тобы мемлекеттік биліктің әртүрлі институттарының қызметімен тығыз байланысты. Бұл жерде партия мемлекеттік механизмнің органикалық бөлігі ретінде сипатталады.

Саяси партиялардың жоғарыда аталған функциялары табиғи болып табылады және оларды қоғамдық бірлестіктердің ерекше түрі ретінде сипаттайды.

Саяси партиялардың рөлі олардың қызметінің тиімділігінен, бағдарламаларының тұрғындар талаптарына сай келуінен және қалыптасқан менталитеттен тәуелді. Ал бүгінгі күнгі Қазақстандағы партияларды бір-бірінен ажырату өте қиын, кез келген

партияның бағдарламасын алып қарасаңыз, партия мақсаты мен міндеттеріндегі ұқсастықты бірден байқайсыз. Бұл партиялық құрылыстың дамымағанын көрсетеді. Партия бағдарламаларымен халықтың басым көпшілігі таныс емес, әрі олар партиялардың өз мүдделерін қорғайтынына сенбейді [4,2].

Елбасы тұрақты саяси-партиялық жүйе құруды маңызды міндеттердің бірі ретінде санайды. Бұл саяси партиялардың мемлекеттік органдардағы өз өкілдері арқылы еліміздің саяси, әлеуметтік және экономикалық бағытын айқындауға қатысып, кадрлармен жүргізілетін саяси жұмыстың мазмұнына, халықтың әлеуметтік-экономикалық жағдайына саяси баға бере алатындай саяси күшке айналуын қажет етеді. Бұл бағытта саяси партиялардың шығар биіктері де, алар асулары да аз емес.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Назарбаев Н.Ә. Ел Президентінің «Отан» РСП IV кезектен тыс съезінде сөйлеген сөзінен. //Мысль.- 2002, - №12. http://www.bookchamber.kz/history_nur_otan
2. Баглай М.В., Туманов В.А. Малая энциклопедия конституционного права. -М., - 1998. - 325 б.
3. Қазақстан Республикасының Конституциясы (1995 жылғы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданған) (2017.10.03. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен)
4. Нұрымбетова Г. «Қазақстандағы партиялар туралы саяси пікір». / Айқын газеті. -02.02.2010. - № 7 (21)

УДК 343.982.32

ОБ ИДЕНТИФИКАЦИИ ДИНАМИЧЕСКИХ ПРИЗНАКОВ ЧЕЛОВЕКА ПРИ ОПОЗНАНИИ

Ш.Р. Ирискулов

магистрант Евразийской юридической академии им. Д.А. Кунаева, Республика Казахстан, г. Алматы, shavkat-iriskulov@mail.ru

Аннотация: Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан 2014 года имеет новые положения, одним из которых является опознание лица в условиях исключаяющих визуальное наблюдение опознаваемым опознающего. Такой способ проведения опознания обеспечивает защиту опознающего. Это, действительно, имеет большое значение для проведения опознания в том смысле, что моральный дискомфорт опознающего максимально снижается, как и возможность отказа от опознания или симулирования неузнавания опознаваемого. Однако, практика показывает, что опознание человека и в особенности по его динамическим признакам требует совершенствования уголовно-процессуальных норм. В данной связи обосновываются предложения совершенствования отечественного уголовно-процессуального закона. В частности, предлагается: 1) опознание живого человека проводить в присутствии психолога, который поможет справиться со страхом, и сможет наблюдать за реакцией опознающего на опознаваемое лицо, что также будет значимым в той ситуации, когда

опознающий сознательно не опознает человека, которого на самом деле он узнал; 2) процессуально закрепить возможность проведения опознания посредством видеоконференции; 3) устранить по мнению автора двойственность понимания норм ст. 230 УПК РК в отношении проведения опознания с исключением визуального контакта опознаваемого и опознающего.

Ключевые слова: криминалистическая идентификация, опознание, идентификационные признаки, динамические признаки идентификации человека, расследование уголовного правонарушения.

ТАНУ КЕЗІНДЕ АДАМНЫҢ ДИНАМИКАЛЫҚ БЕЛГІЛЕРІН АНЫҚТАУ ТУРАЛЫ

Түйіндеме: Қазақстан Республикасының 2014 жылғы қылмыстық іс жүргізу кодексінің жаңа ережелері бар, олардың бірі танылатын адамды танитын адамды көзбен шолып байқауды болдырмайтын жағдайларда тану болып табылады. Танудың бұл әдісі танушыны қорғауды қамтамасыз етеді. Бұл, шын мәнінде, танушының моральдық ыңғайсыздығы танудан бас тарту немесе танудан бас тарту мүмкіндігі сияқты мүмкіндігінше азаяды деген мағынада тану үшін үлкен маңызға ие. Алайда, тәжірибе көрсеткендей, адамды және әсіресе оның динамикалық белгілерін тану қылмыстық іс жүргізу нормаларын жетілдіруді талап етеді. Осыған байланысты отандық қылмыстық іс жүргізу заңын жетілдіру ұсыныстары негізделеді. Атап айтқанда, мыналар ұсынылады: 1) тірі адамды тану қорқынышты жеңуге көмектесетін психологтың қатысуымен жүзеге асырылады және танушының танылатын адамға реакциясын байқай алады, бұл танушы саналы түрде өзі таныған адамды танымайтын жағдайда да маңызды болады.; 2) бейнеконференция арқылы тану мүмкіндігін іс жүргізу арқылы бекіту; 3) автордың пікірі бойынша танылатын және танылатын адамның визуалды байланысын болдырмай, тану жүргізуге қатысты ҚР ҚДЖК-нің 230-бабының нормаларын түсінудің қосарлығын жою.

Түйін сөздер: криминалистік сәйкестендіру, сәйкестендіру, сәйкестендіру белгілері, адамды сәйкестендірудің динамикалық белгілері, қылмыстық құқық бұзушылықты тергеу

ON THE IDENTIFICATION OF DYNAMIC HUMAN CHARACTERISTICS IN IDENTIFICATION

Abstract: The Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan of 2014 has new provisions, one of which is the identification of a person in conditions that exclude visual observation of the identifier by the identifier. This method of identification provides protection for the identifier. This, indeed, is of great importance for identification in the sense that the moral discomfort of the recognizer is minimized, as well as the possibility of refusal of identification or simulation of non-recognition of the identified person. However, practice shows that the identification of a person and in particular on his dynamic features requires improvement of criminal procedural norms. In this regard, suggestions for improving the domestic criminal procedural law are substantiated. In particular, it is proposed that: 1) identification of a living person to be carried out in the presence of a psychologist, who will help to cope with fear, and can observe the reaction of the recognizer to the person being identified, which will also be significant in the situation where the recognizer does not

consciously identify the person he actually recognized; 2) procedurally fix the possibility of identification through a video conference; 3) to eliminate, according to the author, the dual understanding of the rules of Article 230 of the CPC of RK regarding the identification with the exception of visual contact between the identified and the identifying.

Keywords: forensic identification, identification, identification signs, dynamic signs of human identification, investigation of a criminal offense.

Современное сопровождение расследования уголовных правонарушений невозможно без использования научно-технических достижений. Действительно, в последние годы для успешного раскрытия уголовных правонарушений применяются новейшие достижения научно-технического прогресса в общем и криминалистической науки, в частности. Для успешного поиска уголовных правонарушителей города оснащаются видеокамерами, но помощь от них для криминалистического обеспечения раскрытия уголовных правонарушений низкая в силу того, что они технически не высокого качества (низкого разрешения), которое могло бы точно идентифицировать правонарушителя, который прячется от камеры или закрывает лицо, что делает невозможным в последующем идентификацию подозреваемого лица с лицом, отображаемым на видеозаписи, не всегда камера охватывает то место, где было совершено правонарушение. Это заставляет еще большее внимание обратить на исследование внешних признаков человека, а именно его динамических признаков и их объективизации как криминалистически значимой информации.

Одним из новшеств действующего УПК РК является закрепление возможности опознания лица без наблюдения этого лица за тем, кто его опознает, если дословно по УПК РК, то опознание возможно в условиях исключая визуальное наблюдение опознаваемым опознающего (п.11 ст.230 УПК РК [1]), что делается для обеспечения защиты опознающего лица. Такое процессуальное условие проведения опознания обусловлено тем, что для опознающего лица опознание может быть связано со стрессом и переживанием, которые человек испытывал в момент уголовного правонарушения, т.е. тот негатив который остался как идеальный след от уголовного правонарушения может негативно повлиять на опознание в том смысле, что сильное нервное возбуждение человека перед опознанием может запустить и механизм стирания тех важных признаков опознаваемого лица, которые вспомнились в спокойной обстановке [2, с.184-185].

Никто из опознающих людей не застрахован от того, что если они испытывали страх от деяний лица, которое им необходимо опознать, то при опознании они не будут также испытывать страх, который просто не позволит им опознать преступника. Р.В. Кулешов справедливо обращает внимание, что обстановка преступления со взрывами, поджогом, агрессией преступника не может не волновать потерпевшего, свидетелей, когда они об этом вспоминают при опознании [3, с.389]. Процесс опознания обусловлен субъективными характеристиками лица, которое будет опознавать уголовного правонарушителя. Тот мысленный образ о человеке, который создается в памяти другого человека, это не точный образ до мельчайших подробностей, это вполне даже возможно, что и искаженное представление о признаках человека [4, с.262]. В любом случае образ в памяти всегда беднее того облика который на самом деле имеет человек [5], который кстати говоря, преступник может имитировать специально, чтобы его поиски органами уголовного преследования не увенчались успехом. Так еще и чувство волнения опознающего человека не способствует опознанию. Не зря есть такое выражение как у страха глаза велики. Поэтому учитывая,

что психическое состояние человека, который будет опознавать, может быть как стабильным (спокойным), так и нестабильным (непокойным) его, во-первых, необходимо заранее психологически подготовить для опознания. А, во-вторых, опознание живого человека необходимо проводить в присутствии психолога, который поможет справиться со страхом, и сможет наблюдать за реакцией опознающего на опознаваемое лицо, что также будет значимым в той ситуации, когда опознающий сознательно не опознает человека, которого на самом деле он узнал.

Таким образом, необходимость присутствия психолога обуславливается двумя аспектами: 1) это нужно для поддержания самообладания, спокойствия опознающего человека, иначе говоря, для обеспечения его психологической готовности к опознанию; 2) для фиксации вербальной и невербальной реакции (тяжело скрываемую и тяжело контролируемую сознанием, она проявление находит на уровне подсознательных реакций) опознающего человека на опознаваемого человека в протоколе опознания, что также может иметь существенное значение для выбора тактики дальнейшего расследования дела.

В существующей формулировке уголовно-процессуальный закон ч.6 ст. 230 УПК РК допускает опознание по звуко и видеозаписи, что особенно важно для определения динамических признаков человека. Но в силу развития информационных технологий и в целях обеспечения защиты лица, которое будет опознавать преступника, опознание можно было бы проводить и по видеоконференции. Видеозапись и видеоконференция не могут быть однопорядковыми понятиями и не являются тождественными. В силу этого приходится констатировать, что действующий уголовно-процессуальный закон не допускает проведение опознания посредством видеоконференции. В то время как положительным в ее применении является, во-первых, то, что она исключает прямой визуальный контакт опознаваемого лица и опознающего, потому что при видеоконференции возможно не включать камеру опознающему лицу, а опознаваемого им человека будет видно через подключенную камеру. Во-вторых, видеоконференция позволяет экономить время на проведение данного следственного действия, т.к. подозреваемого не приходится везти для опознания к следователю, видеоконференцию можно проводить с любого места, например, со следственного изолятора или по месту отбытия наказания, лечебного учреждения, с любого технического средства, в котором установлены современные программы проведения видеоконференций ZOOM, TEAMS и другие. Соответственно, новый способ проведения опознания посредством видеоконференции считаем, что требует своего процессуального закрепления. В данной связи следует дополнить ч.10 ст. 230 УПК РК проведение опознания «в том числе и посредством видеоконференции», тогда окончательная редакция ч.10 ст. 230 УПК РК будет выглядеть следующим образом: «...Предъявление для опознания производится с применением научно-технических средств хода и результатов, включая возможность проведения опознания посредством видеоконференции с обязательной видеозаписью ее проведения».

Опознание по голосу и речи, походке допускаемое уголовно-процессуальным законом, в следственной практике встречается редко. Возникает вопрос почему? Дело в том, что процессуальный порядок проведения опознания нельзя признать полностью урегулированным, а в отношении опознания по голосу и речи, походке формулировка непонятна и несет неоднозначное ее понимание. Так, опознание по голосу и речи, походке может быть произведено в условиях, исключая визуальный контакт между опознаваемым и опознающим лицом. С одной стороны, это можно понять как обязательное условие проведения такого опознания, т.е. опознание речи, голоса,

походки осуществляется только в условиях исключения визуального контакта между участниками данного следственного действия – опознаваемым и тем, кто опознает. А с другой стороны, выражение «может быть» можно понять как альтернативу, что такое опознание может быть произведено как очно или визуально, когда опознаваемое лицо со своей стороны наблюдает за опознающим его человеком, так и исключая визуальный контакт опознаваемого и опознающего. Обзоров судебной практики по данному вопросу нет, которая могла бы помочь определиться с правильным пониманием такой законодательной формулировки ч.11 ст.230 УПК РК. В силу этого можно предположить, что возможно настороженное отношение следователей к данному виду опознания объясняется такой двойственностью его правового закрепления, и не исключается возможность признания судом данного следственного действия как проведенного с нарушением процессуального законодательства, что приведет к его непризнанию и исключению из доказательств. В данной связи необходимо устранить такую двойственность понимания норм ст. 230 УПК РК и подвергнуть их корректировке в следующем виде:

« 11. Опознание человека по голосу, речи, походке может быть проведено как с визуальным наблюдением опознаваемым опознающего, так и в условиях исключая визуальное наблюдение опознаваемым опознающего (при отказе от визуального опознания со стороны опознающего, наличии у него страха, в любых иных случаях с целью защиты опознающего лица)».

Кроме того, анализ норм УПК РК о регламентации опознания человека по его динамическим признакам позволил выявить, на наш взгляд, общие проблемы правовой регламентации опознания. Так, согласно ст.229 уголовно-процессуального закона РК объектом опознания может быть человек (живой или труп), предмет (предметы). Очевидно, что такое перечисление довольно узкое и ограничивает возможности данного процессуального действия, что, естественно, не способствует раскрытию уголовного правонарушения, потому что нет процессуальной возможности опознания ряда объектов, тождество которых можно было бы определить. Хотя, в ч.6 ст.229 говорится об установлении опознания по фотографии, а в ч. 11 ст.230 уже говорится о возможности определения идентификации по походке и по голосу. Однако, в данной редакции ст.222, 230 УПК РК являются ограничительными, поскольку не позволяют предъявлять для опознания здания, документы, видео, рисунки, участки местности, животных и растения, а также частей трупов. Например, при скотокрадстве опознание животного существенно облегчало бы процесс расследования. Если быть точными по букве уголовно-процессуального закона, то труп и части или фрагменты трупа – это не одно и то же. Поэтому в данной редакции ст. 229 на опознание часть трупа представить невозможно, как и частей животных. В связи с чем для наиболее точного отражения процессуального действия в нормах закона следует ч.1 ст. 229 дополнить ещё объектами для опознания и наряду с человеком указать походку, голос и речь, а с предметами указать вещи, здания, фотографии, документы, видео, рисунки (портрет), участки местности, животные и растения, а также иные объекты. Поскольку для опознания могут быть использованы и схемы, планы, чертежи, карты, которые не всегда охватываются понятием документ и не являются по своей сути ни предметом, ни вещью, их также логично было бы отнести к идентифицирующим объектам или предъявляемым для опознания. Перечень объектов, которые возможно было бы предъявить для опознания, не нуждается в полном его закреплении в уголовно-процессуальном законе, достаточно перечислить основные и ввести формулировку

«иные объекты». Но в обязательном порядке закрепить в ч. 1 ст. 229 то, что для опознания может предъявляться труп, как и его отдельные части.

Данные предложения будут способствовать широкому использованию опознания как следственного действия.

Потенциал возможности определения человека при помощи его динамических признаков используется не с максимальными возможностями в силу разных причин. Во-первых, свидетели, потерпевшие не всегда, как уже было отмечено, запоминают вообще человека, который причинил им или имуществу вред, в силу разных причин – плохое зрение, память, плохое освещение, погодные условия (дождь, туман и т.д.), сонное или, например, уставшее, болезненное состояние человека, в памяти которого сохранилась информация только о том, что это был человек. Во-вторых, быстрые движения уголовного правонарушителя не всегда различимы в деталях, поэтому убегающего человека получается запомнить ровно как просто убегающего человека.

Отсутствие четкого процессуального порядка проведения опознания по голосу, речи, походке при отсутствии методических разработок по тактике проведения такого опознания и неоднозначном толковании уголовно-процессуальных норм, которые подвергают сомнению достоверность полученных результатов опознания человека по голосу, речи, походке, сказывается на том, что следователи практически не проводят опознание человека по динамическим его признакам.

Поэтому отсутствие опознания человека по его динамическим признакам является недостатком как практики, так и науки криминалистической идентификации динамических признаков человека в частности.

Таким образом, опознание живого человека по его внешним динамическим признакам имеет свои особенности, тактика опознания которых должна стать предметом глубоких научных исследований. Процессуальный порядок проведения опознания человека по динамическим признакам должен быть законодательно детально закреплён.

Список использованной литературы:

1. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан : закон РК от 4 июля 2014 г. №231-V. – Алматы: Юрист, 2015. - 356 с.
2. Еникеев М.И. Юридическая психология. - М.: Издательство НОРМА, 2003. - 256 с.
3. Кулешов Р.В. Теоретико-методологические основы раскрытия и расследования преступлений в сфере экстремистской и террористической деятельности: дис. ... доктора юрид. наук. - Ростов-на-Дону, 2017. – 545 с.
4. Михайличенко В.Е. Психология развития личности : Монография. – Х. : НТУ «ХПИ», 2015. – 388 с.
5. Байсеитова А.К. Тактические особенности проведения опознания // Вестник КазНУ. Юридическая серия. – 2020. – №4(96). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://bestprofi.com/document/2466408602?0>

УДК 343.125.2(574)

СТАДИИ ПРИКАЗНОГО ПРОИЗВОДСТВА**Кайыпова Л.К.***магистрант 2 курса Евразийской юридической академии им. Д.А. Кунаева*

Аннотация: В статье проанализирована глава 12 ГПК РК и выделены стадии приказного производства, их специфика. Приказное производство является частью гражданского процесса и представляет собой деятельность суда по вынесению судебного приказа. Автором статьи сделаны выводы об особенностях приказного производства как один из видов упрощенного производства.

Анализируя ГПК РК можно выделить следующие стадии приказного производства:

Первая стадия - подача заявления о выдаче приказа или возбуждение приказного производства ст. 136 ГПК РК;

Вторая - извещение судом должника ст.141 ГПК РК;

Третья — выдача судебного приказа или отказ в выдаче ст.138 и 143 ГПК РК;

Четвёртая — отмена приказа ст.142 ГПК РК.

Исходя из вышесказанного, стадии приказного производства можно определить, как совокупность непроколируемых процессуальных действий, совершаемых в сокращенные сроки по правилам, закреплённым в главе 12 ГПК РК и направленных на достижение самостоятельной близлежащей цели в рамках общей цели приказного производства.

Ключевые слова: Стадия, гражданский процесс, судопроизводство, судебное разбирательство, возбуждение дела, подготовка дела, судебное постановление, пересмотр решений, исполнение судебных решений

БҮЙРЫҚТЫҚ ӨНДІРІС КЕЗЕҢДЕРІ

Түйіндеме: Мақалада ҚР АПК-нің 12-тарауы талданып, бұйрық өндірісінің кезеңдері, олардың ерекшелігі айқындалды. Бұйрық өндірісі азаматтық процестің бөлігі болып табылады және соттың бұйрық шығару жөніндегі қызметін білдіреді. Мақала авторы жеңілдетілген өндіріс түрлерінің бірі ретінде бұйрық өндірісінің ерекшеліктері туралы қорытынды жасайды.

ҚР АПК талдай отырып, бұйрық өндірісінің келесі кезеңдерін бөліп көрсетуге болады:

Бірінші кезең-бұйрық беру туралы өтініш беру немесе ҚР АПК 136-б. бұйрық өндірісін қозғау;

Екіншісі-соттың борышкерге хабарлауы ҚР АПК 141-бабы;

Үшіншісі-сот бұйрығын беру немесе беруден бас тарту ҚР АПК 138 және 143-баптары;

Төртінші- бұйрықтың күшін жою ҚР АПК 142-б.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, бұйрық өндірісінің сатыларын ҚР АПК 12-тарауында бекітілген ережелер бойынша қысқартылған мерзімде жасалатын және бұйрық өндірісінің жалпы мақсаты шеңберінде дербес жақын мақсатқа қол жеткізуге бағытталған хаттамаланбайтын іс жүргізу әрекеттерінің жиынтығы ретінде анықтауға болады.

Түйін сөздер: Кезең, азаматтық процесс, сот ісін жүргізу, сот талқылауы, іс қозғау, істі дайындау, сот қаулысы, шешімдерді қайта қарау, сот шешімдерін орындау.

STAGES OF WRIT PROCEEDINGS

Abstract: The article analyzes Chapter 12 of the Civil Procedure Code of the Republic of Kazakhstan and identifies the stages of writ production, their specifics. Writ proceedings are part of the civil procedure and represent the activity of the court to issue a court order. The author of the article draws conclusions about the features of writ production as one of the types of simplified production.

Analyzing the Civil Procedure Code of the Republic of Kazakhstan, the following stages of writ proceedings can be distinguished:

The first stage is the submission of an application for the issuance of an order or the initiation of writ proceedings Article 136 of the Civil Procedure Code of the Republic of Kazakhstan;

The second - notification by the court of the debtor Article 141 of the Civil Procedure Code of the Republic of Kazakhstan;

The third is the issuance of a court order or refusal to issue Articles 138 and 143 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan;

The fourth is the cancellation of the order Article 142 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan.

Based on the above, the stages of writ proceedings can be defined as a set of non-recorded procedural actions performed in a reduced time according to the rules set out in Chapter 12 of the Civil Procedure Code of the Republic of Kazakhstan and aimed at achieving an independent nearby goal within the overall goal of writ proceedings.

Keywords: Stage, civil procedure, legal proceedings, court proceedings, initiation of a case, preparation of a case, court decision, review of decisions, execution of court decisions.

Для любого процесса, протекающего в объективной действительности, характерно наличие составляющих его частей, тесно взаимосвязанных друг с другом и сменяющих друг друга в определённой последовательности. Каждая из таких частей единого процесса относительно обособлена от других и направлена на достижение цели, которая является промежуточной на пути к достижению общей цели всего процесса.

Эти обособленные части единого процесса принято называть стадиями (от новолатинского stadium, от греческого stadion - стадий (мера длины)), определёнными ступенями (периодами, этапами) в развитии, имеющими свои качественные особенности [1].

В науке гражданского процессуального права стадии судопроизводства изучаются применительно к трём видам судопроизводства: исковому, особому исковому производствам и особому производству.

Стадией гражданского процесса называют определённую часть процесса, совокупность процессуальных действий, направленных на достижение самостоятельной цели этапа судопроизводства [2].

Существуют и другие определения. Так, стадией гражданского процесса называют совокупность процессуальных действий, направленных к одной близлежащей цели [3]; качественно обособленную часть, но обособленную часть единого процесса или систему последовательно совершаемых процессуальных действий, рассчитанных в

комплексе на решение самостоятельной процессуальной задачи [4]. Определения стадий гражданского процесса содержатся в исследованиях М.А. Гурвича, Д.М. Чечота, Н.А. Чечиной [5].

На вопрос, сколько существует стадий в исковом, особом производствах и особом исковом производстве, наука однозначного ответа не даёт. Ю.К. Осипов, например, выделяет семь стадий:

1. возбуждение дела;
2. подготовка дела к судебному разбирательству;
3. судебное разбирательство и принятие по нему соответствующего судебного постановления;
4. кассационная проверка решений и определений, не вступивших в законную силу;
5. пересмотр, вступивших в законную силу решений, определений и постановлений в порядке судебного надзора;
6. пересмотр, вступивших в законную силу решений, определений и постановлений по вновь открывшимся обстоятельствам;
7. исполнение судебных решений, определений и постановлений. [6]

Такую точку зрения поддерживают и некоторые другие ученые. [7] Однако Ю.К. Осипов в одной из своих более поздних работ изменил точку зрения и разделил процесс не на стадии, а на правоприменительные циклы, завершающиеся вынесением правоприменительного акта. Правоприменительные циклы, по Ю.К. Осипову, в отличие от стадий не предполагают строгого чередования. Ими являются: 1) производство в суде первой инстанции; 2) производство в суде второй инстанции; 3) пересмотр дела в порядке надзора; 4) пересмотр дел по вновь открывшимся обстоятельствам; 5) исполнительное производство. Каждый из таких циклов, по мнению Ю.К. Осипова, включает в себя три стадии: возбуждение, подготовку, рассмотрение вопроса по существу. [8]

Согласно другой точке зрения, в гражданском процессе существует пять стадий, которые совпадают по своему содержанию с правоприменительными циклами Ю.К. Осипова: 1) производство в суде первой инстанции; 2) производство в суде второй инстанции; 3) производство по пересмотру решений, определений и постановлений в порядке надзора; 4) производство по пересмотру решений по вновь открывшимся обстоятельствам; 5) исполнительное производство. [9]

В.М. Шерстюк выделяет две стадии гражданского процесса:

- 1) производство в судах первой инстанции; 2) производство по пересмотру судебных актов. В.М. Шерстюк вслед за М.К. Юковым отрицает существование последней стадии приводившихся выше классификаций - исполнительного производства. [10]

Глава 12 ГПК РК не содержит понятия «приказное производство». Нет в законе и непосредственного указания на его стадии. Однако для существования того или иного процесса, а также его стадий вовсе не обязательно, чтобы закон, устанавливая правила их протекания, формально упоминал о них. Приказное производство, как и производство, совершающееся по общим правилам, представляет собой явление объективной реальности и состоит из стадий, содержание которых предопределено характером производства и его целью.

Вследствие этого стадии упрощенного производства будут отличаться от стадий общего порядка судопроизводства не только по длительности протекания (количественно), но и по содержанию совершаемых в их рамках действий (качественно).

Производство по понудительному исполнению по актам характеризовалось такими стадиями:

- 1.подача просьбы о понудительном исполнении по акту;
- 2.постановление судьёй резолюции о понудительном исполнении (или отказ в просьбе);
- 3.исполнение по постановленной судьёй резолюции.

Устав гражданского судопроизводства 1864 г. не предусматривал особого порядка отмены резолюции: ответчик, признававший требования взыскателя неправильными, мог по общим правилам подсудности предъявить в течение шести месяцев со дня вручения ему копии подвергнутого понудительному исполнению акта, иск к взыскателю для опровержения его требований (глава 10 УГС) [11]

Приказное производство по ГПК РСФСР 1923г. состояло из стадий возбуждения и выдачи судебного приказа. Должник не извещался о поступившем в суд заявлении о вынесении судебного приказа. Не существовало по правилам ГПК РСФСР 1923г. и стадии отмены приказа в особом порядке. Приказ мог быть только обжалован в кассационную инстанцию. [12]Приказное производство, по действующему ГПК РК также состоит из особенных и присущих только ему стадий, каждая из которых имеет свою близлежащую цель. Думается, эти стадии не представляет труда выделить, анализируя Главу 12 ГПК РК

Первая стадия - подача заявления о выдаче приказа или возбуждение приказного производства ст. 136 ГПК РК

Вторая - извещение судом должника ст.141 ГПК РК

Третья — выдача судебного приказа или отказ в выдаче ст.138 и 143 ГПК РК

Четвёртая — отмена приказа ст.142 ГПК РК

В.И. Решетняк выделяет ещё одну стадию - исполнение судебного приказа. [13]

Исполнительное производство традиционно считается завершающей стадией гражданского процесса. Закон Республики Казахстан «Об исполнительном производстве и статусе судебных исполнителей» содержит нормы, регулирующие правила исполнительного производства. Однако по упоминаемому нами мнению М.К. Юкова и В.М. Шерстюка, исполнительное производство не может быть стадией гражданского процесса, несмотря на то, что все нормы, регулирующие его, содержались в гражданском процессуальном законодательстве.

В.М. Шерстюк отмечает: «Отношения, возникающие при исполнении решений различных юрисдикционных органов, и гражданские процессуальные отношения не являются однородными. Они имеют различный субъектный состав, содержание, основания прекращения и другие элементы.Если неоднородны указанные группы отношений, то неоднородны и нормы, их регулирующие. О юридической неоднородности норм, регулирующих исполнительное производство, и норм, регулирующих процессуальные отношения, можно судить и по общей части гражданского процессуального права. (...) Нормы, регулирующие исполнение решений различных юрисдикционных органов, вряд ли можно считать однородными с процессуальными нормами, регуливающими процессуальные отношения в двух выделенных нами стадиях. Поэтому-то в исполнительном производстве и не действуют такие общие институты, как «Состав суда. Отводы», «Лица, участвующие в деле», «Доказательства» и др. [14]

Принятие Закона РК «Об исполнительном производстве и статусе судебных исполнителей», на наш взгляд, значительно укрепляет позицию вышеуказанных авторов. С принятием данного закона законодатель окончательно признал, что

исполнительное производство занимает свое особое место и не может считаться частью гражданского судопроизводства. Не случайно и в ГПК РК отсутствуют нормы, регулирующие порядок исполнительного производства.

Приказное производство является частью гражданского процесса и представляет собой деятельность суда и сторон по вынесению судебного приказа. Эта деятельность завершается вынесением судебного приказа, либо отменой его по заявлению должника. Деятельность же лиц, приводящих судебный приказ в исполнение (ими являются судебные исполнители, не подчиняющиеся судам), не регулируется нормами гражданского процессуального права и является частью самостоятельного исполнительного производства.

Следует обратить внимание на особенности стадий приказного производства в сравнении их со стадиями искового производства.

- 1) Стадии приказного производства имеют сокращенный срок протекания.
- 2) Стадии приказного производства характеризуются упрощенным порядком: каждая стадия состоит из небольшого количества процессуальных действий.
- 3) Процессуальные действия в стадиях приказного производства не протоколируются.
- 4) В приказном производстве отсутствуют стадии, характерные для других видов гражданского судопроизводства: подготовка дела к судебному разбирательству, судебное разбирательство, стадия судебного разбирательства. Поскольку приказное производство может протекать только в судах первой и апелляционной инстанции, то в него не могут быть включены стадия кассационного пересмотра.
- 5) Приказное производство характеризуется специфической стадией отмены судебного приказа судьёй, вынесшим его.

Исходя из вышесказанного, стадию приказного производства можно определить, как совокупность непроколируемых процессуальных действий, совершаемых в сокращенные сроки по правилам, закреплённым в главе 12 ГПК РК и направленных на достижение самостоятельной близлежащей цели в рамках общей цели приказного производства.

Проанализируем содержание стадий приказного производства

1. Возбуждение приказного производства

Стадия возбуждения приказного производства регулируется нормами, содержащимися в статьях 134, 135, 136, 137 ГПК РК. Согласно им, заявление о выдаче судебного приказа подаётся в суд по общим правилам подсудности. Заявление и приложенные к нему документы представляются вместе с копиями по числу должников. Документ, на основании которого выдаётся судебный приказ, должен быть в подлиннике.

Заявление подаётся в письменной форме. Устная форма законом исключается. Это представляется правильным. Несмотря на то, что по ГПК РСФСР 1923 г. предусматривалась возможность обращения в суд в устной форме, наиболее эффективным с точки зрения контроля за соблюдением процессуальных правил, а значит и защиты прав, является подача заявления в письменном виде. Статья 136 ГПК РК предусматривает, что в заявлении должны быть указаны:

- 1.наименование суда, в который подаётся заявление;
- 2.наименование заявителя, его место жительства или место нахождения;
- 3.наименование должника, его место жительства или место нахождения;
- 4.требование заявителя;
- 5.перечень прилагаемых документов.

В пп. 2 и 3 говорится, что в заявлении указываются или место жительства или место нахождения заявителя и ответчика. За данной формулировкой закона следует понимать

различие в правовом статусе заявителей и должников - ими могут быть как граждане, так и юридические лица. [15]

В случае истребования движимого имущества в заявлении необходимо указать денежную сумму, которую заявитель согласен принять взамен этого имущества.

Заявление подписывается заявителем или его представителем. В последнем случае к заявлению, подаваемому представителем, должен быть приложен документ, удостоверяющий полномочия представителя.

В случае отказа в принятии заявления или в выдаче судебного приказа внесённая взыскателем государственная пошлина при предъявлении взыскателем иска к должнику в порядке искового производства засчитывается в счёт подлежащей оплате пошлины.

Пониженный размер государственной пошлины при подаче заявления о вынесении судебного приказа и её зачет в случае предъявления иска является характерной чертой приказного производства, стимулирующей кредиторов к обращению в суд в порядке именно приказного, а не искового производства. Норма о понижении размера государственной пошлины оправдала себя ещё в 20-е гг., когда, согласно ст. 212 ГПК РСФСР 1923г., пошлина взыскивалась в размере от суммы, которую кредитор заплатил бы, обратившись в суд с иском. [16]

Предусмотрены законом и основания к отказу в принятии заявления. Согласно ст. 138 ГПК РК, судья отказывает в принятии заявления о выдаче судебного приказа в случаях:

- 1) заявленное требование не предусмотрено статьей 135 настоящего Кодекса;
- 2) место жительства или место нахождения должника находится вне пределов Республики Казахстан;
- 3) не представлены документы, подтверждающие заявленное требование;
- 4) усматривается наличие спора о праве, который подлежит рассмотрению в порядке искового производства;
- 5) форма и содержание заявления не отвечают требованиям статьи 136 настоящего Кодекса;
- 6) заявление не оплачено государственной пошлиной.

Об отказе в принятии заявления судья выносит определение. На определение об отказе в принятии заявления может быть подана частная жалоба.

Отказ в принятии заявления не препятствует возможности предъявления заявителем иска по тому же требованию в порядке искового производства.

2. Извещение должника о поступлении заявления

Статья 141 ГПК РК устанавливает, судебный приказ не позднее следующего дня после его вынесения должен быть вручен или направлен должнику с использованием средств связи, обеспечивающих фиксирование его получения. Должник вправе в течение десяти рабочих дней со дня получения копии судебного приказа или со дня, когда ему стало известно о его вынесении, направить в суд, вынесший судебный приказ, возражения против заявленного требования.

Возражения должника должны быть подтверждены соответствующими доказательствами о существовании предмета спора, указанного в заявлении о выдаче судебного приказа. К возражениям, подаваемым в форме электронного документа, прилагаются электронные копии документов.

При неполучении в установленный срок ответа должника, судья выдаёт судебный приказ. Судья обязан выдать судебный приказ при неполучении в установленный срок ответа должника. Как правильно отмечалось в литературе,

основное назначение этой стадии – «выяснить отношение должника к предъявляемым к нему требованиям». [17]

Вопрос об извещении должника о поступлении заявления, а также вопрос о направлении должнику копии судебного приказа и возможности отмены судебного приказа связаны, на наш взгляд, с двумя проблемами:

- 1) Проблема надлежащего извещения должника
- 2) Проблема т.н. «обратной связи», т.е. ответа должника суду.

По мнению И.И. Черных, проблема надлежащего извещения должника распадается на: 1) проблему обеспечения реальности оповещения должника и 2) проблему фиксации судом результатов уведомления. [18]

Согласно Уставу гражданского судопроизводства 1864 года существовало несколько способов извещения: 1) доставка повесток рассылными; 2) отправка по почте специального судебного уведомления; 3) вывешивание в людных местах; 4) печатание в средствах массовой информации. [19]

Согласно статье 129 ГПК РК судебные повестки или иные извещения доставляются:

Судебная повестка или иное извещение доставляются по адресу электронной почты или на абонентский номер сотовой связи либо по почте или лицом, которому судья поручает их доставить.

Время их отправления адресату по адресу электронной почты или абонентскому номеру сотовой связи фиксируется подтверждающим отчетом, а в случае доставки нарочно отмечается на корешке повестки или копии иного извещения, подлежащих возврату в суд.

Доставка повесток по почте представляется весьма неэффективной, учитывая, во-первых, ограниченные сроки, установленные для приказного производства, а, во-вторых, работу почтовых служб.

Более эффективным способом оповещения может стать вручение повесток через рассылных. Но в настоящее время создание и функционирование службы рассылных практически невозможно из-за отсутствия у государства средств, необходимых для её содержания.

Выдачу повестки на руки лицу, участвующему в деле, для вручения вызываемому «можно использовать, если заказную форму отправления заменить формой ценного письма, где требуется обязательная опись содержимого». Заслуживает внимания предложение использовать «для извещения составленных и подписанных судьёй телеграмм с уведомлением, отправляемых истцом за его счет». Квитанция о приёме телеграммы будет являться «доказательством отправления её истцом в случае неполучения судом уведомления о вручении». [20]

Но одно надлежащее извещение должника в приказном производстве не снимает всех проблем рассматриваемой нами стадии. Смысл надлежащего извещения состоит в том, чтобы должник каким-то образом отреагировал на стремление кредитора получить судебный приказ. Судья извещает должника с тем, чтобы получить от него ответ. Данный ответ может выступать либо в активной, либо в пассивной форме. Активная форма будет иметь место, когда должник заявляет свои возражения или, напротив, соглашается с требованиями кредитора. О пассивной форме можно говорить, когда должник, надлежаще извещенный о поступлении заявления кредитора, отмалчивается, что по процессуальным последствиям приравнивается к признанию требований.

От характера ответа должника полностью зависит судьба судебного приказа: будет он выдан или нет. Кроме того, проблема извещения должника и его ответа суду тесным образом связана с возможностью отмены судебного приказа.

1) Если должник извещен и не отвечает суду, то: а) судебный приказ выдаётся, но может быть отменён, если должник в дальнейшем представит уважительные причины, по которым он не мог ответить суду; б) судебный приказ выдаётся и не может быть отменён, если у должника не было уважительных причин, по которым он не ответил суду.

2) Если должник извещён и ответил несогласием с требованиями кредитора, но суд по каким-либо причинам этого ответа не получил (предположим, вследствие плохой работы почты), то вынесенный судебный приказ может быть отменен в дальнейшем по инициативе должника.

В.Н. Аргунов правильно отмечает, что задолженность в приказном производстве определяется не после извещения должника, а на момент принятия заявления судьёй. [21]

Следовательно, вопрос об «обратной связи» есть вопрос опровержения или неопровержения презумпции вины должника в приказном производстве. От совершенства «обратной связи» должника с судом зависит, будет ли должник присужден к той или иной обязанности перед кредитором или нет.

В научной литературе ведётся дискуссия по поводу целесообразности сохранения в конструкции приказного производства стадии извещения должника. Так, В.И. Решетняк отмечает, что «сообщение должнику о поступившем заявлении является лишним в конструкции судебного приказа, тем более при существующем в нашей стране уровне развития почтовой службы и громадных расстояниях. Более разумно было предоставить суду право вынести судебный приказ без учета мнения должника по существу заявленных кредитором требований, но предусмотрев, что должник может заявить свои возражения после выдачи судом судебного приказа и получения на руки его копии. Подобное решение могло бы ускорить получение кредитором искомой у суда защиты его нарушенных прав и сократило бы переписку между судом и должником.» [22 с 168] В.И. Решетняк добавляет к этому и ещё одно соображение: поскольку в приказном производстве не предусмотрено возможности принятия судом мер, гарантирующих реализацию требований кредитора (наподобие мер по обеспечению иска), должник, получивший извещение суда о поступлении заявления о выдаче судебного приказа может скрыть истребуемое движимое имущество или денежные средства. [23 с 168-169]

3. Стадия выдачи (отказа в выдаче) судебного приказа.

Согласно ст. 143 ГПК РК судья выдаёт судебный приказ без судебного разбирательства, без вызова должника и взыскателя и заслушивания их объяснений. В этой норме зафиксированы две характерные черты стадии выдачи судебного приказа, имеющие очень важное значение для характеристики всего приказного производства:

1. судебный приказ выдаётся без судебного разбирательства;
2. судебный приказ выдаётся без вызова должника и взыскателя и заслушивания их объяснений.

В стадии выдачи приказа ярко проявляется упрощенный характер приказного производства в целом. Отсутствие судебного разбирательства и вызова сторон в судебное заседание, являющееся сердцевинной упрощенных производств в гражданском процессе многих стран, представляет собой важнейшее отличие приказного производства от всех прочих видов гражданского судопроизводства. В исковом, особом

производствах и особом искомом производстве, принцип состязательности находит основное свое проявление именно на стадии судебного разбирательства. Именно на стадии судебного разбирательства происходит основная часть состязания, соперничества сторон. В приказном производстве принцип состязательности проявляется иначе: он словно «размыт» по всем стадиям производства и поскольку не может осуществиться в непосредственном состязании сторон в судебном заседании, то реализуется в обращении в суд кредитора за выдачей приказа и возражениях должника против выдвигаемых кредитором требований, как на стадии извещения о подаче заявления, так и на стадии отмены судебного приказа.

Судья отказывает в выдаче судебного приказа в случае если усматривается наличие спора о праве, который невозможно разрешить на основании представленных документов.

По мнению В.Н. Аргунова, спор невозможно разрешить на основании представленных документов в двух случаях:

1. когда документов недостаточно;
2. когда существует дефект формы документов.

Недостаток документов, представленных кредитором, по мнению В.Н. Аргунова, представляет собой следствие возможной ошибки судьи, который должен был в таком случае не принимать заявления о выдаче судебного приказа. [24]

На определение об отказе в принятии судебного приказа может быть обжаловано в апелляционном порядке. Таким образом законодатель создает альтернативу для кредитора: либо обратиться в суд с иском, либо обжаловать отказ в выдаче приказа и тем самым вновь попытаться добиться его выдачи. Однако вполне вероятно и такая ситуация, когда кредитор одновременно подаст иск и апелляционную жалобу, следствием чего может стать вынесение сразу двух судебных актов, «что неизбежно в итоге приведёт к волоките и задержке в реальном исполнении требований кредитора».

Судебный приказ выносится в электронной форме.

4. Стадия отмены судебного приказа.

Стадия отмены судебного приказа предусмотрена статьёй 142 ГПК РК.

Судья отменяет судебный приказ, если от должника в установленный срок поступят возражения против заявленного требования либо если поступит заявление другого лица, права и обязанности которого затрагиваются судебным приказом, о несоответствии вынесенного судебного приказа требованиям закона.

Судья выносит определение об отмене судебного приказа не позднее трех рабочих дней со дня поступления возражения или заявления. В определении разъясняется, что заявленное взыскателем требование может быть предъявлено в порядке искового производства. Копии определения об отмене судебного приказа направляются взыскателю и должнику не позднее следующего дня после его вынесения.

Определение суда об отмене судебного приказа обжалованию и пересмотру по ходатайству прокурора не подлежит.

На определение суда об отказе в отмене судебного приказа может быть подана частная жалоба, принесено ходатайство прокурором.

Список использованной литературы:

1. БСЭ, третье издание. Т.24. К.1. С.397.
2. Учебник советский гражданский процесс / Под ред. М.С. Шакарян М., 1985. С.11

3. Учебник гражданского процесса. С.30.
4. Масленникова Н.И. Последовательность развития гражданского процесса / Проблемы совершенствования гражданского процессуального законодательства. Свердловск, 1982. С.51.
5. Гражданский процесс / Под ред. Н.А. Чечиной и Д.М. Чечот. М., 1968. С.27; Гурвич М.А. Основные черты гражданского процессуального законодательства // Сов. Государство и право. 1972. №2. С.31.
6. Осипов Ю.К. Подведомственность юридических дел. Свердловск, 1973. С.77.
7. Курс советского гражданского процессуального права. В двух томах. Т.1. М., 1981. С.120-121; Советский гражданский процесс / Под ред. А.А. Добровольского. М., 1979. С.14-15.
8. Осипов Ю.К. Элементы и стадии применения норм советского гражданского процессуального права / Проблемы применения норм гражданского процессуального права. Свердловск, 1976. Вып. 48. С.42-44.
9. Советский гражданский процесс / Под ред. М.С. Шакарян. М., 1985. С.11; Советский гражданский процесс / Под ред. К.И. Комиссарова и В.М. Семенова. М., 1978. С.15; Гурвич М.А. Рецензия на книгу В.К. Пучинского «Подготовка гражданских дел к судебному разбирательству» // Правоведение. 1964. №3. С.134-135.
10. Шерстюк В.М. Система советского гражданского процессуального права. М., 1989. С.20-23; Юков М.К. Теоретические проблемы системы гражданского процессуального права: Автореф. дисс. ... д.ю.н. 1982. С.16-19; Юков М.К. Самостоятельность норм, регулирующих исполнительное производство / Проблемы совершенствования Гражданского процессуального кодекса РСФСР. Свердловск, 1975. С.91-97.
11. Устав гражданского судопроизводства от 20 ноября 1864 года, размещенный на сайте http://civil.consultant.ru/sudeb_ustav/
12. ГПК РСФСР 1923г., размещенный на сайте <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=44189#02991797981843318>
13. Решетняк В.И., Черных И.И. Указ.соч. С.63.
14. Шерстюк В.М. Указ.соч. С.23.
15. Комментарий к ГПК РСФСР. С.177.
16. ГПК РСФСР 1923г., размещенный на сайте <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=44189#02991797981843318>
17. Решетняк В.И., Черных И.И. Указ.соч. С.64.
18. Черных И.И. Заочное производство в гражданском процессе: Автореф. дисс. канд. юрид. наук. М. 1998. С.16.
19. Устав гражданского судопроизводства от 20 ноября 1864 года, размещенный на сайте http://civil.consultant.ru/sudeb_ustav/
20. Черных И.И. Указ.соч. С.17.
21. Аргунов В.Н. Судебный приказ и приказное производство // Законодательство. 1998. №2. С.18.
22. Решетняк В.И., Черных И.И. Указ.соч. С.168.
23. Решетняк В.И., Черных И.И. Указ.соч. С.168-169.
24. Аргунов В.Н. Судебный приказ и приказное производство // Законодательство. 1998. №2. С.18.

УДК 347.73

КӘСІПКЕРЛІК ҚЫЗМЕТ АЯСЫНДА КОММЕРЦИЯЛЫҚ КҰПИЯНЫ ҚОРҒАУДЫ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТЕТІН НОРМАЛАРДЫ ҚОЛДАНУ БОЙЫНША СОТ ПРАКТИКАСЫНА ТАЛДАУ*Д.Д. Каптагаев**Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясы, Алматы қ. Магистрант, 2 курс**Б.А. Мухамеджанов**Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясы, Алматы қ. Магистрант, 2 курс*

Түйіндеме: Бұл мақала коммерциялық құпия институтының азаматтық - құқықтық мәселелеріне арналған. Коммерциялық құпияның интеллектуалдық меншіктің дәстүрлі емес объектілерінің бірі ретіндегі роліне талдау жасалып, коммерциялық құпияның азаматтық құқықтың объектісі ретіндегі құқықтық табиғаты зерттелген. Коммерциялық құпияны қорғауға байланысты істерді сотта қарау практикасына талдау жүргізілген. Коммерциялық құпия режимінің деңгейінің заңнамалық актілермен реттелу мәселелері, коммерциялық құпияны қорғау туралы заңнаманы қабылдау мәселелері және кәсіпкерлік қызмет аясында жасалатын азаматтық- құқықтық шарттар бойынша туындаған дауларды шешудегі сот тәжірибесіне шолу жасалған. Коммерциялық құпия режимін орнату мәселесі, оның қажеттілігі, маңыздылығы сипат алған. Зерттеу жүргізу барысында өндіріс құпиясы болып табылатын немесе коммерциялық құпияға жататын ақпараттарды қолдануға байланысты құқыққолдану тәжірибесіне шолу жүргізілді. Сонымен қатар, коммерциялық құпияны заңсыз пайдалау нәтижесінде тоқтатылған құқықты қалпына келтіруге байланысты, келтірілген шығынды өндіру, коммерциялық құпияны сақтау туралы келісімдердің бұзылуына байланысты істерді қараудағы төрелік соттар практикасы талданды.

Түйін сөздер: коммерциялық құпия, коммерциялық құпияны қорғау, коммерциялық құпия режимі, интеллектуалдық меншік құқығы, азаматтық даулар, сот практикасы.

АНАЛИЗ СУДЕБНОЙ ПРАКТИКИ ПО ПРИМЕНЕНИЮ НОРМ, ОБЕСПЕЧИВАЮЩИХ ЗАЩИТУ КОММЕРЧЕСКОЙ ТАЙНЫ В СФЕРЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Аннотация: Данная статья посвящена гражданско-правовым проблемам института коммерческой тайны.

Проведен анализ роли коммерческой тайны как одного из нетрадиционных объектов интеллектуальной собственности, исследована правовая природа коммерческой тайны как объекта гражданского права.

Проведен анализ практики судебного рассмотрения дел, связанных с защитой коммерческой тайны. Проведен обзор судебной практики по вопросам регулирования уровня режима коммерческой тайны законодательными актами, по вопросам принятия законодательства о защите коммерческой тайны и разрешения споров, возникающих по гражданско - правовым договорам, заключаемым в рамках предпринимательской деятельности.

Проблема установления режима коммерческой тайны, ее необходимость, значимость. В ходе проведения исследования был проведен обзор практики правоприменения, связанной с использованием информации, являющейся секретом производства или относящейся к коммерческой тайне. Кроме того, проанализирована практика арбитражных судов при рассмотрении дел, связанных с восстановлением права, прекращенного в результате незаконного использования коммерческой тайны, взыскания причиненного ущерба, нарушения соглашений о защите коммерческой тайны.

Ключевые слова: коммерческая тайна, защита коммерческой тайны, режим коммерческой тайны, право интеллектуальной собственности, гражданские споры, судебная практика.

ANALYSIS OF JUDICIAL PRACTICE ON THE APPLICATION OF NORMS THAT ENSURE THE PROTECTION OF COMMERCIAL SECRETS IN THE FIELD OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY

Annotation: This article is devoted to the civil-legal problems of the Institute of commercial secrets. The article analyzes the role of commercial secrets as one of the non-traditional objects of intellectual property, and examines the legal nature of commercial secrets as an object of civil law. The analysis of the practice of judicial review of cases related to the protection of trade secrets is carried out. The review of judicial practice on the regulation of the level of the regime of commercial secrets by legislative acts, on the adoption of legislation on the protection of commercial secrets and the resolution of disputes arising from civil contracts concluded in the framework of business activities. The problem of establishing a commercial secret regime, its necessity, and significance. In the course of the study, a review of law enforcement practices related to the use of information that is a secret of production or related to a trade secret was conducted. In addition, the practice of arbitration courts in cases related to the restoration of the right terminated as a result of the illegal use of trade secrets, recovery of damage caused, violation of agreements on the protection of trade secrets is analyzed.

Keywords: commercial secret, protection of commercial secret, commercial secret regime, intellectual property law, civil disputes, judicial practice.

Коммерциялық құпия режимін орнату мәселесі, оның қажеттілігі, маңыздылығы өте күрделі болып табылады. Сондықтан да оны шешуде аса ұқыптылықпен жан-жақты ойластырудың қажеттілігі зор.

Өкінішке орай, консалтингтік жобалардың жүктемелерінің көптігіне байланысты оны жүргізу өте сирек жүзеге асады, мысалы жарты жылда бір рет. Сондықтан да ол әр бір осындай жағдай үшін жаңарып, түзетіліп отырады.

Талдықорған қалалық сотында 2020 жылындакоммерциялық құпияны қорғауға байланысты істер электронды құжаттарға гриф қою және бұл фактордың қорғалатын мәліметтерді жариялағаны үшін қызметкерді жауаптылыққа тартуға ықпалы; өшіріп немесе бөліп тастау мүмкін болмайтын компания құпияларын жинаған, бәсекелес фирмаға ауысқан қызметкермен қарым қатынасты реттеу; бәсекелес үшін тұлғадан коммерциялық мәліметтерді белсенді түрде алған жемқор- полиция қызметкерлерінің іс – әрекеттерін талдау және тағы да басқалар болып табылды.

Зерттеу жүргізу барысында өндіріс құпиясы болып табылатын немесе коммерциялық құпияға жататын ақпараттарды қолдануға байланысты құқыққолдану

тәжірибесіне шолу жүргізілді. Шолуда 90 нан астам түрлі инстанциядағы соттардың шешімдерінің кейсі, БАҚ - дағы, интернет- ресурстардағы жарияланымдар талданды. Жалпы алғанда, шолу жұмысшыға, бұрынғы бәсекелеске, контрагентке байланысты сот дауына дайындалғандарға, коммерциялық режим орнатқан немесе соны қолдайтындарға құнды болып табылады. Бізде құқық прецедент емес бірақ прецедент құқық! Сонымен қатар, бұл шолу DLP- жүйесін, сандық құқықтарды басқару жүйесін, электронды поштаны бақылау және архивтеуді өндіру және ендірушілер үшін де маңызды. Субъектілерге практикалық амалдарды көрсету сотта ақиқатқа жетуді біршама жеңілдетеді.

Жұмыс орыныда жұмысшының жеке өміріне қол сұғылмаушылық туралы Конституциялық қағидаға байланысты сот шешімінен цитата: «Талап қоюшының ҚР Конституциясының 23 бабына, ҚР АПК 55 бабына жасаған сілтемелері негізсіз деп саналады, себебі ақпарат талап қоюшының еңбек міндеттерін атқаруға арналған, жұмыс орыныда орналасқан компьютерден алынған» Ал бұл жұмыстан шығарда кінәнің дәлелденуі, тәртіптік құқық бұзушылықтың объективтік және субъективтік жақтарының анықталуын қажет етеді.

Жұмыс берушінің құқық бұзушылық әрекет бойынша дәлел жинай алмауы және соттық оны қабылдауына байланысты келесі сот шешімі: « Комиссия бас директордың бұйрығының орындалуы бойынша коммерциялық құпияның бұзылуына тексеріс жүргізіп анықтады:, азамат А. Коммерциялық құпия режимі бойынша қорғалатын қызметтік ақпараттарға қолы жетімді екенін және коммерциялық құпия режимін бұзған: жеке компьютері арқылы жеке флэш- картасына 52 файл құпия ақпараттарды жазып, электронды пошта арқылы үшінші тұлғаларға жіберген» Өзінің ебек міндеттерін теріс пайдаланғаны, коммериялық құпиялығы бар ақпараттарды заңсыз тарату, ұрлау үшін жауаптылық түрлері арнайы заңдармен қамтамасыз етіледі. Алайда, Қазақстан Республикасында «коммерциялық құпияны қорғау туралы» Заң қабылдау қажеттілігі өзекті болып отыр.

Сонымен қатар, коммерциялық құпияны заңсыз пайдалау нәтижесінде тоқтатылған құқықты қалпына келтіруге байланысты, келтірілген шығынды өндіру, коммерциялық құпияны сақтау туралы келісімдердің бұзылуына байланысты істер төрелік соттар практикасында да кездеседі. Соттардың орнатылған коммерциялық құпия режимінің толықтығын бағалау мәселелері және оның сот шешіміне тигізетін ықпалы туралы сұрақтар да қазіргі таңда дау туғызатын жайт болып отыр.

Қызметкерлердің мәліметтердің құпиялылығын жариялауға алып келіп соқтыратын қызметтік ақпараттарға байланысты құқыққа қарсы әрекеттері тәртіптік жазаға, жұмыстан шығаруға дейін немесе қылмыстық жауаптылыққа әкеп соқтыруы мүмкін. Қызметтік даулардан сот талқылауларынан аулақ болу үшін қызметтік құжаттар мен ақпараттарға асқан жауаптылықпен қарау қажет.

08.10.2020 жылғы № 11-33789 Азаматтық іс бойынша Талдықорған қалалық сотының қаулысы:

Азамат А. «Гидродинамика» ЖШС- де жобалық- сметалық бөлімнің бастығы лауазымында жұмыс жасады. ҚР Еңбек кодексінің 81 бабының 6 тармағы негізінде коммерциялық құпияны жариялағандығы үшін жұмыстан шықты.

Азамат А.-ға жұмыс орнындағы жеке компьютері арқылы жеке флэш- картасына 50 файл құпия ақпараттарды жазып, электронды пошта арқылы үшінші тұлғаларға жоспарланған жұмыс көлемі және бағасы туралы ақпарат жіберген. Құқық бұзушылық фактісі коммерциялық құпия режимнің сақталуын тексеру жөніндегі комиссиямен анықталды. Азамат А.-ның файлдардың ақпараттық-анықтамалық

сипатта екендігі және интернеттен алынғандығы жөніндегі дәйегі оны ақтаушы дәлелдеме ретінде қабыданған жоқ. Бұл жайт қызметтік тергеу жүргізу қорытындысы бойынша жасалынған актіде көрсетілді.

Азамат А. жұмыстан шығарудың негізін өзгерту туралы талап арызбен сотқа жүгінді. Алайда сот жұмыстан шығарудың бастапқы негізін заңды деп тапты [1].

08.10.2020 жылғы № 2-5055/2019 Азаматтық іс бойынша Талдықорған қалалық сотының қаулысы:

«Сотмаркет» ЖШС-нің құқық департаментіне заңгер көмекшісі лауазымын атқарған Азамат Х. Еңбек келісім-шартына сәйкес жұмыс берушінің қызметіне байланысты сұхбат бермеуге, кездесулер мен сөйлесулер жүргізбеуге, коммерциялық құпия болып табылатын мәліметтерді жарияламауға міндетті болды.

Х. Бастығының өкімін орындау барысында бірқатар қаржылық құжаттарды қызметтік мақсатта сканерледі. Осы құжаттардағы мәліметер басқа мақсатта пайдаланылғаны анықталғанда қызметтік тергеу жүргізілді. Х.-ның компьютерінде орналасқан «Skype», бағдарламасында үшінші тұлғалармен жүргізілген жазба, сканерленген құжаттар көшірмелерінің жіберілгендігі анықталды.

Қызметтік тергеудің жүргізілуі мәселені даусыз шешу мақсатында болғанымен, азамат Х. өз кінәсін мойындамады. Нәтижесінде коммерциялық құпияны жариялағаны үшін ҚР Еңбек кодексінің 81 бабының 6 тармағы негізінде жұмыстан шығарылды. Азамат сотқа жүгінді. Алайда сот жұмыстан шығарудың бастапқы негізін заңды деп тапты [2].

Жоғарыда келтіріген коммерциялық құпияны жариялауға байланысты қаралға істерді талдайтын болсақ, қызметкердің құқығын қорғайтын негіздердің аз болуы, коммерциялық құпия режімінің деңгейінің заңнамалық актілермен реттелмеуі, коммерциялық құпияны қорғау туралы заңнаманың осы күнге дейін қабылданбауы коммерциялық ақпаратты қорғау бойынша сот тәжірибесінің дами қоймағандығын көрсетті.

Коммерциялық құпия туралы соттық істерде жауапкер, екі жағыдайды алға тартады: 1) даулы ақпарат коммерциялық құпия болып бағалануы мүмкін емес. 2) бұл ақпарат заңды жолмен алынған. Егер талап қоюшыға бұл дәйектерді жоққа шығару мүмкіндігі туса оған материалдық компенсация төленуі тиіс. Коммерциялық құпия иегері үшін соттың тек коммерциялық құпияны қолдануға тыйым салу ғана емес, ол ақпарат жазылған барлық құралдардың жойылуы, болашақта таралмауы жөніндегі шешмін алу қажет.

Сот құқық бұзушыдан талап қоюшыға оның интеллектуалдық меншік құқығының бұзылуына байланысты келтірілген залалдар үшін компенсация өндіруі мүмкін.

Сонымен қатар, сот жауапкерден құқық иеленушіге адвокат қызметіне кеткен шығындарды қоса алғандағы барлық шығындарды өндіріп беруге құқылы.

Коммерциялық құпияны жариялау туралы сот процестерінде ақпараттың заңсыз жолмен шығып кетуін қарау барысында оның құпиялылығының ашылып қалуы ерекше қиындық туындатады. Сол себепті, сот отырысында ақпараттың құпиялылығын қорғау және сәйкестендіру құралдары конституциялық нормаларға сай жүргізілуі тиіс.

Тараптар өз талаптарын қолдау кезінде дәлелдемелерді жалпы сипаттағы дәлелдеме ретінде ұсынса, сот бұл тарапқа ұсынылған дәлелдемеге ақпараттың құпиялылығын қорғауды қамтамасыз ету жағдайларын қолдануды міндеттейді [3].

Коммерциялық құпияға құқықтарды қорғау іс жүзінде тек бір ғана нысанда жүргізілуде, яғни жалпы юрисдикциялық нысанда (көмекке тек құзырлы мемлекеттік

органдарға жүгіну). Коммерциялық құпияны қорғаудың негізгі нысаны болып юрисдикциялық процедура болып табылады. Ол өз кезегінде соттық және әкімшілік тәртіпте жүргізіледі. Жалпы ереже мәні қорғаудың соттық тәртібі болып табылатындықтан талап қоюшы бұзылған құқықты қорғау және қалпына келтіру туралы сотқа жүгінеді. Коммерциялық құпия кәсіпкерлік қызметпен тікелей байланысты болғандықтан бұл даулар негізінен арбитраждық (төрелік) ведомстволыққа жатады. Жауапкер ретінде еңбек шартын бұза отырып коммерциялық дауды жариялаған жұмысшы болса, іс соттың жалпы инстанциясында қаралады.

Коммерциялық құпияға құқықты қорғаудың әкімшілік тәртібі, азаматтық заңнамаларды көрсетілген реттерде ғана қолданылады және олар арнайы болып табылады. Сонымен қатар, қазіргі таңда әкімшілік тәртіпте қабылданған кез келген шешім бойынша сотқа шағымдануға болады.

Қазақстан Республикасының азаматтық кодексінің 126 бабына сәйкес, үшінші жаққа белгісіз болуына байланысты ақпараттың нақты немесе потенциалды коммерциялық құны болып, онымен заңды негізде еркін танысуға болмайтын және ақпаратты иеленуші оның құпиялылығын сақтауға шара қолданатын ретте, қызметтік немесе коммерциялық құпия болып табылатын ақпарат азаматтық заңдармен қорғалады. Мұндай ақпаратты заңсыз әдістермен алған адамдар сондай-ақ еңбек шартына қарамастан қызметшілер немесе азаматтық-құқықтық шартқа қарамастан контрагенттер қызметтік немесе коммерциялық құпияны жария етсе, келтірілген залалдың орнын толтыруға міндетті[4].

Коммерциялық құпияны қорғау Кәсіпкерлік кодексіне және Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес коммерциялық құпияны құрайтын ақпаратты заңсыз алуға, таратуға не пайдалануға тыйым салуды білдіреді. Кәсіпкерлік субъектісі коммерциялық құпияны құрайтын ақпаратқа еркін қол жеткізу құқығы бар адамдар тобын айқындайды және оның құпиялығын қорғауға шаралар қолданады. Ақпаратты қолжетімділік санаттарына жатқызу тәртібін, коммерциялық құпияны құрайтын ақпаратты сақтау және пайдалану шарттарын кәсіпкерлік субъектісі айқындайды. Коммерциялық құпияны құрайтын ақпаратты қорғау бойынша кәсіпкерлік субъектісі қолданатын шаралар:

- 1) коммерциялық құпияны құрайтын ақпарат тізбесін айқындауды;
- 2) осы ақпаратпен жұмыс істеу тәртібін және осы тәртіптің сақталуын бақылауды белгілеу арқылы коммерциялық құпияға қол жеткізуді шектеуді;
- 3) коммерциялық құпияға қолжетімділік алған адамдарды және (немесе) осы ақпарат ұсынылған немесе берілген адамдарды есепке алуды қамтуы мүмкін.

Коммерциялық құпияны құрайтын ақпаратты заңсыз әдістермен алған, ашқан және (немесе) пайдаланған адамдар келтірілген нұқсанды Қазақстан Республикасының азаматтық заңнамасына сәйкес өтеуге міндетті.

Кәсіпкерлік субъектісі немесе ол уәкілеттік берген адам өз жұмыскерлерінен коммерциялық құпияны құрайтын ақпаратты жария етпеу туралы қолхат талап етуге, ал оны тексеруді жүзеге асыратын адамдарды Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес жауаптылық туралы ескертуге құқылы. Міндетті түрде жариялануға не акционерлік қоғам акционерлерінің, шаруашылық серіктестігі қатысушыларының, өндірістік кооператив мүшелерінің немесе өзге де белгілі бір адамдар тобының назарына міндетті түрде жеткізілуге жататын ақпараттың тізбесі Қазақстан Республикасының заңдарында және кәсіпкерлік субъектілерінің құрылтай құжаттарында белгіленеді. Коммерциялық құпияны құрайтын ақпарат, соттың заңды

күшіне енген шешімі бар ақпаратты қоспағанда, кәсіпкерлік субъектісінің келісімінсіз жария етілмейді. Қазақстан Республикасының заңдарында көзделген жағдайларды қоспағанда, мемлекеттік органдар мен олардың лауазымды адамдары лауазымдық (қызметтік) міндеттерін орындауына байланысты өздеріне белгілі болған коммерциялық құпияны құрайтын ақпаратты кәсіпкерлік субъектісінің келісімінсіз таратуға және (немесе) пайдалануға құқылы емес [5].

Кәсіпкерлік субъектісі мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдарға, оларға жүктелген функцияларды іске асыру үшін қажетті ақпараттан басқа, тіркеу, бақылау және қадағалау функцияларын орындау және басқа да әрекеттерді жасау кезінде коммерциялық құпияны құрайтын ақпаратқа қолжетімділікті бермеуге құқылы. Мемлекеттік органдар мен олардың лауазымды адамдары коммерциялық құпияны құрайтын ақпаратты заңсыз таратқаны және (немесе) пайдаланғаны үшін Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген жауаптылықта болады, ал осындай тарату және (немесе) пайдалану салдарынан кәсіпкерлік субъектісіне келтірілген нұқсан Қазақстан Республикасының азаматтық заңнамасына сәйкес өтелуге жатады. Нақты кәсіпкерлік субъектісінің қызметі туралы мәліметтерді ашпайтын, жинақтап қорытылған ақпарат жалпыға қолжетімді болып табылады. Кәсіпкерлік субъектісінің жалпыға қолжетімді ақпаратына мыналар жатады:

- 1) дара кәсіпкердің тегі, аты, әкесінің аты (егер ол жеке басын куәландыратын құжатта көрсетілсе) немесе атауы;
- 2) заңды тұлғаның атауы және тіркелген күні;
- 3) сәйкестендіру нөмірі;
- 4) заңды мекенжайы (орналасқан жері);
- 5) қызмет түрі;
- 6) басшының тегі, аты, әкесінің аты (егер ол жеке басын куәландыратын құжатта көрсетілсе)

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. 08.10.2017 жылғы № 11-33789 Азаматтық іс // Талдықорған қалалық сотының мұрағаты
2. 4208.10.2016 жылғы № 2-5055 Азаматтық іс // Талдықорған қалалық сотының мұрағаты
3. Сулейменов М.К., Басин Б.Г. Гражданский Кодекс Республики Казахстан (особ. ч.). Комментарий. - Алматы, 2000. - 423 с.
4. Қазақстан Республикасының 1994 жылғы 27 желтоқсандағы Азаматтық кодексі (01.06.2021. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) [Электрондық ресурс] // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51006061.
5. Басин Ю.Г. Вина как условие ответственности за нарушения обязательства. - Алматы, 1997. - 586 с.

ИНВЕСТИЦИОННО-ПРАВОВОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И ИСТОРИЯ ЕГО РАЗВИТИЯ

А.Б.Кожжахметова

**Д.А.Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясының 2 курс магистранты
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.**

Түйіндеме: Инвестициялық құқық-бұл әртүрлі салаларға қатысты нормаларды біріктіретін құқықтық білім. Осыған орай, мемлекеттің инвестициялық саясаты саласындағы құқығы заңның мынандай негізгі азаматтық, қылмыстық, әкімшілік, еңбек, іс жүргізу секілді салаларымен қатар өмір сүретін кәсіпкерлік құқықтың бір саласы болып табылады. Менің ойымша қазіргі таңдағы мемлекеттің инвестициялық саясаты Қазақстанда құқықтың кешенді саласы ретінде қалыптасты, себебі ол халықтың экономикалық дамуының алғышарттарының бірі болып келеді. Бұл мақалада инвестициялық қызмет сөзінің мағынасы ҚР заңнамасы негізіндегі анықтамасы талқыланып, ашылып көрсетіледі. Жалпы инвестициялық қызметті құқықтық реттеудің ұлттық құқықтық реттеу, халықаралық құқықтық реттеу секілді 2 формасына анықтама түсінік беріліп, олардың әрқайсысының ерекшелігі мен маңыздылығы айқындалған. ҚР-сын индустриалды-инновациялық дамытуға арналған мемлекеттік бағдарламалары «Қазақстан-2050» стратегиясының ұзақ мерзімді басымдықтарына, Қазақстанның әлемнің дамыған отыз елінің қатарына кіруі жөніндегі тұжырымдамаға сәйкес біздің елдің инвестициялық тұрғыда алға қойған мақсаттарымыз талқыланды. Осы стратегияларды жүзеге асыру мақсатында даму институттары қызмет атқарды. Жалпы алғанда, даму институттарының тұрақты жұмыс істеуі орталықсыздандыру, мамандандыру, бәсекелестік және ашықтық қағидаларына негізделетін бірыңғай жүйені қалыптастыруы тиіс екендігі көрсетіліп, осы қағидаларға толықтай түсінік берілді.

Түйін сөздер: Инвестициялық құқық, экономика, инвестициялық қызмет, шет ел инвестициясы, кәсіпкерлік қызмет.

ИНВЕСТИЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ И ИСТОРИЯ ЕЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ И РАЗВИТИЯ

Аннотация: Инвестиционное право-это правовое образование, объединяющее нормы, относящиеся к различным отраслям. В этой связи право государства в сфере инвестиционной политики является одной из отраслей предпринимательского права, которая сосуществует с такими основными отраслями права, как гражданская, уголовная, административная, трудовая, процессуальная. На мой взгляд, инвестиционная политика современного государства сформировалась в Казахстане как комплексная отрасль права, так как является одной из предпосылок экономического развития населения. В данной статье обсуждается и раскрывается определение значения слова инвестиционная деятельность на основе законодательства РК. В целом дано определение 2-х форм правового регулирования инвестиционной деятельности, таких как национальное правовое регулирование, международное правовое регулирование, определены специфика и значимость каждой из них. В соответствии с долгосрочными приоритетами Стратегии «Казахстан-2050», концепцией по вхождению

Казахстана в тридцатку развитых стран мира, государственными программами индустриально-инновационного развития РК были обсуждены инвестиционные цели нашей страны. В целях реализации этих стратегий функционировали институты развития. В целом, было показано, что устойчивое функционирование институтов развития должно сформировать единую систему, основанную на принципах децентрализации, специализации, конкуренции и прозрачности, поэтому в статье дано полное понимание этих принципов.

Ключевые слова: Инвестиционное право, экономика, инвестиционная деятельность, иностранные инвестиции, предпринимательская деятельность.

INVESTMENT ACTIVITY AND HISTORY OF ITS LEGISLATIVE SUPPORT AND DEVELOPMENT

Abstract: Investment law is a legal education that combines norms related to various fields. In this regard, the law of the state in the field of investment policy is one of the branches of business law, which coexists with the following main branches of law: civil, criminal, administrative, labor, and procedural. In my opinion, the investment policy of the modern state has been formed in Kazakhstan as a complex branch of law, as it is one of the prerequisites for the economic development of the population. This article discusses and reveals the definition of the meaning of the word investment activity based on the legislation of the Republic of Kazakhstan. In general, the definition of 2 forms of legal regulation of investment activity, such as National Legal Regulation and international legal regulation, is explained, the specifics and significance of each of them are determined. "The state programs of industrial and innovative development of Kazakhstan in accordance with the long-term priorities of the strategy" "Kazakhstan-2050", the concept of Kazakhstan's entry into the top thirty developed countries of the world were discussed." In order to implement these strategies, development institutions have been functioning. In general, it was noted that the sustainable functioning of development institutions should form a single system based on the principles of decentralization, specialization, competition and transparency, and these principles were fully explained.

Keywords: Investment law, economics, investment activity, foreign investment, business activity.

Инвестициялық құқық-бұл әртүрлі салаларға қатысты нормаларды біріктіретін құқықтық білім. Осыған орай, мемлекеттің инвестициялық саясаты саласындағы құқығы заңның мынандай негізгі азаматтық, қылмыстық, әкімшілік, еңбек, іс жүргізу секілді салаларымен қатар өмір сүретін кәсіпкерлік құқықтың бір саласы болып табылады. Менің ойымша қазіргі таңдағы мемлекеттің инвестициялық саясаты Қазақстанда құқықтың кешенді саласы ретінде қалыптасты, себебі ол халықтың экономикалық дамуының алғышарттарының бірі болып келеді.

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс қимыл кезеңі» деп аталған Қазақстан халқына Жолдауында «Мемлекет пен инвесторлар арасындағы уағдаластықтарды бекіту үшін стратегиялық инвестициялық келісім жасалады. Бұл – жаңа тәсіл. Осы бастаманы жыл соңына дейін экономикалық өсімді қалпына келтіру жөніндегі заң жобасы аясында жүзеге асырған жөн. Үкімет

стратегиялық келісімдерге енетін жобалардың топтамасын 2021 жылдың сәуір айына дейін әзірлейді» [1] деп инвестициялық саясаттың ел болашағы үшін маңыздылығын атап өткен.

Инвестициялық қызмет – бұл инвестицияларды салу және инвестициялау, инвестицияларды жүзеге асыру бойынша тәжірибелік қызметтер жиынтығы. Сонымен қатар, инвестициялық қызмет инвестордың инвестициялық объектіні таңдауы және құруы, оны пайдалануы мен жоюы, қажетті қосымша салымдарды жүзеге асыруы мен сыртқы қаржыландыруды тартуы бойынша инвесторлардың қызметін түсіндіреді.

ҚР-ның заңында инвестициялық қызмет – жеке және заңды тұлғалардың коммерциялық ұйымдардың жарғылық капиталына қатысуы жөніндегі не кәсіпкерлік қызмет үшін пайдаланылатын тіркелген активтерді құрау немесе ұлғайту жөніндегі, сондай-ақ концессионердің (құқық мирасқорының) концессия шарты шеңберінде жасаған және алған, тіркелген активтері жөніндегі қызметі деп көрсетілген[2, 107б.].

Жалпы инвестициялық қызметті құқықтық реттеудің 2 формасы бар:

- 1) Ұлттық құқықтық реттеу;
- 2) Халықаралық құқықтық реттеу.

Ұлттық құқықтық реттеу формасы – бұл инвестициялық қызметке байланысты және оны реттеуге бағытталған сол елдің аумағында әрекет ететін заңдылықтар мен нормативтік-құқықтық актілер кешені.

ҚР-да инвестициялық қызметті реттейтін негізгі заң «Инвестициялар туралы» ҚР-ның 2003 жылдың 8 қаңтардағы № 373-II заңы (Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 29 қазандағы № 375-V Кодексімен күші жойылған) болып табылды. Осы заңның қабылдануымен байланысты ҚР-ның инвестициялар туралы заңдары да күштерін жойған: «Шетелдік инвестициялар туралы» ҚР-ның 1994 жылғы 27 желтоқсандағы заңы[4], ҚР Жоғарғы Кеңесінің «Шетелдік инвестициялар туралы» ҚР-ның заңын күшіне енгізу тәртібі жөніндегі 1994 жылғы 27 желтоқсандағы Қаулысы, «Тікелей инвестицияларды мемлекеттік қолдау туралы» 1997 жылғы 28 ақпандағы ҚР-ның заңы.

"Инвестициялар туралы" Қазақстан Республикасы Заңының жобасы туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулысы 2001 жылғы 15 қазанда шыққан заң инвестицияларға байланысты қатынастарды реттеді, инвестицияларды ынталандырудың құқықтық және экономикалық негіздерін айқындады[5]. ҚР-сында инвестицияларды жүзеге асырған кезде инвесторлардың құқықтарын қорғауға кепілдік берді, инвестицияларды мемлекеттік қолдау шараларын, инвесторлар қатысатын дауларды шешу тәртібін белгіледі.

Инвестицияларды жүзеге асыру кезінде туындайтын және Қазақстан Республикасының өзге де заңдарының қолданылатын саласына байланысты қатынастарға «Инвестициялар туралы» заңының ережелері ҚР-ның осындай заңдарына қайшы келмейтін бөлігінде қолданылды. Егер ҚР бекіткен халықаралық шартта осы заңдағыдан өзгеше ережелер белгіленсе, халықаралық шарттың ережелері қолданылды.

Ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету қажеттігі негізінде ҚР-ның заң актілерінде инвестициялық қызметте шектелетін немесе оған тыйым салынатын қызмет түрлері мен аумақтары белгіленген. Сонымен қатар, бұл заңда инвестиция, инвестициялық қызмет, инвестор, инвестициялық преференция ұғымдарына анықтама берілген.

ҚР Президентінің Жарлығымен бекітілген ҚР-ның индустриалды-инновациялық дамуының 2003-2015 жылдарға арналған стратегиясының негізгі бағыттары бойынша елімізде жұмыстар жүргізіліп келді[6]. Мемлекет жоғары технологиялы өндірістер қалыптастыруға, оның ішінде шетелдік те, салааралық та технологиялар трансфертінің

тиімді жүйесін жасауға жәрдемдесу үстінде. Сонымен қатар, жоғары ғылыми-технологиялық әлеуеті бар ғылыми-техникалық және өнеркәсіптік ұйымдар мен кәсіпорындар желісі бар қалаларда қазіргі заманғы ғылыми және инновациялық инфрақұрылымды жасап, оның қазіргі заманғы элементтерінің қызметін (технопарктер, ұлттық ғылыми орталықтар, ғылыми-технологиялық аймақтар және с.с.) қолдауда. Ғылыми-техникалық және өндірістік ұйымдар мен кәсіпорындардың инновациялық қызметін ынталандыруға, ғылым мен инновациялар салаларына инвестициялар тартуға, өнеркәсіп пен қызмет көрсету саласына инновациялардың жылдамырақ енуіне бағытталған заң шығару базасы да елімізде барынша жетілдіріліп жатыр. Бұл Қазақстанда индустриалдыинновациялық саясаттың алғышарты жасалғанын көрсетеді.

Индустриалды-инновациялық дамудың 2003-2015 жж. және 2010-2014 жылдарға арналған стратегиясының маңызды міндеттерінің бірі мақсатты инвестициялық және ғылыми-техникалық стратегияларды іске асыру, инвестициялық белсенділікті реттеу мен ынталандыру болып табылады. Бұл индустриалды-инновациялық дамуды, қазіргі мемлекеттік басқару жүйесін қайта қарауды және белгілі бір дәрежеде қайта құруды қажет етеді[7,79 б.].

Өндеуші өнеркәсіптің әлемдік экспортындағы ҚР-ның үлесін ұлғайту және барлық факторлардың өнімділігінде дамыған елдерден алшақтықты қысқарту арқылы 2035 жылға қарай өндеуші өнеркәсіпте Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымының ең дамыған елдерінің бәсекеге қабілеттілігінің орташа деңгейіне қол жеткізу индустрияландыру саясаты болып табылады. 2010-2014 жылдары Қазақстан Республикасын үдемелі индустриялық-инновациялық дамыту жөніндегі мемлекеттік бағдарлама шеңберінде бірінші кезең іске асырылды, онда индустриялық даму үшін заңнамалық, инфрақұрылымдық және институционалдық негіздер қаланды. Индустриалды-инновациялық дамудың 2015-2019 жылдарға арналған стратегиясының мақсаты – еңбек өнімділігін арттыруға және өңделген тауарлар экспортының көлемін ұлғайтуға бағытталған өндеуші өнеркәсіптің бәсекеге қабілеттілігін екпінді ынталандыру[8]. Сондай-ақ, міндеттері:

- 1) дәстүрлі секторлардағы кәсіпорындарды жаңғырту есебінен тиімді базалық индустрияны құруды аяқтау;
- 2) сала түзуші ірі жобаларды іске асыру арқылы индустриялық өсудің жаңа нүктелерін қалыптастыру;
- 3) экспортқа және өз еңбегінің өнімділігін үнемі арттыруға бағдарланған тиімділігі жоғары индустриалдық кәсіпкерліктің пайда болуы үшін жағдайларды қамтамасыз ету;
- 4) инновациялық белсенді бизнестің сындарлы мөлшерінің пайда болуы үшін алғышарттар жасау.

ҚР-сын индустриалды-инновациялық дамытуға арналған мемлекеттік бағдарламалары «Қазақстан-2050» стратегиясының ұзақ мерзімді басымдықтарына, Қазақстанның әлемнің дамыған отыз елінің қатарына кіруі жөніндегі тұжырымдамаға сәйкес, сондай-ақ Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Шетелдік инвесторлар кеңесінің XXVI жалпы отырысында Мемлекет басшысы берген тапсырманы орындау үшін және ҚР Президентінің «Қазақстан жолы-2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты 2014 жылғы 17 қаңтардағы Қазақстан халқына Жолдауын іске асыру шеңберінде әзірленген.

Стратегияларды жүзеге асыру мақсатында даму институттары қызмет атқарды. Жалпы алғанда, даму институттарының тұрақты жұмыс істеуі орталықсыздандыру,

мамандандыру, бәсекелестік және ашықтық қағидаларына негізделетін бірыңғай жүйені қалыптастыруы тиіс.

Орталықсыздандыру қағидасы жеке сектордың бастамаларын қолдау (қаржылай қолдау) көздерінің сан түрлі болуын білдіреді. Іс жүзінде бұл мемлекеттің қаржы және ақпараттық ресурстарды бір ғана даму институтына жұмылдырмайтынын білдіреді. Бұл шешімдерді қабылдау кезінде мүмкін болатын жүйелі тәуекелдерді болдырмауға және бәсекелестіктің негізін салуға, соның нәтижесі ретінде қолдау көрсету кезінде неғұрлым ашық саясат жүргізуге, сондай-ақ, жеке сектордың бастамаларын неғұрлым терең талдауды жүзеге асыруға мүмкіндік береді. Мысалы, егер перспективалы жоба даму институттарының бірінде қолдау таппаса, онда оны басқа институттан алу мүмкіндігі сақталады. Мамандану қағидасы даму институттарының қызметтерінің белгілі бір операцияларына және түрлеріне мамандануын білдіреді. Мысалы, Қазақстан Даму Банкі жобаларды банктік несиелеу арқылы, Қазақстан инвестициялық қоры – жарғылық капиталға үлестік (бақылаусыз) қатысуы арқылы, Ұлттық инновациялық қор – гранттар, оның ішінде ғалымдар мен ғылыми мекемелерге гранттар беру және капиталға үлестік қатысу арқылы жобаларды қаржыландыруға маманданған.

Мамандану қағидасы даму институттарының мамандану шеңберінде операциялармен және қызмет түрлерімен ғана айналысатынын білдірмейді. Олар өздері үшін негізгі болып табылмайтын басқа операцияларды да жүзеге асыра алады. Бұл үшін негізгі емес операциялар мен қызмет түрлерін жүзеге асырудың лимиттері белгіленген.

Бәсекелестік қағидасы даму институттарының қызметін бәсекелестік негізде жүзеге асыруды білдіреді. Мұндай қажеттілік институттардың көпшілігі дамудың осы кезеңінде нарықта жоқ институттарға еліктеуге бейімді екенімен байланысты. Институттардың қызметі нарықтық институттарға еліктеуді білдіретінін ескере отырып, әуел бастан олардың қызметін нарықтық, яғни бәсекелестік негізде құру. Бәсекелестік қағидасы қандай да бір институттың қызметінің нәтижелерін салмақтауға мүмкіндік береді.

Ашықтық қағидасы менеджерлердің есептілігі мен жауапкершілігін, қаржы ресурстарын мақсатты, әрі тиімді пайдалану үшін тиісті бақылауды қамтамасыз ететін дамудың мемлекеттік институттарын корпорациялық басқарудың ашық жүйесін құруды білдіреді. Мемлекет даму институттарының алдына қойылған міндеттерді тиісінше іске асыру мақсатында олардың қызметін қандай да бір қысымнан қорғауды қамтамасыз етуі тиіс. Осы қағиданы жүзеге асыру үшін тәуелсіз директорлар институты мінсіз іскерлік беделі бар шетелдік жоғарғы білікті менеджерлерді тарта отырып, корпоративтік басқарудың қазіргі заманауи құралдарын белсенді пайдаланады.

Шетелдік инвестициялар – бұл ҚР аумағындағы кәсіпкерлік қызметтің объектісіне шетел инвесторына тиесілі азаматтық құқықтардың, соның ішінде ақша қаражаттардың, бағалы қағаздардың, мүліктік, интеллектуалдық құндылықтардың және ақпарат нәтижелеріне ерекше құқықтардың ақшалай бағасына ие мүліктік құқықтар объектісі түрінде шетел капиталын салу [9,216.].

Сыртқы инвестициялаудың негізгі көзі – шетелдік тікелей инвестициялар болып табылады.

Шетелдік тікелей инвестициялар тек ішкі капитал салымдарының қосымша көзі ретінде ғана емес, сонымен қатар жаңа жетілдірілген технологияларға, сыртқы қарыздарды өткізу жүйесіне, қаржыландырудың жаңа көздеріне қол жеткізу әдісі ретінде қарастырылуы мүмкін және шетелдік инвесторлар жаңа өндірістерді құруға

көмектесуі мүмкін. Шетелдік тікелей инвестициялар – шетелдік инвесторлардың салған капиталының отандық кәсіпорыннан артықшылығы болумен түсіндіріледі.

Қазақстан экономикасына 1998-2018 жылдар аралығында 300 млрд доллар көлемінде тікелей шетел инвестициясы тартылды. Шетелдік тікелей инвестициялар трансұлттық компаниялар, халықаралық институттар, шетелдік банктер есебінен құрылған.

Негізгі шетелдік инвесторлар – АҚШ, Оңтүстік Корея, Жапония, Ұлыбритания, Қытай, Еуропа мемлекеттері болып табылады. Әлемде 20000-нан астам трансұлттық компания бар .

Қазақстан аумағында олардың қызметтері біріккен кәсіпорындардың құрылуымен байланысты дамыды. Әлемдегі 100-ден аса ірі корпорацияның 35-і мұнай және осыған ұқсас секторларда жұмыс істейді. Егер осыдан 15-20 жыл бұрын ірі трансұлттық корпорациялардың барлығы Батыс Еуропа, АҚШ және Жапония елдерінің үлесінде болса, қазір едәуір бөлігін Оңтүстік Корея, Қытай, Ресей және Бразилия елдерінің ірі компаниялары құрайды. Өйткені, бұл елдер трансұлттық корпорациялардың ел экономикасының іргесін кеңейтудегі рөліне мән беріп, оларға барынша көмек көрсетуде [10, 121б.].

1. Ең ірі трансұлттық компаниялар – Шеврон, British gas, Қытай Ұлттық компаниясы, Тексака, Филип Морис болып табылады.

2. Халықаралық қаржы институттары:

1) Халықаралық қайта құру және даму банкі;

2) Азия қайта құру және даму банкі;

3) Еуропа қайта құру және даму банкі; Инвестиция және инвестициялық қызмет

4) Жапонияның Эксим банкі;

5) Жапонияның халықаралық серіктестік қоры.

Шетелдік коммерциялық банктер. Мемлекеттік портфельді инвестициялау кезінде олардың иесі үшін тек табыс маңызды болады. Ал кәсіпорындарды бақылау олардың мүддесіне жатпайды. Қазақстан экономикасына шетелік инвесторларды тарту әлеуметтік-экономикалық дамудағы мәселелерді шешуге көмектеседі:

- қазақстандық тауарлар мен технологияларды сыртқы нарыққа шығару;
- әр түрлі салаларда экспорттық әлеуетті кеңейту және импорттың орнын басататын өндірісті дамыту;

- еңбек күші көп аймақтарға және табиғи ресурстарға бай аудандарға капитал құюға көмектесу;

- жаңа жұмыс орындарын құру және өндірісті ұйымдастырудың алдыңғы қатарлы орындарын шегеру;

- кәсіпкерлік саладағы өркениетті қатынастардың нәтижесін игеру;

- өндірістік инфрақұрылымның дамуына көмектесу .

Шетел инвесторларының саяси қағидалары:

- экономикалық пайданың тиімділігі;

- экономикалық және экологиялық қауіпсіздендіру;

- экологияға зиян келтірмеу; • капиталды мемлекеттен шығару;

- ескірген техникамен жұмыс жүргізбеу;

- инвестордың сенімді серіктесі болу.

Игерілген шетелдік тікелей инвестициялардың едәуір бөлігі мұнай, газ, түсті металл, энергетика салаларына бөлінді. Сонымен қатар, Қазақстанда шетел инвесторларының көптеп келуіне әсер ететін жағдайлар бар. Мысалы, бай минералдық шикізат көздері, көптеген табиғи жер ресурстары, яғни, түсті және қара металлургия,

химия және мұнай химиясы. Еліміздегі өнеркәсіптік қуаттылық пен халықтың білім деңгейі жеткіліксіз мамандандырылған кадрларды қамтамасыз етті. Негізінен елімізге барлық инвестицияның 80%-і шикізатқа мұнай өңдеу, газ, қара және түсті металлургия мен энергетика саласына келді.

2018 жылы негізгі капиталға салынған инвестициялардың жалпы көлемі 21,6%-ке артып, 7,5 трлн теңгені құрады. Тікелей шетелдік инвестициялардың жалпы көлемі 15,4%-ке ұлғайып, 12,3 млрд долларды құрады. Атап айтқанда өсім келесі салаларда байқалды: тау-кен өнеркәсібі – 6,7 млрд доллар (өсім 13,6%), көлік – 393,3 млн. доллар (өсім 21,7%), сауда – 2,0 млрд теңге (өсім 37,3%), қаржылық және сақтандыру қызметі – 359,5 млн доллар (өсім 1,7 есе), ақпарат және байланыс – 124,2 млн доллар (өсім 5,7 есе) [34].

Ұлт жоспары – 100 нақты қадам аясында ТҰК-ды тарту жұмыстарын белсенді түрде жүргізуде. Шамамен 10,6 млрд. доллар болатын 34 жобадан ТҰК жобаларының тізімі жасалды (12 жоба іске асырылуда, 22 жоба ұысынылуда) [11].

Жалпы сомасы 1,4 млрд доллар болатын 12 жоба іске асырылу сатысында, оның ішіндегі құны 1 млрд доллар болатын 8 жоба қарқынды түрде іске қосылуда. Маңызды жобалардың арасынан инвестиция көлемі 83 млн доллар Техникалық газ өндіретін немістің Linde Group компаниясын, инвестиция көлемі 165 млн доллар картоп өңдейтін голландиялық фирманы, инвестиция көлемі 70 млн доллар жоғары сапалы әк өндіретін бельгиялық Carmeuse Group компаниясын, инвестиция көлемі 220 млн. доллар сода күлін өндіретін түріктің Yildirim Holding компаниясын, инвестицияларының көлемі 194 млн доллар болат құбырларын шығаратын қытайдың CNPC және цемент өндіретін China Gezhouba Cem компаниялары. Жалпы сомасы 9,2 млрд АҚШ долларын құрайтын 22 жоба ұсынылуда. Бұлардың арасынан майлауға арналған жоғары сапалы май өндіретін қытайлық Citic Group, алюминий өнімдерін шығаратын жапондық Nanacans, өсімдік майын өндіретін Marubeni, француздық фармацевтикалық препараттар өндіретін Servier жобаларын атауға болады [10, 366.].

Тікелей шетелдік инвестициялардың жалпы ағыны құрылымында Нидерланды (жалпы ТШИ түсуі 39,9 %) көш бастап тұр, одан кейін Франция (7,8), Қытай (5,9), АҚШ (5, кейін 2 %), Ұлыбритания (4,6), Ресей (3,9), Виргин (British) аралдары (3,3) және Жапония (3,1). Қазақстан экономикасына инвестицияны 120-дан астам ел құяды [10, 366.].

Қазақстан 2015 жылғы 30 қарашада ҚР Парламенті міндеттемелер пакетін ратификациялағаннан соң, ДСҰ-ның 162-ші мүшесі болды.

Бұл ұйымға қатысу Қазақстанның инвестициялық жағдайын анағұрлым тартымды етуге мүмкіндік туғызды. Осыған байланысты, Қазақстан Республикасының Кеден кодексі ДСҰ-ның кедендік рәсімдерін оңайлату жөніндегі конвенцияның негізінде жасалғандықтан, ол ДСҰ-ның негізгі талаптарына жауап береді. Сонымен қатар, кеден заңнамасын ДСҰ Келісімінің кедендік бағалау жөніндегі нормаларына одан әрі сәйкес, сондай-ақ шыққан елі белгіленбеген тауарлар бойынша импорттық кеден баждары мөлшерлемелерін екі есе мөлшерде төлету тәжірибесін алып тастауға қатысты ДСҰ ұсынатын талаптарға сәйкес жасау қажет. Осы мақсат үшін Қаржы министрлігі «Қазақстан Республикасының Кеден кодексіне өзгерістер енгізу туралы» Заң жобасын әзірлеп, ҚР-ның кеден заңнамасына өзгертулер жасады. Бұл заң кеден органдарының қызметіне халықаралық стандарттарды енгізуге, ҚР-ның кеден заңнамасын Қазақстанның негізгі серіктес мемлекеттерінің заңнамасымен үйлестіруге бағытталды.

Қаржы министрлігі инвестициялық климатты жақсартуға барлық қажет күшін салуда, бұл Елбасымыздың алға қойған Қазақстанның әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті 30 елінің қатарына кіру жөніндегі мәселесін орындауға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс қимыл кезеңі» деп аталған Қазақстан халқына Жолдауы 01.09.2020 жыл. [Электронды ресурс] <https://www.akorda.kz/kz/>
2. Бочаров В.В. Инвестиционный менеджмент. Оқу құралы. С-П: «Питер», – 2002. 356с.
3. Шетелдік инвестициялар туралы күшін жойған Қазақстан Республикасының Заңы. 1994 жылғы 27 желтоқсан N 266-ХІІІ Күші жойылды - Қазақстан Республикасының 2003.01.08. N 373 Заңымен. [Электронды ресурс] <http://adilet.zan.kz/kaz/>
4. Тікелей инвестицияларды мемлекеттік қолдау туралы күшін жойған Қазақстан Республикасының Заңы. 1997 жылғы 28 ақпандағы N 75 Күші жойылды - Қазақстан Республикасының 2003.01.08. N 373 Заңымен. [Электронды ресурс] <http://adilet.zan.kz/kaz/>
5. "Инвестициялар туралы" Қазақстан Республикасы Заңының жобасы туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулысы 2001 жылғы 15 қазан N 1322. [Электронды ресурс] http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P010001322_
6. Қазақстан Республикасы Президентінің "Қазақстан Республикасының индустриалдық-инновациялық дамуының 2003-2015 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы туралы" Жарлығының жобасы туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2003 жылғы 3 сәуірдегі N 319 қаулысы. [Электронды ресурс] http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P030000319_
7. Асилова А.С. Инвестиция негіздері: Оқулық / А.С. Асилова. – Алматы: «Master Print» баспасы, 2019, 104 б.
8. «Қазақстан Республикасын индустриялық-инновациялық дамытудың 2015-2019 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасының Президенті Жарлығы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2014 жылғы 9 маусымдағы № 627 қаулысы. [Электронды ресурс] <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1400000627>
9. Донгаров А.Г. Иностраный капитал в России и СССР. М., 1990. С.241
10. Великомыслов Ю.Я. Иностранные инвестиции. Международно-правовое и внутригосударственное регулирование деятельности предприятия с иностранными инвестициями. – 2005. С.320
11. 100 нақты қадам Қазақстан Республикасы Президентінің 2015 жылғы 20 мамырдағы бағдарламасы. [Электронды ресурс] <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000100>

УДК 348(574)

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ КАТОЛИК ШІРКЕУІНІҢ МИССИОНЕРЛІК ҚЫЗМЕТТІ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ

Құлтайқызы Г.

Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясының 2 курс магистранты

Түйіндеме: Қазақстанның католиктік шіркеулері – дүниежізілік католиктік шіркеудің бір бөлігі. Мемлекеттегі католиктердің саны шамамен 182,6 мың адамды құрайды, ол шамамен барлық халықтың 1,3% пайызын құрайды. Латын дәстүрінің католиктерінен басқа, мемлекетте грек-католиктік қауымдастықтар да бар.

Қазақстандағы католик шіркеуінің тарихы XIX ғасырдың ортасы мен XX ғасырдың басында, Ресей империясы кезінде жалғасын тапты. Қазіргі Қазақстан территориясында қызмет етіп жүрген патша әскерінің әскери қызметкерлері, жер аударушылар, ерікті қоныс аударғандар, Қазақстанға әкелінген әскери тұтқындар және қашқындар католикті ұстанушылар болды. Олардың арасында поляктар, литвалықтар, чехтар, немістер, француздар, латыштар, венгрлер, австриялықтар және басқа да халықтар болды.

XIX-XX ғасырлардың аясында Қазақстанда бірнеше неміс жер аударушы-католиктердің мекендері пайда болды. Кейбір деректер бойынша, солтүстік-батыс Қазақстандағы католик кірістері 1848 жылы бекітілген Тирасполь епархиясының құрамына кірген, оның орталығы Саратов қаласында орналасқан.

90 жылдардың басында, Қазақстандағы Католик Шіркеуін дұрыс функциялау мүмкіндігі туғаннан кейін, 1991 жылдың 13 сәуірінде папа Иоанн Павел II Қазақстан Республикасы территориясында Қарағандылық Апостол Әкімшілігін бекітті. Дәл осы күні, 1991 жылдың 13 сәуірінде Ян Павел Ленга бұл Әкімшіліктің Апостол Әкімшілігі болып сайланды. Қарағандылық Апостол Әкімшілігінің рухани қамқорлығы, Қазақстаннан басқа, Орта Азияда: Өзбекстан, Қырғызстан және Түрікменстанда уақытша шашылған католик қауымдастықтарына да таралды. Орталығы Қарағандыда орналасқан Апостол Әкімшілігі кеңес кезіндегі, Қазақстан және Орта Азия деңгейіндегі бірінші католик құрылымы болып табылады. Нәтижесінде ол, Архиепархиямен бірге митрополит мінезді заманауи құрылымға айналды, және оған екі Епархия және бір Апостол Әкімшілігі бағынды.

1997 жылдың 29 қыркүйегінде Өзбекстан, Тәжікстан және Түрікменстан католиктері, ал 1997 жылдың 22 желтоқсанында Қырғызстан католиктері де, - «Sui iuris» (өзінің құқығы) миссиясының мәртебесін алды.

Кілт сөздер: миссионерлік, үкімет, саясат, дін, әкімшілік.

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ МИССИОНЕРСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КАТОЛИЧЕСКОЙ ЦЕРКВИ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация: Католические церкви Казахстана являются частью мировой католической церкви. Число католиков в государстве составляет около 182,6 тысячи человек, что составляет около 1,3% от общей численности населения. Помимо

католиков латинской традиции, в государстве существуют и греко - католические общины.

История Католической церкви в Казахстане продолжалась в середине XIX-начале XX веков, во времена Российской империи. Приверженцами католицизма были солдаты царской армии, ссыльные, добровольные переселенцы, военнопленные и беглецы, привезенные в Казахстан, служившие на территории современного Казахстана. Среди них были поляки, литовцы, чехи, немцы, французы, латыши, венгры, австрийцы и другие народы.

В XIX-XX веков в Казахстане появилось несколько поселений немецких католических ссыльных. По некоторым данным, католический приход в северо-западном Казахстане входил в состав Тираспольской епархии, которая была утверждена в 1848 году, а ее центр находился в Саратове.

В начале 90-х годов, после появления возможности правильно функционировать Католической Церкви в Казахстане, 13 апреля 1991 года папа Иоанн Павел II утвердил Карагандинскую Апостольскую администрацию на территории Республики Казахстан. Именно в этот день, 13 апреля 1991 года, Ян Павел Ленга был избран Апостольской администрацией этой администрации. Духовная забота Карагандинской Апостольской администрации, помимо Казахстана, распространялась и на католические общины, временно разбросанные по всей Средней Азии: Узбекистану, Кыргызстану и Туркменистану. Апостольская администрация с центром в Караганде является первой католической структурой в советское время, на уровне Казахстана и Средней Азии. В результате он, вместе с архиепархией, стал современной структурой митрополита, и ему подчинялись две епархии и одна Апостольская администрация.

29 сентября 1997 года католики Узбекистана, Таджикистана и Туркменистана, а 22 декабря 1997 года - и католики Кыргызстана, - получили статус миссии «Sui iuris» (свое право).

Ключевые слова: миссионерство, правительство, политика, религия, администрация.

LEGAL REGULATION OF MISSIONARY ACTIVITIES OF THE CATHOLIC CHURCH IN KAZAKHSTAN

Abstract: The Catholic churches of Kazakhstan are part of the universal Catholic Church. The number of Catholics in the state is about 182.6 thousand people, which is about 1.3% of the total population. In addition to Catholics of the Latin tradition, there are also Greek Catholic communities in the state.

The history of the Catholic Church in Kazakhstan continued in the middle of the XIX-early XX centuries, during the Russian Empire. Catholic adherents were soldiers of the Tsarist army, Exiles, voluntary settlers, prisoners of war and fugitives who were brought to Kazakhstan, who served in the territory of modern Kazakhstan. Among them were Poles, Lithuanians, Czechs, Germans, French, Latvians, Hungarians, Austrians and other peoples.

Within the framework of the XIX-XX centuries, several settlements of German Catholic Exiles appeared in Kazakhstan. According to some sources, the Catholic parish in northwestern Kazakhstan was part of the Tiraspol diocese, which was approved in 1848, and its center was located in Saratov.

In the early 90s, after the possibility of proper functioning of the Catholic Church in Kazakhstan, on April 13, 1991, Pope John Paul II approved the Apostolic administration of Karaganda on the territory of the Republic of Kazakhstan. On the same day, April 13, 1991,

Jan Pavel Lenga was elected Apostolic Administrator of this administration. The spiritual patronage of the Karaganda Apostolic administration, in addition to Kazakhstan, also extended to temporarily scattered Catholic communities in Central Asia: Uzbekistan, Kyrgyzstan and Turkmenistan. The Apostolic administration, headquartered in Karaganda, is the first Catholic structure in Soviet times, at the level of Kazakhstan and Central Asia. As a result, it, together with the Archdiocese, became a modern structure with the character of a metropolitan, and it was subordinated to two dioceses and one Apostolic administration.

On September 29, 1997, Catholics from Uzbekistan, Tajikistan and Turkmenistan, and on December 22, 1997, Catholics from Kyrgyzstan received the status of mission "Sui iuris" (their right).

Key words: missionary work, government, policy, religion, administration.

Қазақстанның католиктік шіркеулері – дүниежізілік католиктік шіркеудің бір бөлігі. Мемлекеттегі католиктердің саны шамамен 182,6 мың адамды құрайды, ол шамамен барлық халықтың 1,3% пайызын құрайды. Латын дәстүрінің католиктерінен басқа, мемлекетте греккатоликтік қауымдастықтар да бар.

Католик миссионерлерінің заманауи Қазақстан территориясына келуі туралы деректер XIII ғасырға жатады. 1245-1247 жылдары франциск монахтары: Рим Папасы Иннокентий IV легаты, италияндық Джованни дель Плано Карпини және оның елші бауыры Бенедикт Моңғолия империясына саяхат жасады. Франциск Гильом де Рубруктың 1253-1255 жылдары Мұңке ханға бағытталған мақсаты Франция патшасы Киелі Людовик IX және моңғол хандары арасындағы байланыстың қорытындысы болды. Бұл мақсат Орталық Азия туралы еуропалықтардың білімін кеңейтуге және миссионерлік іс-әрекеттің басталуына алып келді. Бұл жердегі басты рөл францисктерде болды. 1278 жылы Папа Николай III Қазақстанның қазіргі территориясы мен Орта Азияға миссияны франциск орденіне тапсырды. Францисктілер Дешті Қыпшақ территориясында (Жетісудан басқа, қазіргі Қазақстан территориясын алып жатқан тарихи аймақ) өмір сүрді. Берке ханның мұрагері Мөңке-Тимурдан кең көлемді мүмкіндіктер алды. Олар кейіннен Тоқтай және Өзбек хандармен де бекітілді, сонымен қатар францисктіклер әскери қызметтен және барлық салықтардан босатылды. 1289 жылы Папа Николай IV XIII-XIV ғасырларда Азияға жіберген ірі католиктік миссионерлердің бірі – францисктікшілік Джованни Монтекорвино болып табылады. Жаңа Өсиеттің және Псалтырьдың моңғол тіліне аудармасы мен Ханбалықтағы (қазіргі Пекин) католиктік архиепархия-митрополия негізінің қалануы Джованни Монтекорвиноның іс-әрекетімен байланысты. XIII-XIV ғасырлардың шегінде францисктікшілер «Codex Cumanicus» деген латын-парсы-түрік сөздігін құрастырды.

XIV ғасырдың басында Ханбалық митрополиясының негізінде Шағатай ұлысының астаналарының бірінде – Алмалықта (оның қалдықтары қазіргі Алматыдан шығысқа қарай шамамен 300 шақырымда орналасқан) католиктік епархия орнатылды. Карлино де Грассис епархияның бірінші епископы болды. XIV ғасырдың 30-жылдары Алмалықта франциск монастырының негізі қаланды. Осы уақытта Папа Иоанн XXII «Laetanter de vobis» деген хатты «Ұлы хан Хансидың көмекшілері – Карасмон және Йоханға» жіберді. Олар кейіннен христиан дінін қабылдады. Папа оларға епископ Ришар Бургундскийді қорғап жүруді тапсырды. Ришар Бургундский «кемелдің күйеуі» ретінде таныстырылған және «Құдай Атына арналған өте әдемі шіркеу салынған» Алмалықта епископ болып сайланды. Алмалық епархиясы оған жақсы қараған ханның

өліміне дейін гүлдеп тұрды. Содан кейін Алмалықта христиандарды қудалау басталды. 1340 жылы епископ Ришар Бургундский және 6 францисктік монахтар (сонымен қатар, 3 уағыздаушы) өлтірілді. Содан кейінгі ғасырларда Қазақстан территориясында католик белгілері көрінбеді. [1]

Қазақстандағы католик шіркеуінің тарихы XIX ғасырдың ортасы мен XX ғасырдың басында, Ресей империясы кезінде жалғасын тапты. Қазіргі Қазақстан территориясында қызмет етіп жүрген патша әскерінің әскери қызметкерлері, жер аударушылар, ерікті қоныс аударғандар, Қазақстанға әкелінген әскери тұтқындар және қашқындар католикті ұстанушылар болды. Олардың арасында поляктар, литвалықтар, чехтар, немістер, француздар, латыштар, венгрлер, австриялықтар және басқа да халықтар болды.

Қазақстандағы католик приодтары сол кезеңде Могилев архидиоцезасының (архиепархия) құрамында болды. Көбінесе солтүстік Қазақстанда өмір сүрген діндарлар бастапқыда Омбы кірістерінің уағыздаушыларынан қызмет алды, олардың көп уақыт бойы өздерінің жеке шіркеулері мен кішкентай шіркеулері болмады.

XIX-XX ғасырлардың аясында Қазақстанда бірнеше неміс жер аударушы-католиктердің мекендері пайда болды. Кейбір деректер бойынша, солтүстік-батыс Қазақстандағы католик кірістері 1848 жылы бекітілген Триасполь епархиясының құрамына кірген, оның орталығы Саратов қаласында орналасқан.

Католик ғибадатханаларының Қазақстандағы құрылысы XX ғасырдың басында басталды. Оның куәсі ретінде Петропавл қаласында орналасқан киелі Иисустың Жүрегіне арналған католик ғибадатханасының сақтаулы түрі бар. Католик кірістерінің іс-әрекетін активациялауда көрініс тапқан белгілі бір бетбұрыс, 1905 жылдың 17 сәуіріндегі дінге шыдамдылық туралы Николай II-нің Жарлығынан кейін болды. Осыған орай, Католик Шіркеуінің құқығы Православтармен бірдей болды, және кірісті ұйымдастыру үшін католиктерге Православ Шіркеуінің иерархтарынан рұқсат сұраудың қажеті жоқ болды.

Бірінші дүниежүзілік соғыс кезінде Қазақстанға католик әскери тұтқындар мен қашқындар көптеп келді. Қазақстандағы кейбір католиктік кірістердің саны көп болды. Мысалы 1917 жылы Петропавл қаласындағы католик кірісінде неміс, поляк және литвадан шыққан діндарлардың саны 5000-ға жуық болды. Қостанай кірісінде көптеген сиынатын үйлер мен 6000-ға жуық католиктер болды. Шығыс Қазақстанда орналасқан неміс колониясы Мариенбургте (Переменовка) 4000-дай католик есепке алынған. Осы және басқа да шіркеулік бірліктер Могилев епархиясының Омбы деканаты құрамына кірді. Осы епархияның Ташкент деканатына оңтүстік Қазақстанда құрылған кішкентай шіркеулер жатты: Верный қаласында (Алматы) орналасқан әулие Михаил Архангелге арналған ағаш шіркеу, Жаркент қаласында (Жетісу облысы) орналасқан Әулие Мария Анаға арналған тастан жасалған шіркеу, Қапал қаласында (Жетісу облысы) орналасқан әулие Рафаил Архангелге арналған шіркеу. [2, б. 225]

Большевиктер революциясынан кейін, Қазақстандағы барлық католик кірістері жабылды, ал рухани адамдар мен белсенді діндарлар репрессияға ұшырады. Көптеген кірістердің жоғалуы поляктардың Польша және Украинаға оралуымен байланысты болды.

1917 жылы Октябрь революциясынан кейін Католик Шіркеуі, басқа діндермен қатар, өте қатал қуғынға ұшырады. КСРО-да католиктік шіркеулік-әкімшілік құрылымдардың барлығын түгелдей жою жүреді. Сонымен қатар, латын және византия дәстүрлерінің католиктік иерархиясын да жою жүреді. Тірі қалған уағыздаушылар лагерьлерге жіберіліп, қуғынға ұшырады.

Сталиндік репрессияның нәтижесінде, католиктер, көбісі неміс, украин және поляк ұлттарының азаматтары, Қазақстанға лагерьлерге алып келінді және қудалауға ұшырады, олардың көбісі қайтыс болды. Епископ Никита Будка және уағыздаушы Алексей Зарицкий, екі қасиетті қиналушылар әулиелер қатарына жатқызылды және қазіргі таңда мемлекетті қорғаушы әулиелердің бірі болып табылады.

Лагерьлерде жазасын өтеген көптеген уағыздаушылар жергілікті католиктерге қызмет көрсету үшін Қазақстанда қалды.

Осы уақытта Қарағандыда Александр Штауб (1961 жылға, өліміне дейін), Владислав Буковинский (1974 жылға, өліміне дейін), Михаил Стонец (Стонес) қызмет етті.

Қарағанды қаласында греккатоликтік уағыздаушылар да қызмет атқарды: жоғарыда айтылған Алексей Зарицкий, оны митрополит Иосиф Слипый резиденциясы Қарағандыда орналасқан Қазақстанның греккатоликтеріне Апостол Визиторы етіп сайлады, содан кейін Дмитрий Кузьминский (1964 жылға, өліміне дейін), епископ Александр Хира (1983 жылға, өліміне дейін), Николай (Иосиф) Шабан, Стефан Пришляк және т.б. басқалары. Тиым салуға қарамастан, греккатолик уағыздаушылары византия және латын дәстүрлерінің католиктері арасында шіркеулік қызмет жасады.

Алматы қаласында Юрий (Георг) Потерейкоқызмет етті. Ақтөбеде - Томас Гумпенберг. Қостанай қаласында Александр Бень қызмет етті. Жезқазғанда қызмет еткендер: греккатолик уағыздаушысы Куцах Василий Николаевич және Онцулис (Ойсукульс) Петерис (Петр). Сараньда - Франц (Пранас) Адомайтис және греккатолик Василий Карушенко (Ларушенко). Красноармейскіде (Тайыншыда) Иосиф Кучинский қызмет етті. Жасыл Гай ауылында (Ақмола облысы) - Бронислав Джепецкий Қазақстанның басқа жерлерінде қызмет еткендер: Алоизий (Серафим) Кашуба, Августин (Антоний) Станканинец және т.б. Қазақстанда, уағыздардан бөлек, қарапайым халық та христиан дінінің куәлары болып табылды. Олардың ішінен Гертруда Детцельді айрықша атап өтуге болады, ол Қарағанды қаласындағы католиктердің діни өмірін ұйымдастыруда көп еңбек етті. Қарағандыдан шыққан Новосибирск епископы Иосиф Верт, осы әйелдің беатификациялау процесін бастады. Дәл осы діндарлардың ерлік еңбегі Қазақстандағы Католик Шіркеуінің қайтадан қалыптасуының себебіне айналды.

Қарағанды Қазақстан және Орта Азия католиктері үшін кеңестік кезеңде рухани орталық болды. 1977 жылға дейін құдайға қызмет көрсету құпия түрінде жүргізілді, 1977 жылы Қарағанды қаласында католик кірісін салуға рұқсат берілді. Кеңес биліктерінен ресми рұқсат алып, уағыздаушы Альбинас Думбляускас пен греккатолик епископы Александр Хироймен бірге діндарлар 1978 жылы әулие Иосифке арналған ғибадатхана салды. Қарағанды қаласында Альбинас Думбляускас еркектерге арналған жерасты новициат жасады. Олардың тәрбиеленушілері кеңес заманының өзінде Ригадағы католиктік рухани семинарияда оқи бастады. Альбинас Думбляускаспен бірге Қарағандыға бірнеше монах әйелдер келді. Альбинас Думбляускас әкей сонымен қатар, Евхаристиядағы Иисусқа қызмет көрсетуші сіңлілер Конгрегациясынан да монах әйелдерді Қарағандыға шақырды және оларға жергілікті борыштарды берді. Қарағандыдан Евхаристтерге 26 монах әйелдер түсті.

Кеңес заманының соңында, қазақстанның өзінен шыққан уағыздаушылар мен монах әйелдер Қазақстандағы осы дін куәларының орнына келе бастады.

90 жылдардың басында, Қазақстандағы Католик Шіркеуін дұрыс функциялау мүмкіндігі туғаннан кейін, 1991 жылдың 13 сәуірінде папа Иоанн Павел II Қазақстан

Республикасы территориясында Қарағандылық Апостол Әкімшілігін бекітті. Дәл осы күні, 1991 жылдың 13 сәуірінде Ян Павел Ленга бұл Әкімшіліктің Апостол Әкімшілігі болып сайланды. Қарағандылық Апостол Әкімшілігінің рухани қамқорлығы, Қазақстаннан басқа, Орта Азияда: Өзбекстан, Қырғызстан және Түркменстанда уақытша шашылған католик қауымдастықтарына да таралды. Орталығы Қарағандыда орналасқан Апостол Әкімшілігі кеңес кезіндегі, Қазақстан және Орта Азия деңгейіндегі бірінші католик құрылымы болып табылады. Нәтижесінде ол, Архиепархиямен бірге митрополит мінезді заманауи құрылымға айналды, және оған екі Епархия және бір Апостол Әкімшілігі бағынды. [3]

1995 жылдың тамызынан бастап «Кредо» деген ай сайынғы газет шығарыла бастады.

1997 жылдың 29 қыркүйегінде Өзбекстан, Таджикистан және Түркменстан католиктері, ал 1997 жылдың 22 желтоқсанында Қырғызстан католиктері де, - «Sui iuris» (өзінің құқығы) миссиясының мәртебесін алды.

1997 жыл 7 қазан – Қарағанды қаласында католиктік Рухани Семинарияның Redemptoris Mater (seminary) ресми негізделуі. Ол 1998 жылы 16 шілдеде толығымен жаңартылды және «Мария – Шіркеудің Анасы» деген атқа ие болды.

1998 жылдың 7 сәуірінде Қарағанды қаласында Жалаңаштарды Тамақтандыру ғибадатханасы ашылды. Ол Киелі үштікке және Мария Ананың бейкүнә екіқабат болуына арналған.

Калькутан Тереза Ананың монах әйелдері кедейлермен жұмыс жасау үшін 1998 жылдың 5 қазанында Қарағанды облысына келді.

«Ad aptius consulendum» папа булласы 1999 жылы 7 маусымда Қазақстандағы Апостол Әкімшілігін Қазақстанның Қарағанды және Шығыс-Қазақстан облыстарында Қарағанды епархиясына өзгертті, сонымен қатар, үш жаңа Апостол әкімшілігін құрды: Астана, Алматы және Атырау.

Қазақстандағы Католик шіркеуі үшін маңызды сәт – 2001 жылдың 22-25 қыркүйек аралығында папа Иоанн Павел II-нің мемлекетке келуі.

Орталығы Қарағандыда орналасқан греккатоликтік Апостол елшілігінің құрылымы дамуда. 2002 жылдың 8 қазанында Киелі Престол уағыздаушы Василий Говераны «Киелі Богородица Жабыны» деген греккатолик кірістің попы ретінде, Қазақстан және Орта Азиядағы шығыс дәстүрдің барлық католиктерінің Апостол Елшісі болып тағайындалды. 2005 жылдың 18 қыркүйегінде уағыздаушы Василий Говера митрофорлы протоиерей атағын алды, және осы сипатта Сәтпаев қаласындағы греккатолик ғибадатханасын сәулелендірді. Қазақстанда 5 греккатолик кірістері жұмыс атқарады: Қарағандыда, Астанада, Павлодарда, Шідерті мен Сәтпаевта.

Беатификацияға кандидаттар тізімінде: жоғарыда айтып өткен епископ Александр Хира және уағыздаушы Владислав Буковинский, сонымен қатар 2002 жылы Қарағандыда қайтыс болған уағыздаушы Бернардо Антонини.

Қазіргі таңда Қазақстандағы Католик шіркеуі, орталығы Астанада орналасқан, Киелі Мария Ананың Архиепархия-митрополиясынан, екі суффраган епархиясынан – Қарағанды және Алматыдағы Киелі Үштік Епархиясы, сонымен қатар Атыраудың Апостол Әкімшілігінен тұрады. Архиепархия-митрополияны архиепископ Томаш Пэта басқарады. Осыдан бөлек, Қазақстан және Орта Азия территориясында митрофор протоиерей Василий Говераның басшылығымен греккатоликтерге арналған Апостол елшілігі жұмыс атқарады.

Католик ордендері мен конгрегациялары – редemptористер, францисктер, мариандар, иезуиттар және т.б. мемлекетте бірнеше іс-шаралар ұйымдастыруда. Уағыздаушылардың ортақ саны – 72 адам, кірістердің ортақ саны – 50 (2004 жылғы мәліметтер).

Алайды католик қауымдары тек XIX ғасырдың аяғы, XX ғасырдың басында ғана құрыла бастады, бұл Сібірге және Қазақстанның солтүстік облыстарына 1863 жылғы Ресейге қарсы көтеріліске қатысқан поляктарды жаппай жер аударуға, сонымен қатар неміс католиктерінің, латыштардың көшуі елеулі роль атқарды. Қазақстанда ол кезде католик қоғамдары Могилев архидиоцез құрамына кірді.

1972 жылы ғана алғашқы қауым Қарағандыда тіркелді. 1977 жылы қоғам ресми тіркеуден өтті және шіркеу салуға рұқсат алды. 1958-1959 жылдары қауымның Целиноградта ресми тіркелудің бастапқы адымы басталып, тек 1979 жылы ғана қоғам тіркеліп тұрғын үйді храм ретінде қайта жабдықтау мүмкіндігіне ие болды. Кейінірек, 1991 жылы Ватикан осында Қазақстан мен Орта Азияда Апостолдық әкімшілік құрып, епископ тағайындады. Оның құрамына Өзбекстан, Тәжікстан, Қырғызстан және Түркіменстан кірді. Орталығы Қарағанды қаласы болды. Қазіргі уақытта Орта Азиялық махаллалар Қазақстанның Апостолдық әкімшілігінен шығарылды. Сөйтіп, енді Қазақстанда дербес епикопат жұмыс істейтін болды.

1994 жылғы Қазан айында Ватикан мен Қазақстан Республикасы арасында дипломатиялық келісімге қол қойылды. Алматыға тез арада Ватикан елшісі – апостол нунцийі – архиепископ Мариан Олесь келді. Қазақстанда елшісін тағайындау арқылы Ватикан біздің елімізге деген құрметін, жылы қарым-қатынасын таныты. [4, б. 11]

Біздің еліміздің Президентінің 1998 жылғы Ватиканға сапары және Ватикан мен Қазақстан арасындағы өзара қарым-қатынас туралы келісімге қол қойылуы осы екі ел арасындағы қатынастардың дамуын көрсететін маңызды қадам болды. Бұрыннан Қазақстанда өмір сүріп келе жатқан конфессиялардың бірі – католик шіркеуін біздің мемлекетіміздің тануы тарихи құжаттың маңызын арттыра түсті.

Қазақстанда униаттар (грек-католик қауымдастықтар) да бар. Көбінесе олар Батыс Украинадан қоныс аударып келгендердің шағын топтары және олардың үрім-бұтақтары болып келеді. Өздерінің діни ілімінің бағыты бойынша униаттар культтік тәжірибе және діни қызметтер үшін жергілікті тілдің қолданылуына қарсылық білдіргенмен, Рим папасының діни билігін және католицизмнің негізгі қағидаларын мойындайды және олардың негізгі бөліктері католиктердің ғибадаттық жиналыстарына қатысады. Тек Павлодар мен Қарағанды қалаларының униаттары дербес қауымдарын құрып, онда діни қызметтерін украин тілінде жүргізетін болды. Павлодар қаласында, мұнда 2001 жылы шіркеу ғимараты салынды; Астана, Қарағанды қалаларында Греко-католик монастырлері бар. 1997 жылдан бері Қарағанды қаласында «Мария - Матерь Церкви» жоғары рухани семинария қызмет етеді, 1995 жылдан бері 4 мың дана санда «Кредо» ай сайынғы газет шығып тұрады. Өзінің бірнеше мың ғасырлық дәстүріне сәйкес католик шіркеуі Қазақстанда қайырымдылық қызметін дамытып келеді, шіркеулер жанында тұрмысы нашарларға асхана, тегін дәріханалар ашылған. Алматы облысы, Талғар ауданында мүгедектер үйі, Қапшағайда - балалар үйі ашылған. 1997 жылы Қазақстанда «Каритас» халықаралық қайырымдылық католиктік ұйым филиалы жұмыс істей бастады.

Алматы, Қарағанды, Көкшетау және Астана қалаларында костел-ғибадатханалар салынды. Қарағанды қаласында діни семинария, ал Солтүстік Қазақстан облысының Корнеевка селосында христиандық бастауыш мектеп ашылды. Католиктердің өмірінде ғана емес, бүкіл қазақстандықтар үшін 1988 жылы Көкшетау облысының Озерный

ауылындағы Волынск шоқысында қуғын-сүргін құрбандарына арналып ескеркіш ашылғаны есте қаларлық оқиға болды. Ол биіктігі жиырма метр шармық түріндегі ескерткіш католик махаллаларының жинаған қаржысына салынған-ды.

Қазақстан Тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаевтың жоғары деңгейде Рим Папасымен кездесуінің тарихи маңызды қорытындысы Қазақстан Республикасы Үкіметі мен Қасиетті Тақ арасында өзара ынтымақтастық туралы Келісім болды, оған 1998 жылы 24 қыркүйекте қол қойылып 1999 жылғы 30 шілдеде ұзартылды. Қазақстан мемлекетінің басшысы - бұрынғы Кеңес Одағының елдерінің ішіндегі ең бірінші осындай саяси адым жасаған бірінші Президент.

Екі мемлекет арасында ынтымақтастықтың қамтушысы 2001 жылы қыркүйек айында біздің елге Папа Иоан Павел II келуі болды, ол кезінде ол Мемлекет басшысына Қазақстан діндері арасында бейбітшілік пен рухани келісімді, тұрақты қарым-қатынасты сақтай білгені үшін алғысын білдірді. Қасиетті Тақ пен Қазақстан Республикасы арасында өзара қарым-қатынасты әрі қарай дамытудың кепілі Н. Ә. Назарбаевтың Пия орденімен - жоғары сыйлықпен марапатталғаны болды, әлемде оған тек 15 адам қол жеткізген. Өзінің Ватикан билігінде болған кезеңі ішінде Қазақстан Рим папасы сапармен барған 127-ші мемлекет, ал кеңес дәуірінен кейінгі алтыншы (Литва, Латвия, Эстония, Грузия және Украина елдерінен кейін) ел болды. [5]

2006 жылғы 15 қыркүйекте Қасиетті Папа Бенедикт XVI Администратор Януш Калетаны Титулды Епископ ретінде тағайындады.

Католик бірлестіктерінің арасында оң қалыпты 2007 жылы маусым айында Қазақстан Республикасына Вашингтонның экс-архиепископі, Рим-католик шіркеуінің кардиналы Теодор Эдгар МакКерриктің (АҚШ) келуі тудырды. Сапары барысында кардинал Солтүстік Қазақстан және Ақмола облыстарына келді, онда діндар католиктермен кездесті.

Тамыз айының 6-нан 10-ына дейін Солтүстік Қазақстан облысы Тайынша ауданы Озерное ауылында Қазақстан, Өзбекстан, Түркіменстан, Тәжікстан өңірлерінің католик жастары өкілдерінің кездесуі өткізілді. Ис-шараға Польшадан, Франциядан және Швейцариядан келген қонақтар қатысты.

Сондай-ақ католиктердің діни өмірінде елеулі оқиғалардың ортасында Павлодар қаласында Орта Азия мен Қазақстан бойынша Грек-католик шіркеуінің басшысы В. Говердің, Астана мен Қарағанды қауым басшыларының, мемлекеттік органдар өкілдерінің, Павлодар облысының украин ұлттық - мәдениет орталығының лидерлері және шіркеу мүшелерінің қатысуымен 12 шілдеде «Әулие Петр мен Павел» қауымында өткен Грек-католик қауымының құрылғанының 17 жылдығын тойлауды атап кетуге болады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстандағы католицизм — Уикипедия (wikipedia.org) [электронды ресурс] <https://kk.wikipedia.org/wiki/> 2020 ж. ақпанның 15
2. Абусейтова М.Х., Абылхожин Ж.Б., Кляшторный С.Г. и др. История Казахстана и Центральной Азии. Алматы: Дайк-Пресс, 2001. – 616 с.
3. Абуев К.К. Кокшетау. Исторические очерки. Кокшетау, 1997.
4. Аспендияров С. Қазақстан тарихының очерктері (Оқу құралы). Алматы: «Санат», 1994. – 120 б.
5. Назарбаев Н.Ә. Тарих толқынында. Алматы: Атамұра, 1999. – 296 б.

УДК 340.13 (574)

**«ЗАҢ ШЫҒАРУ ҚЫЗМЕТІ» МЕН «ЗАҢ ШЫҒАРУ ПРОЦЕСІ»
ҰҒЫМДАРЫНЫҢ АРАҚАТЫНАСЫ***Мусабаета Н.**Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясының магистранты,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.*

Түйіндеме: заң шығарушылық қызмет заң шығару процесіне қарағанда біршама көлемді құбылыс, себебі соңғысы (заң шығару процесі) заң жобаларының қозғалысының белгіленген тәртібімен шектелген және заң шығару қызметінің процедуралық жағын білдіреді, көрсетеді.

Тікелей мағынада заң шығару процесі республика парламенті қабырғасында басталатын, жүзеге асырылатын қызметтерді қамтиды. Ол еліміздің негізгі заңында бекітілген. Қазақстан республикасының конституциясының түсіндірме сөздігінде белгіленгендей, ол заң шығару бастамасын оның субъектілерімен жүзеге асыру құқығынан, яғни заң жобасын мәжіліске енгізуден басталады.

Ал, заң шығару қызметі одан кең болғандықтан заң шығарушы органға дейінгі әрекеттерді қоса қамтиды, демек ол Парламент қызметінің шегімен шектелмейді.

Заңнамалық реттеудің шегі нақты айқындалмағанына қарамастан жекелеген мәселелердің маңызын жоғары қою үшін белгіленген шектерді бұзуға деген ұмтылыстар әлі де орын алуда. Соның салдарынан заң шығару қызметі тақырыптық жағынан тарылып, заңдар арқылы ведомстволық, салалық, өңірлік және басқа да мемлекеттік ауқымнан тыс мүдделерді қанағаттандыру үрдісі туындауы мүмкін.

Кілт сөздер: заң шығару қызметі, заң шығару процесі, Парламент, Мәжіліс, Сенат, Конституция, заң шығарушы орган, Заң шығару бастамашылығы, заңшығару процесінің сатылары.

**СООТНОШЕНИЕ ПОНЯТИЙ «ЗАКОНОТВОРЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ»
И ЗАКОНОТВОРЧЕСКИЙ ПРОЦЕСС»**

Аннотация: В статье рассмотрены общие закономерности, понятия, признаки, принципы, юридические и иные средства, методы, механизмы, в комплексе определяющие сущность и содержание законотворческой деятельности как юридического явления.

Понятие законотворческая деятельность намного шире понятия законотворческого процесса. Законодательный процесс состоит из нескольких последовательных стадий. Эти стадии обладают логической последовательностью. Можно не ошибаясь охарактеризовать законодательный процесс как процедуру принятия правовых актов. Законодательный процесс - это совокупность отношений и действий, реализующихся в деятельности высшего представительного органа, обладающего правом осуществления законодательной власти. Такое понятие охватывает процедурную деятельность законодательного органа с момента включения проекта закона в повестку дня сессии до его обсуждения и принятия. Законодательная деятельность - это совокупность организационных действий полномочного государственного органа по рассмотрению и исследованию законопроекта.

Законотворческий процесс в стенах законодательного органа охватывает действия по проекту закона. А законотворческая деятельность охватывает все действия до законодательного органа, значит ограничивается деятельностью Парламент.

Законотворческая деятельность представляет собой систему законотворческих действий и операций, объединенных в определенные этапы и стадии.

Ключевые слова: Законотворческая деятельность, законотворческий процесс, Паламент, Мажилис, Сенат, Конституция, законодательный орган, законодательная инициатива, стадии законотворческого процесса.

CORRELATION BETWEEN THE CONCEPTS OF «LEGISLATIVE ACTIVITY» AND "LEGISLATIVE PROCESS»

Annotation. The article examines general patterns, concepts, signs, principles, legal and other means, methods, mechanisms, which together determine the essence and content of lawmaking as a legal phenomenon.

The concept of lawmaking is much broader than the concept of lawmaking. The legislative process consists of several successive stages. These stages have a logical sequence. It is possible not to be mistaken to characterize the legislative process as a procedure for the adoption of legal acts. The legislative process is a set of relations and actions that are implemented in the activities of the highest representative body that has the right to exercise legislative power. This concept covers the procedural activities of the legislative body from the moment a draft law is included in the agenda of a session until its discussion and adoption. Legislative activity is a set of organizational actions of the authorized state body for the consideration and study of a draft law.

The legislative process within the walls of the legislative body covers actions on the draft law. And legislative activity covers all actions up to the legislative body, which means that it is limited by the activities of the Parliament.

Legislative activity is a system of legislative actions and operations, united in certain stages and stages.

Keywords: Legislative activity, legislative process, Parliament, Mazhilis, Senate, Constitution, legislative body, legislative initiative, stages of legislative process.

Заңдар күрделі қызмет нәтижесінде дүниеге келеді және әрекеттегі заңнамаға қосылады. Ол күрделі қызмет жалпы түрде заң шығармашылығы деп аталады. Заң шығармашылығы құқық құру процесін аяқтайтын, нәтижесінде заңдар заңи күшке ие болатын және әрекет етуге кірісетін құзыретті органдардың қызметін білдіреді. Заң шығармашылығы құқықтық реттеу жүйесінде негізгі бір орталық орынды алады. Ол қоғам өміріне қажет нормаларды өмірге әкеліп, кемшілік-кемістігі барларын өзгертіп, уақыты жеткенін жаңарта отырып, барлық қоғамдық, мемлекеттік институттардың құқықтық негізін жасайды. Демек, заң шығармашылығы – қоғамдық қатынастарды құқықтық реттеудің, қоғам дамуының барлық процесінің негізгі, маңызды буыны деп айтуға болады.

Заң шығармашылық – бұл өте күрделі қызмет. Заңдарды жасау, қабылдау белгілі бір процедураның, яғни заң шығару процесінің болуын шамалайды. Ал, заң шығару процесі – бұл заң жобасын енгізу, өңдеу, қабылдау жөніндегі сатылардың

кезектілігі, жүйесі. Кеңес заманында және одан кейін де «заң шығару қызметі» мен «заң шығару процесі» түсініктерін бөле жара қарап, олардың жігін ашуға ұмтылатын пікірлердің кездесіп отыратын жайлары бар.

Заң шығару процесінің шегі мен сатылары «заң шығару процесі» терминінің дұрыс ұғынылуына байланысты болғандықтан оның шегін анықтауды осы екі ұғымдарды бөлетін, көлемін салыстыратын пікірлерге біраз тоқталып, талдау жасаудан бастағанды жөн көрдік. Олай болса, заң шығару қызметі мен заң шығару процесін ажырататын ғалымдардың бірі – кеңестік ғалым ш.к. вильчинскас. Оның есептеуінше заң шығарушылық қызмет заң шығару процесіне қарағанда біршама көлемді құбылыс, себебі соңғысы (заң шығару процесі) заң жобаларының қозғалысының белгіленген тәртібімен шектелген және заң шығару қызметінің процедуралық жағын білдіреді, көрсетеді [1,18].

Байқап отырғанымыздай, заң шығару процесі заң шығарушы орган қабырғасында заң жобасы бойынша жүргізілетін әрекеттерді қамтиды. Ал, заң шығару қызметі одан кең болғандықтан заң шығарушы органға дейінгі әрекеттерді қоса қамтиды, демек ол Парламент қызметінің шегімен шектелмейді.

«Заң шығару процесі» мен «заң шығару қызметін» бөлетін ғалымдардың келесі бірі – И. Елекеев. Оның пікірі Ш.К. Вильчинскастың пікіріне қарсы келеді. Нақты айтсақ, ол заң шығару қызметін заң шығару процесінің негізгі бөлімі ретінде қарайды, яғни заң шығару процесін заң шығару қызметіне қарағанда кең, көлемді құбылыс деп есептейді және ол өз пікірін заң шығару процесінің мына қызметтерден: әлеуметтік қатынастардың белгілі бір тобын құқықтық реттеуге деген қоғамдық қажеттіктерді анықтау, оларды құқықтық реттеудің бағыттылығы мен тәсілдерін негіздеу, заңды қабылдаудың нәтижелерін болжау т.б. әрекеттерді қамтитын заң шығаруға дейінгі қызметтерден басталатындығымен, ал заң шығару қызметінің заң жобасын Парламентке енгізгеннен басталып, промульгациямен, яғни мемлекет басы заңға қол қойып оны жариялаумен аяқталатындығымен дәлелдейді.

Тиісті автор бұл дәлелдемесіне сәйкес заң жобасын енгізгенге дейінгі әрекеттерді заң шығару процесіне қоса отырып, оны заң шығару қызметінен көлемді, кең жағдайға қояды. Біз алғашқы және кейінгі ой-пікірлерді қоса, жалпы заң шығару қызметі мен заң шығару процесін бөлетін, көлемін салыстыратын көзқарастарды дұрыс деп құптай алмаймыз. Себебі, олар өзара байланысты, бірінсіз екіншісі болмайтын, ажырамас құбылыстар. Ал, Парламент қабырғасына дейін болатын әрекет-қызметтерді жалпы заң шығармашылығынан тыс қалдырмай, оларды заң шығару процесіне байланыстырып, жалпы заң шығару процесі ұғымын екі мағынада түсінуді қарастырамыз: тікелей мағынада және кең мағынада.

Тікелей мағынада заң шығару процесі Республика Парламенті қабырғасында басталатын, жүзеге асырылатын қызметтерді қамтиды. Ол еліміздің негізгі заңында бекітілген. Қазақстан Республикасының Конституциясының түсіндірме сөздігінде белгіленгендей, ол заң шығару бастамасын оның субъектілерімен жүзеге асыру құқығынан, яғни заң жобасын Мәжіліске енгізуден басталады. Олай болса, тікелей мағынада заң шығару процесі – бұл Парламенттің заңдар шығаруға бағытталған қызметтерінің жинақталған, кезектілікпен жүзеге асырылатын сатылары, тәртібі. Заң шығару бастамашылығы құқығы оның бірінші сатысы болып табылады. Тікелей мағынада заң шығару процесі: біріншіден, Парламенттің заң шығару қызметінің процессуалдық жағын білдіреді, екіншіден заң шығару жөніндегі әрекеттердің бір-бірімен жалғаспалы байланысы және кезектілікпен жүріп отыруының реті болып табылады, үшіншіден, ол Конституциямен, заңдармен, регламенттермен нормативті

реттелген сатыларды көрсетеді. Оның нормативті реттелуіне көз салсақ, заң шығару процесі (тікелей мағынада) – бұл заң жобасын Парламентке енгізгеннен басталып оны жариялаумен аяқталатын нормативтік процедуралар. Бұл процедуралар Конституция нормаларынан өзге «Қазақстан Республикасы Парламенті және оның депутаттарының мәртебесі туралы» конституциялық заңмен, Парламент, Сенат және Мәжіліс регламенттерімен, Қазақстан Республикасы Үкіметінің регламентімен реттелген. Сондай-ақ, Конституцияның 62-бабының 8 тармағында Республиканың заң және өзге де нормативтік құқықтық актілерін әзірлеу, ұсыну, талқылау, күшіне енгізу және жариялау тәртібі арнаулы заңмен және Парламент пен оның Палаталарының регламенттерімен реттеледі деп белгіленген. Ал, мұндай арнаулы заң болып «Құқықтық актілер туралы» Қазақстан Республикасының заңы табылады [2]. ҚР конституциялық құқығының негізгі қайнар көзі ретінде Республика Конституциясы заң шығару процесінің негіздерін белгілейді және заң шығару бастамасы құқығы субъектілерінің шегін анықтайды. «ҚР Парламенті және оның депутаттарының мәртебесі туралы» конституциялық заңда Конституцияда бекітілген негіздер кең ашылған және нақтылана түскен [3].

Кең мағынада заң шығару процесі Парламент Мәжілісінде заң шығару бастамашылығы құқығын жүзеге асырудан басталатын әрекеттерден өзге оған дейін болатын, нақты айтсақ заң шығару бастамашылығы құқығын жүзеге асырғанға дейін атқарылатын әрекеттерді де қамтиды. Парламент шегінде болатын қызметтер, жоғарыда аталғандай Мәжіліске заң жобасын енгізуден бастап, заңды жариялаумен аяқталатын іс-қимылдар болса, оған дейін жасалатын әрекеттер – бұл заңи реттелуге деген қажеттіліктерді анықтау, оларды зерттеу, заңды қабылдауға себепші болатын, ықпал ететін жағдайларды бағалау, заңды қабылдаудың мүмкін нәтижелерін саралап, салмақтау, заң жобасын жасау, оны сараптамадан өткізу, келістіру және тағы басқалары. Олай болса, заң шығару процесін кең мағынада түсіну оның екі кезеңді: Парламентке дейінгі және Парламенттік кезеңді қамтитындығын көрсетеді.

Заң шығару процесі – бұл субъектілерінің бірі заң шығарушы орган болып табылатын құқықтық қатынастарда жүзеге асырылатын әрекеттер. Ал, бұл әрекеттер үшін заң шығарушы органның қатысуы міндетті. Бұдан байқайтынымыз, тиісті көзқарасты қолдаушы ғалымдар заңдарды жасау процесін заң шығарушы органның қызметінің шеңберімен шектейді. Заң шығару процесін білетін адамға мұндай пікірдің жеткіліксіз негізделгенін байқау қиын емес. Себебі, заң шығару процесі жобаның заң шығарушы органда ғана өтуі процедурасымен бітпейді. Бұл түсінік бойынша заң шығару процесінің шеңберіне заңға қол қою, жариялау секілді ең бір маңызды кезең қосылмайды. Заңдарды ресми жариялау заң шығару процесінің соңғы, қажетті кезеңі. Онсыз заң шығару процесі аяқталды деп есептелмейді, онсыз заң күшіне енбейді.

Заңгер ғалымдардың айтуы бойынша құқық шығармашылықтың бірінші сатысы – мемлекеттік еркін алдын-ала қалыптастыру (жобаны дайындау). Бұл саты жобаны дайындау туралы шешімді қабылдау және сол шешім алдын-ала дайындау жоспарында көрініс табады. Құқық шығармашылықтың екінші сатысы құқықты шығаратын органның тікелей жұмысынан басталады. Екінші саты – мемлекеттің билігін заңға енгізу, яғни оны нысанға айналдыру. Бұл жобаны ресми түрде заң шығарушы органға енгізуден басталады. Қабылданған заңды ресми жариялау – заң шығару процесінің қорытынды кезеңі. Қабылданған заңды ресми жариялау арнайы органдарда жүзеге асады [4,328].

Осы орайда, заң шығару қызметін жетілдіру мақсатында Премьер-министрдің Өкімін жарияласақ орынды болар еді. Оның мағынасы мынандай:

«Қазақстан Республикасы Әділет министрлігі:

- орталық атқарушы органдардың заң шығару қызметін тиісінше үйлестіру;
- заң жобаларының заңдық сараптамасының сапасын арттыру және әзірленетін заң жобаларының Қазақстан Республикасы Конституциясының нормаларына және өзге де заңдарға сәйкестігін қамтамасыз ету;
- дағдарысқа қарсы шараларды құқықтық қамтамасыз ету мәселелерін егжей-тегжейлі пысықтау;
- заң жобаларының тұжырымдамаларын жан-жақты және кешенді пысықтау;
- заң жобалары ғылыми сараптамасының сапасын арттыру жөніндегі жұмысты жүргізу;
- Қазақстан Республикасы заңдарының мониторингін жылдам енгізу мәселесін пысықтау;
- Заң жобалау жұмыстарының 2009 жылға арналған жоспарының уақтылы орындалуын қамтамасыз ету;
- болжау-талдау жұмысын жақсарту және заң жобалау қызметін жоспарлау;
- тоқсан сайын Қазақстан Республикасы Үкіметіне орталық атқарушы органдардың ағымдағы заң шығару қызметіндегі проблемалық мәселелер туралы ақпарат беру жолымен заң шығару қызметінің сапасының қамтамасыз етілуін бақылауды күшейтсін» - деп көрсетілген [5].

Заң шығару қызметінің бірінші кезеңі (жобаға дейінгі кезең). Бұл кезең заң актісінің жобасын дайындау туралы шешімді қабылдауға себеп болған қызметті қамтиды. Бұл кезең мынадай әрекеттерден тұрады:

- а) өзекті жағдайларды зерттеу;
- б) объективтік және субъективтік факторларды бағалау;
- в) құқықтық реттеудің пәні, мақсаттары мен бағыттарының шектерін анықтау;
- г) өзекті жағдайлардың оң және теріс кезеңдерін ашу алу;
- д) құқықтық реттеудің мақсаттары мен бағыттарына сәйкес келетін жүріс-тұрыстың жетілген үлгілерін қалыптастыру;
- е) заңның идеяларын қалыптастыру және оның жобасы бойынша жұмыстың қажеттілігін негіздеу.

Екінші кезең – жобалы кезең. Бұл кезең заңның жобасын жасау туралы ресми шешім қабылдағаннан бастап, құқық шығарушы органның қарауына заң жобасын енгізумен аяқталатын қызметтерді қамтиды. Ол бірнеше сатылардан өтеді:

- а) заң жобасын жасау туралы шешім қабылдау; б) жобаны дайындау;
- в) жобаны талқылау; г) жобаны келістіру; д) жобаны пысықтау

Үшінші кезең – құқық шығармашылығы шешімін қалыптастыру кезеңі. Бұл кезең заң актісін шығару жөніндегі әрекеттерді – жобаны құқық шығарушы органда талқылауға енгізгеннен, жариялағанға дейінгі әрекеттерді қамтиды. Бұл кезең бірнеше сатыдан тұрады:

- а) жобаны құқық шығарушы органның қарауына енгізу;
- б) жобаны комитеттерде қарау;
- в) заң жобасын пленарлық отырыста талқылау және мәні бойынша шешім қабылдау;
- г) заң жобасын бекіту;
- д) заң актісін жариялау».

Парламентке дейінгі кезеңдер Конституцияда, Парламент туралы заңда бекітілмеген. Тиісінше заң актісінің мәтінін дайындау, жасау Парламент қабырғасынан бөлек, тыс жүзеге асырылады. Оны белгілі бір дәрежеде «Нормативтік құқықтық

актілер туралы» заң, Үкіметтің регламенті, Республика Президенті заң шығару бастамашылығы құқығын жүзеге асыратын жағдайда 2007 жылғы 21 қыркүйектегі «Қазақстан Республикасы Президентінің заң шығару бастамасы құқығын іске асыру Ережелері» реттейді [6].

Негізінен, заң шығару процесінің сатыларына қатысты ғалымдардың пікірлері бір жерден шығады. Олардың бәрі де заң шығару процесін заң шығару бастамашылығы құқынан бастап, заңды жариялаумен аяқтайды. Әрине, олардың жеке пікірлерінде кемшіліктер де, өзгешеліктер де болуы мүмкін.

Әдетте, «ҚР Парламенті және оның депутаттарының мәртебесі туралы» конституциялық заңның 3-тарауының мазмұны мен құрылымы қос палаталы Парламенттің заң шығару процесін келесідей көлемді сатыларға бөлуге болатындығы туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді:

1. Заң шығару бастамашылығы;
2. Заң жобасын Мәжілісте қарау;
3. Заң жобасын Сенатта қарау;
4. ҚР Президентіне қол қою үшін заңды ұсыну;
5. Қол қою және заңды жариялау.

Парламенттің заң шығару практикасы оның үш түрлі заңды қабылдау мүмкіндігін қарастыратындықтан, бұл сатылар Парламенттің конституциялық және жай заңдар шығару процесіне ғана қатысты. Конституцияға өзгертулер мен толықтырулар енгізу туралы заң қабылдау процесі өзгешелеу, ол оның алдыңғы заңдар секілді алдымен Мәжілісте, кейін Сенатта өз кезектілігімен қарау арқылы емес, палаталардың бірлескен отырыста қаралатындығына байланысты [7].

Олай болса, ҚР Парламентінің заң (конституциялық және жай заң) шығару процесін аталғандай бес сатыға, ал Конституцияға өзгертулер мен толықтырулар енгізу туралы заң шығару процесін төрт сатыға (заң шығару бастамашылығы; заң жобасын палаталардың бірлескен отырысында қарап, қабылдау; ҚР Президентіне қол қою үшін заңды ұсыну; қол қою және заңды жариялау) тиянақтауға болады. Заң шығару процесінің бұл сатылары – процедуралық әрекеттердің дербес кезеңі, тиісті нормативтік актіні жасауға бағытталған өзара тығыз байланысты әрекеттердің ұйымдық бөлшектенген кестесі болып табылады.

Қазақстанда заң шығарудың бірнеше жолы бекітілгендіктен, біз қарастырып отырған заң шығару процесінің шегі туралы пікірлер тек Парламенттің ғана заң шығару процесіне қатысты. Республика Конституциясының 49-бабының 1-бөлімінде көрсетілгендей, Қазақстан Республикасы Парламенті заң шығару қызметін жүзеге асыратын жоғарғы өкілді орган. Бұл норма оның бірден-бір заң шығаратын орган болып табылатындығын бекітпейді. 54-бапта (2-бөлім 4-тармақ) анықталғандай Қазақстан Республикасы Президенті және республикалық референдум туралы заңға сәйкес халық референдум арқылы заңдар шығаруы мүмкін. Олай болса, жоғарыда көрсеткен заң шығару процесінің түсінігі мен шегі туралы пікірлер тек Парламенттің заң шығару қызметіне байланысты. Тиісінше, заң шығару процесінің парламентке дейінгі және парламенттік кезеңдері, сатылары Президенттің және референдум арқылы халықтың заң шығармашылығына жатпайды. Президенттің және халықтың заң шығару қызметінің процедуралық жағын анықтау бөлек мақалада қарастырылады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Жарболова А.Ж. «Заң шығару қызметі» мен «заң шығару процесі» ұғымдарының арақатынасы //ҚазҰУ Хабаршысы, - 2015. - №2(74). – 335 б.

2. «Құқықтық актілер туралы» Қазақстан Республикасының 2016 жылғы 6 сәуірдегі №480-V Заңы. <http://adilet.zan.kz/kaz/>

3. «Қазақстан Республикасының Парламенті және оның депутаттарының мәртебесі туралы» 1995 жылғы 16 қазандағы N 2529 конституциялық Заңы. <http://adilet.zan.kz/>

4. Мальцев Г.В. Правоведение, Москва: РАГС. – 2003. – 584 с. <http://be5.biz/pravo/>

5. Заң шығару қызметін одан әрі жетілдіру жөніндегі шаралар туралы Қазақстан Республикасының Премьер-Министрінің 2009 жылғы 2 ақпандағы N 15 Өкімі. <http://adilet.zan.kz/kaz/>

6. Қазақстан Республикасы Президентінің заң шығару бастамасы құқығын қамтамасыз ету және Республика Президентінің кейбір актілерін Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес келтіру жөніндегі шаралар туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2007 жылғы 21 қыркүйектегі N430 Жарлығы. <https://massaget.kz/laws/>

7. Қазақстан Республикасының Конституциясына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2017 жылғы 10 наурыздағы №51-VI ҚРЗ <http://adilet.zan.kz/>

УДК 347.65.68 (574)

МҰРАГЕРЛІК ҰҒЫМЫ МЕН ОНЫҢ ПАЙДА БОЛУ ТАРИХЫ

Б.А.Нарбутаев

*Д.А.Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясының 2 курс магистранты
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.*

Түйіндеме: Мұрагерлік құқық қатынастарының пайда болуының негізі мұра, ал ол мұраның бірден-бір критеріі меншік болып табылады. Конституциямыздың 26-бабының, 1-тармағында «Қазақстан Республикасының азаматтары заңды түрде алған қандай да болсын мүлкін жеке меншігінде ұстай алады» деп мүлікке жеке меншік нысанын заңмен бекіткен. Аталған баптың, 2-тармағында «Меншік, оның ішінде мұрагерлік құқығына заңмен кепілдік беріледі» деп көрсетілген. Міне бұл мақалада мен осындай адамдардың өмірінде маңызды орын алатын мұрагерлік саладағы, дүние мүліктің қалыптасу алғы шарттарына тоқталдым. Себебі атададан балаға мұраның, мүліктің ауысу бойынша заңдық негіздер сонау Рим империясынан бері бастау алғандығына қарамастан, қазақ халқының салт дәстүрінде де мұра беру негіздері туралы өте көп баяндалғандығы туралы айтып өткен жөн. Әсіресе Тәуке ханның «Жеті жарғысы» негізінде қазақтарда тек балалар ғана емес ата-аналар да мұраны қабылдай алған. Сол секілді қазақ хандығы Ресей империясының құрамында болғандықтан алғашқы мұрагерлік құқыққа байланысты заңдар осы мемлекеттің нормативтік актілерінің қалыптасуымен тікелей байланыстылығы көрсетілген. Мысалы Қазақ КСР-нің Азаматтық Кодексі қабылданып, ол жерде мұрагерлік мүлікке қамтылған заңдық негіздер қарастырылған екен. Ал осы алғашқы заңдардың негіздері біздің тәуелсіз еліміздің даму тарихында да өз көрінісін тапқан.

Түйін сөздер: мұра, мұрагер, тарих, рим құқығы, мүлік, әдет-ғұрып, мұрагерлік мүлік.

ПОНЯТИЕ НАСЛЕДОВАНИЯ И ИСТОРИЯ ЕГО ВОЗНИКНОВЕНИЯ

Аннотация: Основой возникновения наследственных правоотношений является наследство и единственным критерием наследования является собственность. В Конституции РК пунктом 1 статьи 26 предусмотрено, что «Граждане Республики Казахстан могут иметь в частной собственности любое законно приобретенное имущество». А пункте 2 указанной статьи указано, что «Право собственности, в том числе наследования, гарантируется законом». Вот в этой статье я остановился на предпосылках формирования наследственного имущества, которое занимает важное место в жизни таких людей. Потому что, несмотря на то, что юридические основы по переходу наследства, имущества от бабушки к ребенку существовали еще со времен Римской империи. Мы видим что и в обычаях казахского народа, также очень много говорилось об основах наследования. Особенно в период правления Тауке хана на основании «Жеты Жаргы» у казахов не только дети, но и родители могли принять наследство. Также в статье показано, что законодательные акты связанные наследственным правом связаны с периодом Российской империи, так как Казахское ханство непосредственно входило в состав империи. Поэтому наши все первоначальные нормативные правовые акты связаны с этим государством. В статье также рассмотрены предпосылки принятия в Казахской ССР первого гражданского кодекса, где предусмотрены юридические основания касающиеся наследственного имущества. Исходя из этого в настоящее время на данном этапе становления нашего независимого государства нашли отражение некоторые законодательные нормы и советского законодательства.

Ключевые слова: наследство, наследник, история, римское право, имущество, обычай, наследственное имущество.

THE CONCEPT OF INHERITANCE AND THE HISTORY OF ITS ORIGIN

Abstract: The basis for the emergence of hereditary legal relations is inheritance and the only criterion for inheritance is property. In the Constitution of the Republic of Kazakhstan, paragraph 1 of Article 26 provides that "Citizens of the Republic of Kazakhstan may have any legally acquired property in private ownership". And paragraph 2 of this article states that "The right of ownership, including inheritance, is guaranteed by law". In this article, I focused on the prerequisites for the formation of hereditary property, which occupies an important place in the lives of such people. Because, despite the fact that the legal basis for the transfer of inheritance, property from the grandfather to the child existed since the time of the Roman Empire, we see that the customs of the Kazakh people also talked a lot about the basics of inheritance. Especially during the reign of Tauke Khan on the basis of "Zheta Zhargy" Kazakhs not only children, but also parents could accept the inheritance. The article also shows that the legislative acts related to inheritance law are related to the period of the Russian Empire, since the Kazakh Khanate was directly part of the empire. Therefore, all our initial legal acts are related to this state. Therefore, the article also considers the prerequisites for the adoption of the first civil code in the Kazakh SSR, which provides for legal grounds concerning hereditary property. Based on this, now at this stage of the formation of our independent state, some legislative norms and Soviet legislation are reflected.

Keywords: inheritance, inheritance , history, Roman law ,property, custom, inheritance property.

Қазақстан Республикасындағы экономиканың тұрақтылығының басты нәтижесі қоғам мен мемлекет дамуының стратегиялық бағыттарын айқындап берген, адам мен азаматтың негізгі құқықтары мен бостандықтарын, сондай-ақ мемлекеттік институттардың жаңа жүйесін бекіткен Қазақстан Республикасы Конституциясының қабылдануы болды.

Мұрагерлік – қайтыс болған адамның мүлкі мен мүліктік құқықтарының мұрагерге ауысуы. Мұрагерлік өсиет заң бойынша жүзеге асырылады. Кісі мүлкін бір немесе бірнеше адамға, тұтастай не бір бөлігін ғана қалдыра алады.

Мұрагерлік құқық қатынастарының пайда болуының негізі мұра және мұраның бірден-бір критеріі меншік.

Конституциямыздың 26-бабының, 1-тармағында "Қазақстан Республикасының азаматтары заңды түрде алған қандай да болсын мүлкін жеке меншігінде ұстай алады" деп мүлікке жеке меншік нысанын заңмен бекіткен. Аталған баптың, 2-тармағында "меншік, оның ішінде мұрагерлік құқығына заңмен кепілдік беріледі" деп көрсетілген[1].

Әр қоғамдық құрылымда мұрагерлік құқықтың өзіндік орны бар. Құқықтық институт ретінде мұрагерлік құқық рудың жіктелуінен, жанұяның жекеленуінен бастау алды және осыған байланысты жеке меншік құқығының дамуы негізінде пайда болды, олар әлеуметтік-экономикалық формацияда мұрагерліктің меншік қатынасымен байланыстылығы байқалады [2, 5 б.]. Мұрагерлік құқықтың тарихына үңілер болсақ, сонау алғашқы қауымдық құрылыс кезінен бастап-ақ мұрагерлік құқықтың көрінісі байқала бастаған. Мұрагерлік құқықтың тарихи даму барысын орыс ғалымдарының арасында А.М. Немковтың «Очерки истории наследственного права» [3] кітабында ерекше орын алған. А.М. Немковтың бұл монографиясында әртүрлі қоғамдық экономикалық формациядағы мұрагерлік құқық тәртібін зерттеген. Атап айтсақ, матриархат және патриархат дәуірлері, алғашқы қауымдық құрылыс, феодалдық құрылыс және т.б. кезеңдердегі мұрагерлік құқыққа сараптама жасаған. Бұл тақырып одан бертін келе, қазақстандық ғалымдар арасында Х. Арғынбаевтың «Қазақ отбасы» [4] атты кітабында, яғни қазақ отбасының өткені мен бүгінгісі, халқымыздың оған байланысты бай салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары терең қамтылған. С. Зиманов пен Н. Өсеровтің «Қазақ әдет-ғұрып заңдарына шариаттың әсері» [5] атты кітабында, Э.Б. Бабыкованың «Правовое регулирование наследования в Республике Казахстан» [6] кандидаттық диссертациясында зерттелген.

Мемлекет пен құқық құрылғанға дейінде меншік (экономикалық мағынада) бар болды, ал меншікке құқық тек мемлекет қалыптасқаннан кейін пайда болды, сол сияқты мұрагерлік құқықта мемлекет құрылғаннан кейін өз көрінісін тапты [7, 223 б.].

Мұрагерлік меншік құқығының дамуы жалпы Ежелгі Римнен бастау алыпты. Рим заңгерлері мұрагерлік құқық, меншіктің маңызды түсініктерін, тәртіптерін жіктей де саралай алған. XII кесте заңында мұрагерліктің маңызды қағидалары қалыптасты, олар қайтыс болған адамның қарыздарын мұрагерлері өз мойындарына алды және мұра қалдырушыға тиесілі барлық міндет талаптарды өзара бөліп алды, сол себептен мұрагерлерге мұра үлесінен алған мөлшер барлығына бірдей тиесілі болды. Осы кезден бастап, бір тұлғаға мүлікті өсиет бойынша және заңды мұрагерлік бойынша ауысу үйлесімдіктердің мүмкін еместігі туралы ережелер қалыптасты. Жалпы Римдіктерде мұрагерлік процесінен 2 кезеңді байқауға болады: мұраның ашылуы (мұра

қалдырушының қайтыс болуы) және мұраны қабылдау. Мұрагердің мүлікке деген меншік құқығы мұраны қабылдаған соң жүзеге асқан. Ежелгі Римде мұра 2 жолмен жүрген: өсиет бойынша немесе (және) заң бойынша (егер өсиет қалдырылмаса немесе өсиет бойынша мұрагер мұраны қабылдамаса). Мұрагерлік бұл екі институт Рим мемлекетінде бөлек-бөлек болатын. Мыс: бір мүліктің жартысы өсиет бойынша, жартысы заң бойынша болып бөлінбейтін. Өсиет қалдыру үшін арнайы қабілеттілік - *testamentifactio activa* қажет еді. Өсиет қалдыруға әрекетке қабілетсіз тұлғалар, кейбір ауыр қылмстары үшін сотталған адамдарға құқық берілмейтін. Өсиет қалдырудың өзі белгілі-бір ережемен өтетін. Мыс: Юстинианның кезеңінде 7-куәнің қатысуы қажет еді. Өсиет бойынша мұрагер нақты көрсетілуі тиіс және мұра қалдырушы қайтыс болған кезден бастап ашылады. Ал егер өсиет бойынша мұра қалдырушы өсиетте мұрагерге қатысты шарт қоятын болса, осы шарт орындалғаннан кейін ашылады еді. [8, 141 б.].

Цивильдік құқық бойынша 3 кезектер қарастырылды. Бірінші категорияда: балалары (өмір бойы қоластындағы тұлғалар) әрқайсысына тең үлеспен бөлінген; Екінші категорияда: жақын агнаттар (бауырлар, қайтыс болған азаматтың анасы, егер ол әйел әкесімен кум ману некесінде тұрса); Соңғысы: туысқандары (отбасы мүшесіне кірмейтін, бірақ бір рудан шыққандар) [9, 38 б.]. Бұл жерде преторлық мұрагерлік пен цивильдік мұрагерліктің айырмашылығы байқала бастаған десекте болады. Яғни преторлық мұрагерлік кезінде жақын туыс мұраны қабылдамаса, мүлік иесіз деп танылмас үшін, келесі кезектегі мұрагерлер мұраны алып отырған. Бұл жағдайда претор цивильдік құқықты одан әрі дамытып толықтыруда үлкен үлес қосқан десекте болады. Демек, цивильдік мұрагерлік жүйесі негізінде преторлық мұрагерлік жүйесінің қалыптасқанын көреміз.

Енді, қазақ елінің тарихынан мұрагерліктің өрбуін қарастырайық. Тарихқа жүгінсек, қазақ халқы мемлекет құрғалы бірнеше заң жинақтарын қабылдаған. Мұндай заң жинақтары туралы сөз бастағанда, ең алдымен XVI ғасырдың бірінші ширегіндегі Қасым хан (1511-1520 жж.) дәуірінде қабылданған «Қасым ханның қасқа жолын», XVI ғасырдың аяғымен, XVII ғасырдың басындағы «Есім ханның ескі жолы» деп аталатын заңдар жинақтарын, 1548 және 1628 жылдар аралығында билік құрған Есім хан шығарған заң құжаттарын, XVII ғасырдың аяғы мен XVIII ғасырдың басындағы Тәуке хан (1680-1718 жж.) тұсында жазылған атақты «Жеті Жарғыны» айтпасақ болмайды. Тәуке ханның «Жеті жарғысы» жеті саланы: жер дауын, құн дауын, бала тәрбиесі мен неке қатынасын, қылмысқа жауапкершілікті, ру аралық дауды, ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету мәселесін қамтыды [10, 32 б.].

Қазақ әдет-ғұрыпшын зерттеушілердің мәлімдеуі бойынша еншінің көлемі әкенің дәулетіне байланысты екен. Әдет заңдарында әменгерлік мәселе де мұрагерлік жолмен жүзеге асты. Егер әке жастай өліп, артында жас балаларымен жас жесірі қалса, әменгерлік әдет бойынша өлген адамның бірге туған ағасы не інісі, олар болмаса немере, шөбере туыстары, қала берді аталас інісі жеңгесіне үйленіп балаларды өз қамқорлығына алатын да, мал- мүлкіне заңды түрде иелік ететін. Егер жесір қалған әйел күйеуге шықпай, балаларымен елде отыра беремін десе, оған зорлық жасалмаған. Қазақ қазақ болғалы әке артында қалатын мұраға жазба түрде өсиет қалдыру дәстүрі болған, өкінішке қарай сол өсиет жазылған деректердің бір де бірі біздің заманымызға келіп жетпеген. Жазба өсиетпен қатар куәларалдында марқұмның өлер қарсаңында ауызша айтатын өсиеті болған. Мұрагер өсиетті бұлжытпай орындауға тырысатын. Осы әдет – ғұрыптар жөніндегі деректер төңкеріске дейінгі көптеген авторлардың баяндауы мен архив қоймаларында жақсы сақталған. Қазақтың әдеттік құқы бойынша әке мұрасына иелік ететіндер марқұмның балалары, әйелдері,

аға – інілері, жақын туыстары, қала берді аталас ағайындары болатын. Өлген әкенің артында мұра есебінде мал, жер- су (қыстау), үй – жай, мүлік, ақша және жесір қалады. Тіпті ертеректе әке мұрасына құл мен күң де енетін. Мұндай мұраны әке өлгеннен соң бөлісу мәселесі әр түрлі жағдайларға байланысты орындалатын. Ол жағдайлар негізінен өлген адамның жасына байланысты болатын.

Егер әке орта жастан асып, немесе қартайып өлген уақытта ол өзінің тіршілігінде артында қалатын мұрагерлеріне тисіті үлесін беріп, «ұлын ұяға, қызын қияға қондырып» үлгерген жағдайда қара шаңыраққа, мал – мүлкіне ешкімнің дауы болмай, оған енші алмаған кенже баласы түгелдей ие болады. Мұндай жағдайда әке артында тірі қалған шеше алдында екінші рет күйеуге шығу мәселесі күн тәртібінде болмайтындықтан, «мирас» қатарынан шығып қалады да, кіші баласының үйінде отыра береді. Тіршілігінде көп әйел алып, олардың еншісін әуелден бөлек ұстаған жағдайда, мұраны әр әйелдің бөлінбеген кенже баласы иемденетін. Әйелдер және олардан туған балалар арасында да мұра үшін дау – шар болмайтын. Егер әйелдердің ішінде жасы болса, ол әменгерлік әдеті бойынша жақын әменгерінің біріне өзіне тиісті үлесімен тұрмысқа шығатын. Мұндай әйелдердің жас балалары болса олар да өзімен бірге болатын.

Қ.О. Байжановтың айтуынша патриархалды-рулық қауымның ыдырауына негіз болған өндірістік қатынастардың дамуы нәтижесінде мұрагерлік құқықта үлкен өзгерістер болғанын, яғни XIX ғасырда Ресей империясының саясатының ықпалымен Жетісу облыстық басқармасы жинаған Қазақ әдет-ғұрып құқығы жинағының «Мұрагерлік құқық» деп аталатын II-бөлімінде мұра заң бойынша да, өсиет бойынша қалуы мүмкін делінген. Және мұра қалдырушы барлық мұралық мүліктің 1/3 бөлігін ғана өсиет бойынша қалдыра алады. Және бұл 1/3 бөліктің өзі мұралық мүліктің пассивін жойғаннан кейін, мұра қалдырушыны жерлеуге қатысты шығындардан кейін ғана есептелді. Сондай-ақ бұл 1/3 бөлікке рулық меншіктегі жер ата-бабалар өмір сүрген киіз үй жиһаздарымен бірге, ата-бабалардан қалған әскери құрал-саймандар кірмейтінін байқай аламыз [11, 187 б.].

Бірақ өлгеннің отын өшірмеу, жетімін тентіретпеу үшін ең алдымен жесірдің орнын дұрыстану керек болды. Жесір бір руга түскен кешегі келін ері өліп, бағы тайған жесір, өзі түскен шаңырақтың мүшесі, оның орны, мүддесі, адами құқы сол әулеттің өсуі мен өшуіне, абыройы мен ұятына астасып жататын. Өлген әке ұрпағы сол әулеттің заңды тұқымы, ал жесірдің әменгер болуы сол ұрпақтың аман-есен өсуінің алғы шарттары. Жесірін әменгерлікке ала алмау, жесірін тентіретіп жіберу, сол әулеттің сүйегіне басылған таңба.

Сонымен қазақ халқы әдеттік құқық негізіне сүйене отырып, әкем мұрасына иелік етіп, оны мұрагерлер арасында дұрыс бөлісуге көп мән берген. Әкеден қалған мал мен мүлікті орын – орынымен бөлісу үстінде адамгершілікке жатпайтын дүниеқорлық, озбырлық қылықтарды істеп, алауыздықтың тууына, көбінесе жол берілмейді. Мұны жоғарыда баяндалған мұрагерлік құқығының сан алуан түрлері қазақтың әдеттік ережелерінде өте орынды ескертілгендігінен де байқауға болады. Марқұмның өлердегі өсиеті, артында қалған жас баларының, жесірінің, қара шаңырағының, тіпті енші алып бөлек кеткен балалары мен ұзатылмаған қыздарының мүддесі және өліктің жетісін, қырқын, жүзін және асын беру шығындары түгелдей ескеріледі.

Мұрагерлік құқық шариат заңдарының ең күрделі бөлімі болып табылады. Мұсылман адам қайтыс болғаннан кейін, бірінші кезекте мұралық мүліктен оны жерлеуге байланысты және оның қарыздарын өтеуге байланысты шығындарды төлейді. Осыдан кейін өсиет бойынша мұрагерлер өз қарыздарын алады. Бірақ ол қалған бүкіл

мүліктің 1/3-тен аспауы тиіс. Одан қалған мүлік заң бойынша мұрагерлер арасында бөлінеді. Егер заң бойынша мұрагерлер болмаса, бүкіл мүлікке қатысты өсиет заңды болып табылады. Мұсылмандарда заң бойынша мұрагерлер деп туыстығы бойынша бес атаға дейінгі барлық ер адамдар, 3 атаға дейінгі барлық әйел адамдар есептеледі. Мұралық мүліктегі ер адамдардың үлесі әрқашан әйел адамдардікінен екі есе көп болады. Заңды мұрагер өсиет бойынша мұраға ие бола алмайды [11, 189 б.].

Қазақ мұрасының әдет-ғұрпындағы бастауларының бірі – рухани мұра қалдыру болды. Оған халықтың ауыз әдебиеті арқылы болашақ ұрпаққа жеткен өлең, дастандар, жырлар, шешендік сөздер мен билер шешімдері, хан жарлығы, көшпелі қазақ халқының қоғамдық құрылысын басқаруға арналған заңдары да бізге жеткен мұра есебінде сақталды. Мұсылмандық мұрагерлік құқық мұсылмандарға ғана таралады. Оның ерекшеліктерін атап айтсақ: заңды мұрагерлердің пайдасына өсиетті шектеу; заң бойынша мұраға ие болуда еркектер мен әйелдердің теңсіздігі; дәстүрлі мұсылмандық құқықтық өзге дінді ұстанатын адамдардың мұрагерлік құқығын мойындамауы; мұрагерлерді негізгі санатқа (сыныпқа) бөлу; қандас-туыстық байланыстардың мұрагерлік-құқықтық қатынастардағы басымдығына байланысты.

Қазан төңкерісіне дейін Орта Азия мен Қазақстан елдерінде мұрагерлік мәселелер әлеуметтік-экономиканың өсу деңгейіне, патриархалдық қатынастардың сақталуына, меншік нысанының даму сатысына және тағы да басқа себептермен тығыз байланысты болды.

Осы тұрғыда Э. Айкумбекова өзінің мақаласында 1917 және 1922 жылдардағы Кеңестік дәуірдегі негізгі нормативтік-құқықтық актілерді талдау барысында Кеңестік Үкімет барлық экономикалық аумақты өз бақылауында бүтіндей дерлік қадағалағаны туралы қорытынды жасаған. Айта кететін жағдай, өсиет бойынша мұрагерлікті реттейтін ережелерде көптеген шектеулерді байқауға болады. Атап айтсақ, өсиет қалдырушы өзіне тиесілі мүлікті өз қалауынша мұрагерлеріне үлестіре алмаған. Бұл өсиет бойынша мұрагерліктің құқықтық болмысына қарама-қайшы келеді.

Әр қоғамдық құрылымда мұрагерлік құқықтың негізі қаланғаны сөзсіз. Дегенмен, кеңес дәуірі тұсында мұрагерлік құқық азаматтық құқықтың бір саласы болып нақты орнын тапты.

Кеңес Одағы кезіне тоқталатын болсақ, жеке меншікті жою мақсатында бірнеше заңдар қабылданды. Мысалы, 1917 жылдың 26 қазанында «Жер туралы», 1917 жылдың 14 желтоқсанында «Банктерді ұлттандыру туралы» декреттер қабылданды. Жеке меншіктің мұрагерлік жолымен берілуін жою мақсатында 1918 жылдың 27 сәуірінде «Мұрагерлікті жою туралы» деген декрет жарияланды. Осы декреттің 1-бабына сәйкес, заң бойынша да, өсиет бойынша да мұрагерлік мүлдем алынып тасталды. Яғни, мүлік иесі қайтыс болғаннан кейін оған тиісті (жылжитын, жылжымайтын) барлық мүліктері мемлекеттің, дәлірек айтқанда РСФСР-дің қарауына (меншігіне) өтетін болды. Осылай қалыптасқан жағдай жаңа экономикалық саясаттың келуімен, біршама шектеулермен болса да, мұрагерлік құқығын қайта дамытуға өз үлесін қосты. Сәл кейінірек, 1922 жылдың 22 мамырында қабылданған «РСФСР-да танылатын, оның заңдарымен қорғалатын және РСФСР-дың соттарымен қорғалатын негізгі жеке мүліктік құқықтар туралы» мұраның жалпы құны 10000 алтын рубльден аспайтын болса, мұраны жұбайының және тікелей ұрпақтарының заң бойынша және өсиет бойынша мұрагерлік жолымен алу құқығы бекітіліп, әрі осы декрет негізінде Азаматтық кодекстің мұрагерлік құқық бөлімінің іргесі қаланған болатын [12, 63 б.].

1922 жылдың 31 қазанында қабылданып, 1923 жылдың 1 қаңтарында заңды күшіне енген Қазақ КСР-нің АҚ-де мұрагерлік құқыққа қатысты елеулі өзгерістер

енгізілді. Онда мұрагерлік құқық бойынша мүлікті қалдыру мүмкіндігі туралы ережелер қарастырылды. Қазақ КСР-нің АҚ-де мұра қалдырушының тек жақын туыстары оның мұрагерлері (қайтыс болған адамның жұбайы, оның балалары, немерелері мен шөберелері) болып табылады. Мұндай шектеу заңды мұрагерлік пен өсиет бойынша мұрагерлік негіздерінде орын алды. Заңды мұрагерлік бойынша мүлік аталған тұлғалардың, яғни мұрагерлердің арасында өзара үлестірілген. Одан кейін мұрагерлік құқықтың біршама өрлей түсу кезеңі 1945 жылдың 14 наурызында КСРО-ның Жоғарғы Кеңес Президиумымен қабылданған «О наследниках по закону и по завещанию» деген жарлығында, «өсиет және заңды мұрагерлік» негіздері Қазақ КСР-нің АҚ-де өз орнын тапты. Бұл Жарлықтың қабылдануы мұрагерлік құқықтың дамуына едәуір үлесін қосты. Аталмыш Жарлыққа Б.С. Антимонов пен К.А. Граве 3 түрлі сын айтқан болатын. Берілген сын бойынша, біріншіден, заңды мұрагерлерді шақыру тәртібінің түпкілікті өзгеруімен байланысты еді. Яғни, заңды мұрагерлер мұрагерлікке бір уақытта және барлығы бірдей шақырылмады, олар ендігі жерде кезек тәртібімен шақырылды. Екінші сын, аталмыш жарлық бойынша заңды мұрагерлер қатарының кеңейгеніне қатысты. Олардың ішіне мұра қалдырушының еңбекке қабілетті ата-аналары, аға-інілері мен апа-қарындастары кірді. Соңғы сын, егер мұра қалдырушының заңды мұрагерлерінің біреуі болмаса, онда өсиет бойынша көрсетілген, мүлдем бөгде адам мұра қалдырушының мұрагері болып табылады [2, 45 б.]. Бұл құқықта өсиет бойынша мұрагерлік еркіндігінің көріністері өз орнын таба бастады десек те болады.

1945 жылғы Жарлық негізінде мұрагерлік құқықтың өсиет және заңды мұрагерлік негіздері Қазақ КСР-нің азаматтық құқық саласында өз орнын тапты десек те болады. Ендігі жерде Қазақ КСР-нің 28.12.1963 жылғы қабылданған АҚ-нің мұрагерлік құқық бөлімінде заң және өсиет бойынша мұрагерлік құқық ережелерінің қатары кеңейтілді. Осы орайда айта кететін жайт, Қазақ КСР-нің заңдарында мемлекеттік еңбекке қатыссыз кірістерге қатаң тыйым салынды. Кеңес Одағы тұсында мұрагерлік құқықтың нақты дамуына, әсіресе 1961 жылдың 8 қаңтарында қабылданған КСРО Жоғарғы Кеңесінің Азаматтық заңдар негізін бекіту туралы Заңның қабылдануы бірден-бір себепші болды. Аталған азаматтық заңдар негізі VIII бөлімге (117-121 баптарға), яғни заңды мұрагерлердің кезек тәртіптеріне бірнеше өзгертулер енгізді. Сонымен қатар, бұл заң өсиет бойынша мұрагерлік негіздің еркіндігін кеңейтті.

КСРО-ның Жоғарғы Кеңесі КСРО және Республикалар Одағының азаматтық заңдар негізіне сәйкес, 1963 және 1964 жылдар аралығында Жоғарғы Кеңес сессиясында Одақтас Республикалардың азаматтық кодекстеріне «Мұрагерлік құқық» бөлімдерін енгізу туралы ережені бекітті. Осыған орай, Қазақ КСР-нің АҚ-сін Қазақ Советтік Социалистік Республикасының Жоғарғы Кеңесі 1963 жылдың 28 желтоқсанында қабылдаған болатын [12, 65 б.].

Егеменді ел болып, көк байрағымызды желбіреткеннен соң, ҚР-ның АҚ-нің Жалпы бөлімін ҚР-ның Жоғарғы Кеңесі 1994 жылдың желтоқсан айының 27 жұлдызында қабылдаған еді. Ал, ҚР-ның АҚ-нің Ерекше бөлімін ҚР-ның Парламенті 1999 жылы шілде айының 1 жұлдызында қабылдады. Міне осындай ғасырлар бойы қалыптасқан мұрагерлік құқықтың негіздері қазіргі тәуелсіз Қазақстан елімізде Азаматтық Кодекстің ерекше бөлімінде өз орнын тауып, азаматтар мұрагерлік құқық негізінде мүлікке иемденіп жатады екен [13].

Осындай небір бұралаң жолдардан өткен мұрагерлік құқығы тәуелсіз Қазақстан заңдарында өзіне лайықты орнын алды деп есептейміз. Еліміздің құқық жүйесінде мұрагерлік құқығы азаматтық құқықтың үлкен бір бөлімі ретінде бекітілген. Әрі, біздің республикадағы әрекет ететін заңдарға сәйкес, мұраның көлеміне шектеу жоқ. Қайтыс

болған адамның құқықтары мен міндеттерінің басқа тұлғаға немесе тұлғаларға мұрагерлік құқық нормаларының негізінде өтуінің өзі мұрагерлік деп танылады.

Әдебиеттер тізімі:

- 1.Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылғы 30 тамыз (2019.23.03. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен) [Электронды ресурс] https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51005029
- 2.Антимонов Б.С., Граве К.А. Советское наследственное право. - М.: Юридическая литература, 1955. - 264 б.
- 3.Немков А.М. Очерки истории наследственного права. - Воронеж: Издательство Воронежского университета, 1979. - 97 б.
- 4.Арғынбаев Х. Қазақтағы семья және неке. - Алматы: Қайнар, 1996. - 288 б.
- 5.Зиманов С.З., Өсеров Н. Қазақ әдет-ғұрып заңдарына шарияттың әсерін зерттеу. - Алматы: Жеті жарғы, 1997. - 128 б.
- 6.Бабыкова Э.Б. Правовое регулирование наследования в Республике Казакстан: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. - Алматы: НИИ частного права КазГЮУ, 2003. - 181 б.
- 7.Новицкий И.Б. Римское право / Отв. ред. Е.А.Суханов. - Изд. 4-е, стереотип. - М.: Ассоц. «Гуманитарное знание», 1993. – 245 б.
- 8.Иоффе О.С., Мусин В.А. Основы Римского гражданского право. – Л: ЛГУ, 1974.- 156 б.
- 9.Айтжан Б.Е., Хусаинова А.М. Рим құқығы: оқу құралы. - Алматы: Жеті жарғы, 2005. - 80 б.
- 10.Узбекулы С. Хан Тауке и правовой памятник «Жети жарғы». Учеб. пособие. - Алматы: Өркениет 1998. - 88 б.
- 11.Байжанов Қ.О. Қазақ әдет-ғұрып бойынша меншік құқығына ие болу және тоқтату әдістері. // Қазақтың ата заңдары: құжаттар, деректер және зерттеулер. 10 томдық / Бағдарлама жетекшісі С.З. Зиманов. өзгертіліп, толықтырылған 2 басылым. Қазақша, орысша, түрікше, ағылшынша. - Алматы: Жеті жарғы, 2004. - 2 Т. - 672 б.
- 12.Барщевский М. Ю. Наследственное право: Учебное пособие. - М.: Белые альвы, 1996.-225с.
- 13.Қазақстан Республикасының азаматтық кодексі (1999 ж. 1 шілдедегі № 409-1) (ерекше бөлім) (2021.02.01. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) [Электронды ресурс] <https://online.zakon.kz/>

УДК 347(574)

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМНЫҢ ИНСТИТУТТАРЫ*Нұрғалиев М.**Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясының магистранты, Қазақстан Республикасы, Алматы қ.*

Түйіндеме: Мақала қазіргі Қазақстандағы азаматтық қоғам институттарының қалыптасуы мен жұмыс істеуінің теориялық және практикалық мәселелеріне арналған. Бұл институттардың төрт негізгі тобы анықталды: саяси, экономикалық, әлеуметтік, рухани. Негізгі проблемалар мен олардың даму тенденциялары сипатталған.

Конституцияда азаматтық қоғамның негіздері мен негізгі институттары - кез келген заңды түрде сатып алынған мүлікке жеке меншік құқығы, кәсіпкерлік қызметтің құқықтары мен бостандықтары, партиялар болып табылатын, ал қазір кеңінен құрылып жатқан үкіметтік емес ұйымдар болып табылатын қоғамдық бірлестіктерді құру және олардың жұмыс істеу қағидаттары бекітілген.

Азаматтық қоғам институттары саяси партиялар мен қоғамдық бірлестіктер, бұқаралық акпарат құралдары, жергілікті өзін-өзі басқару органдары және т.б. болып саналады. Олардың қызметіндегі үш белгінің үйлесуі - Тәуелсіздік, еріктілік және қызметтің тиімсіз сипаты - оларды мемлекеттік және коммерциялық институттарға жататын кейбір ұқсас ұйымдардан ажыратуға мүмкіндік беретін өзіндік ерекшелікті құрайды.

Коммерциялық емес сектор нарықтық экономика қағидаттарына негізделген қоғамның демократиялық құрылымының маңызды элементі болып табылады. "Үшінші сектор" атауы мемлекет пен таза нарықтық құрылымдарды білдіретін басқа екеуімен қатар оның маңыздылығын атап өтуге арналған.

Кілт сөздер: азаматтық қоғам, құқықтық мемлекет, азаматтық қоғам институттары, азаматтық қоғам институттарының жұмыс істеу проблемалары, азаматтық қоғам институттарының даму перспективалары.

ИНСТИТУТЫ КАЗАХСТАНСКОГО ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА

Аннотация: Статья посвящена теоретическим и практическим вопросам формирования и функционирования институтов гражданского общества в современном Казахстане. Выделены четыре основные группы этих институтов: политические, экономические, социальные, духовные. Охарактеризованы основные проблемы и тенденции их развития.

В Конституции закреплены основы и основные институты гражданского общества - право частной собственности на любое законно приобретенное имущество, права и свободы предпринимательской деятельности, принципы создания и функционирования общественных объединений, какими являются партии, а ныне широко создаваемые неправительственные организации.

Институтами гражданского общества считаются политические партии и общественные объединения, средства массовой информации, органы местного самоуправления и т.п. Негосударственные, некоммерческие и добровольческие объединения принято также называть организациями «третьего сектора». Сочетание в

их деятельности трех признаков - независимость, добровольность и неприбыльный характер деятельности - образует то своеобразие, которое позволяет отличить их от некоторых похожих организаций, принадлежащих государственным и коммерческим институтам. Некоммерческий сектор выступает важным элементом демократического устройства общества, базирующегося на принципах рыночной экономики. Название «третий сектор» призвано подчеркнуть его значимость наряду с двумя другими, представляющими государство и чисто рыночные структуры.

Ключевые слова: гражданское общество, правовое государство, институты гражданского общества, проблемы функционирования институтов гражданского общества, перспективы развития институтов гражданского общества.

INSTITUTIONS OF KAZAKHSTAN'S CIVIL SOCIETY

Annotation: The article is devoted to the theoretical and practical issues of the formation and functioning of civil society institutions in modern Kazakhstan. There are four main groups of these institutions: political, economic, social, and spiritual. The main problems and trends of their development are described.

The Constitution establishes the foundations and basic institutions of civil society - the right of private ownership of any legally acquired property, the rights and freedoms of entrepreneurial activity, the principles of the creation and functioning of public associations, such as parties, and are now widely distributed. non-governmental organizations.

Institutions of civil society are political parties and public associations, mass media, local self-government bodies, etc. Non-governmental, non-profit and volunteer associations are also called "third sector" organizations. The combination of three characteristics in their activities - independence, volunteerism and the non-profit nature of activities - forms the identity that allows them to be distinguished from some similar organizations owned by state and commercial institutions. The non-profit sector is an important element of the democratic structure of society, based on the principles of a market economy. The name "third sector" is intended to emphasize its importance along with the other two, representing the state and purely market structures.

Keywords: civil society, the rule of law, civil society institutions, problems of functioning of civil society institutions, prospects for the development of civil society institutions.

Саяси ғылым азаматтық қоғамның құрылымына назар аудара отырып, оның екі жақты табиғатын ашады: идеалды және нақтылы, материалды және рухани т.б. дамудың полярлық бағыттарының болуы.

Халықтың саяси мәдениетінің дамуы нәтижесінде азаматтық қоғамның саяси партиялары, бұқаралық ақпарат құралдары, бұқаралық әлеуметтік қозғалыстар, ассоциациялар және басқа да институттары мемлекеттік құрылымдар секілді үйреншікті құбылысқа айналуда.

Азаматтық қоғам институттарына саяси партиялар, жергілікті қоғамдастықтар, кәсіптік одақтар, діни бірлестіктер, шығармашылық, қоғамдық және ғылыми одақтар мен бірлестіктер, бұқаралық ақпарат құралдары, сондай-ақ қоғам үшін түрлі қызмет пен қызмет көрсетулердің кең ауқымын іске асыратын, қызметтің алуан түрін жүзеге асыратын мемлекеттік емес қорлар, коммерциялық емес мекемелер, заңды тұлғалар одақтары (қауымдастықтары), қоғамдық пайдалы міндеттерді шешетін басқа да

ұйымдар мен бастамашыл топтар түрінде құрылған мемлекеттік емес ұйымдар жатады [1].

Саяси партия - мемлекеттік биліктің, жергілікті өзін-өзі басқарудың өкілетті және атқарушы органдарында азаматтардың, түрлі әлеуметтік топтардың мүдделерін білдіру және оларды қалыптастыруға қатысу мақсатында олардың саяси ырықын білдіретін Қазақстан Республикасы азаматтарының ерікті бірлестігі.

Қазіргі демократиялық қоғамдағы партияның маңызды міндеті азаматтық қоғам мен мемлекеттің арасындағы байланысты баянды ету. Партиялар арқылы әр түрлі әлеуметтік топтар өздерінің саяси талаптарын мәлімдейді. Бұрынғы әлеуметтік-экономикалық саясатты одан әрі жүргізу немесе оны өзгерту керектігі жөнінде өздерінің көзқарастарын білдіреді.

Партияның атқаратын қызметінің, тұжырымды мәні мынада: ол халыққа идеологиялық әсер етеді, саяси сананы қалыптастыруда роль атқарады. Саяси партиялар халықты үкіметпен, азаматтық қоғамды саяси қоғаммен, мемлекетпен байланыстыратын тетік болып табылады. Саяси партиялардың басқа ұйымдардан, қозғалыстар мен клубтардан негізгі ерекшеліктері мыналар — олар саяси билікке, билік тетігіне қатысуға таласады.

Партия саясаттың маңызды құрылымы болып саналады. Қазіргі таңда көз алдыға ең болмағанда бір партиясы жоқ мемлекетті елестету мүмкін емес.

Қазақстан халқы ассамблеясы. Бүкілқазақстандық бірліктің бірегей моделін қалыптастыруда Қазақстан халқы Ассамблеясы (ҚХА) маңызды рөл атқарады.

ҚХА басты міндеті мемлекеттік ұлттық саясатты іске асыру, Қазақстан Республикасындағы қоғамдық-саяси тұрақтылықты қамтамасыз ету, мемлекеттік және азаматтық қоғам институттарының этносаралық қатынастар саласындағы өзара іс-қимылының тиімділігін арттыру болып табылады.

Ассамблеяның мақсаты – қазақ халқының топтастырушылық рөлін арқау ете отырып, қазақстандық патриотизм, Қазақстан халқының азаматтық және рухани-мәдени ортақтығы негізінде қазақстандық біркелкілікті және бәсекеге қабілетті ұлтты қалыптастыру процесінде республикадағы этносаралық келісімді қамтамасыз ету [2].

2015 жылғы 23 сәуірде Бейбітшілік және келісім сарайында Қазақстан Республикасы Президентінің төрағалығымен ҚХА XXII сессиясы өтті. Нұрсұлтан Назарбаев 7 жаңа міндет қойды, оны жүзеге асыру ісіне Ассамблея тікелей қатысуы тиіс. Бұлар – бүкілқазақстандық мәдениетті дамыту, халық бірлігін ортақ рухани-моральдық құндылықтар негізінде нығайту, жастарды патриоттық рухта тәрбиелеу, мемлекеттік тілді және үштілді білім беруді одан әрі дамыту, транспарентті мемлекеттегі қоғамдық бақылауды қамтамасыз ету, этносаралық қатынастарды саясиландыруға жол бермеу, сондай-ақ Еуразиялық экономикалық одақ аясындағы серіктестермен мәдени-гуманитарлық байланыстарды нығайту жұмыстары.

Кәсіптік одақтар - азаматтардың өз кәсіптік мүдделерінің ортақтығы негізінде өз мүшелерінің еңбек ету, сондай-ақ басқа да әлеуметтік-экономикалық құқықтары мен мүдделерін білдіру мен оларды қорғау, еңбек жағдайларын жақсарту үшін ерікті түрде құратын дербес, тіркелген жеке мүшелігі бар қоғамдық бірлестіктері.

Кәсіподақ еңбекшілердің құқығын, мүддесін жан-жақты қарастырып, керек болса сотта да қорғайтын ұйым. Кәсіподақтар үкіметтің заңнамалық және қаржылық саясатына ықпал етіп, Халықаралық еңбек ұйымының (ХЕҰ) кеңесін қолдана, пайдалана білетін жұмыскерлердің өкілетті органы.

Қазіргі күні кәсіптік одақтар қызметкерлер өмірінде үлкен рөл атқарады. Кәсіптік одақтар қызметкерлер құқықтары мен мүдделерін сақтауға ерекше кепілдердің

бірі болды және болып табылады. Түрлі-деңгейдегі кәсіптік одақтар еңбек және әлеуметтік қатынастармен байланысты, түрлі салалардағы олардың ұсынуы мен қорғауын қамтамасыз етеді және қызметкерлер мүдделерін қалыптастырады және тұжырымдайды [3].

Діни бірлестіктер - жергілікті діни бірлестіктер (қауымдастықтар), діни басқармалар (орталықтар), сондай-ақ діни оқу орындары мен ғибадатханалар.

Діни бірлестіктер - діни сенімді уағыздау, тарату мақсатында құрылған. Осы мақсатқа лайықты белгілері: дін тұту, құдайға құлшылық ету, басқа діни салттар мен ырым-жоралғылары бар, сондай-ақ дінге үйрету және өз ізбасарларына діни тәрбие беруге ұмтылатын азаматтардың ерікті бірлестігі. Олар діни топтар (заңды тұлға емес) және діни ұйымдар (заңды тұлға ретінде тікеуден өткен) ретінде құрыла алады. Діни ұйымдар жергілікті (ізін қуған адам оннан кем емес) және орталықтандырылған (құрамында үштен кем емес жергілікті ұйымдар кіретін) болып бөлінеді.

Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 11 қазандағы № 483-IV Заңында Қазақстан Республикасының өзін демократиялық, зайырлы мемлекет ретінде орнықтыратынын, әркімнің ар-ождан бостандығы құқығын растайтынын, әркімнің діни нанымына қарамастан тең құқылы болуына кепілдік беретінін, ханафи бағытындағы исламның және православиелік христиандықтың халықтың мәдениетінің дамуы мен рухани өміріндегі тарихи рөлін танитынын, Қазақстан халқының рухани мұрасымен үйлесетін басқа да діндерді құрметтейтінін, конфессияаралық келісімнің, діни тағаттылықтың және азаматтардың діни нанымдарын құрметтеудің маңыздылығын танитынын негізге алады деп көрсетілген.

Жоғарыда айтылғандарға дәлел ретінде 2016 жылдың 13 қыркүйегінде Қазақстан Конституциясының 44-бабының 3) тармақшасына сәйкес мемлекеттік басқару жүйесін жаңғырту және оның тиімділігін арттыру мақсатында Қазақстанның Дін істері және азаматтық қоғам министрлігі құрылды.

Бұқаралық ақпарат құралы - мерзімді баспасөз басылымы, радио- және теледидар бағдарламасы, киноқұжаттама, дыбыс- бейне жазбасы және көпшілік қол жеткізе алатын телекоммуникациялық желілердегі (интернет және басқалары) WEB-сайттарды қоса алғанда, бұқаралық ақпаратты мерзімді немесе үздіксіз жария таратудың басқа да нысаны.

Бұқаралық ақпарат құралдары (БАҚ) - арнайы техникалық құралдардың көмегімен, кез келген тұлғаларға әртүрлі мәліметтерді ашық жариялауға арналған әлеуметтік мекемелер. Сарапшылар олардың мынадай ерекше белгілерін атап көрсетеді: жариялылық, яғни тұтынушылардың шексіздігі; арнайы техникалық құралдардың, аппаратуралардың болуы; ақпарат таратушының (коммутатор) қабылдаушыға біржақты ықпалы; тұтынушы аудиторияның тұрақсыз әркелкілігі. Қоғамның өмір сүруін қамтамасыз етудегі БАҚ-тың рөлі зор.

Құқықтық мемлекет құру мен азаматтық қоғамды дамыту жағдайында кезкелген демократиялық мемлекеттердегі бұқаралық ақпарат құралдарының басты қызметі – ағымдағы іс-әрекеттердің әлеуметтік бағасын бұқара санасына сіңіру болып табылады.

Баспасөз қоғамдық пікір туғызып, қалыптастыратын ықпалы бар, халық пен билік арасындағы ерекше байланысқа ие бірден-бір әлеуметтік институтқа тән зор күші бар құрал болып табылады.

Азаматтық қоғамның бір атрибутының бірі - дамыған қоғамның үшінші секторы болып табылады. Үшінші сектордың әр түрлі мүдделерін білдіретін құрылымдарға үкіметтік емес ұйымдар жатады.

Үкіметтік емес ұйым - ортақ мақсаттарға қол жеткізу үшін азаматтар және (немесе) мемлекеттік емес заңды тұлғалар Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес ерікті негізде құрған коммерциялық емес ұйым (саяси партияларды, кәсіптік одақтарды және діни бірлестіктерді қоспағанда).

Президенттің Қазақстан Республикасының халқына Жолдауын іске асыру мақсатында Қазақстан Республикасы Үкіметінің іс-шаралар жоспары қабылданған, онда "II. Қоғамды демократияландыру - уақыт талабы" бөлімінде қоғамдық бірлестіктермен өзара іс-қимыл мәселелері жөніндегі іс-шаралар көрсетілген, солардың бірі қоғамдық бірлестіктердің әлеуметтік маңызы бар жобаларын мемлекеттік қолдау тетігін әзірлеу болып табылады. Қазақстан Республикасының қоғамдық өмірін демократияландырудың басым бағыттарының бірі үкіметтік емес секторды дамыту болып табылады. Бүгінгі күні елде азаматтық қоғамның қызмет етуі үшін қажет үкіметтік емес сектордың қалыптасу процесі белсенді жүруде.

Үкіметтік емес ұйымдардың бірі мүмкіндігі шектеулі жандардың мұнын мұндаса, ендігі біреулері зейнеткерлер мен тұтынушылардың жоғын жоқтайды. Сондай-ақ азаматтық қоғамды қалыптастырып, экология, әлеуметтік саладағы мәселелермен айналысып жүрген ұйымдар да баршылық. Қорыта айтқанда, Қазақстандағы үкіметтік емес сектор осы уақытта билік пен халық арасындағы байланыс қызметін атқаратын, көпшіліктің талап-тілектерін жоғарыға жеткізе алатын іргелі ұйымға айналды.

Үкіметтік емес ұйымдар бірлесе қызмет еткен жағдайда үлкен қоғамдық күшке айналып, нәтижелі жұмыстар атқара алады.

Ұлттық-мәдени бірлестік – өзін белгілі бір этникалық бірлікке жатқызатын, өзінің этникалық ерекшелігін сақтау, тілін, білімін және мәдениетін дамыту мәселелерін дербес шешу мақсатында азаматтардың өздері ерікті өзін-өзі ұйымдастыруы негізіндегі бірлестігі.

Қазір азаматтық қоғамның бір институты ретінде "Түрікмен қоғамдық-мәдени орталығы" Қоғамдық бірлестігі, "Қазақстандағы еврей ұлттық ұйымдарының Қауымдастығы" заңды тұлғалардың "Мицва" бірлестігі", Қазақстандағы орыс общинасы, Қазақстандағы дүнгендер қауымдастығы, Қазақстандағы немістердің "Возрождение" қоғамдық бірлестіктері Қауымдастығы, "Болғар мәдени орталығы" Қоғамдық бірлестігі, Қазақстан Республикасындағы поляктар одағы, "Қазақстандағы гректердің "Филия" қоғамдық бірлестіктері Қауымдастығы", "Армяндардың "Луйс" мәдени орталығы" Қоғамдық бірлестігі, "Шешен және ингуш халықтарының мәдениетін дамыту жөніндегі "Вайнах" қауымдастығы, "Қазақстан күрдтерінің "Барбанг" қауымдастығы, "Әзербайжандардың "Тұран" мәдени орталығы", "Беларусь" мәдени орталығы", "Қазақстандағы ұйғырлар мәдениетінің орталығы" Қоғамдық бірлестігі " тәрізді ұйымдар қызмет істейді.

Жергілікті өзін-өзі басқару - жергілікті маңызы бар мәселелерді тікелей немесе жергілікті өзін-өзі басқарудың құрылатын органдары (институттары) арқылы өздері дербес шешу мақсатында белгілі бір мекендер шегінде тұрғылықты жері бойынша азаматтардың өзін-өзі ұйымдастыруының нысаны [4].

Мемлекеттік органдар жергілікті өзін-өзі басқаруды қалыптастыру және дамыту үшін қажетті құқықтық, ұйымдастырушылық және өзге де жағдайлар жасайды, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының қызметін әдістемелік және ақпараттық қамтамасыз етуді қоса алғанда, Қазақстан Республикасының заңнамалық актілеріне және өзге де нормативтік құқықтық актілерге сәйкес халықтың жергілікті өзін-өзі басқару құқығын жүзеге асыруына жәрдемдеседі. Жергілікті өзін-өзі басқару

органдары Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес жергілікті қоғамдастық халқының алдында жауапты болады.

Қазақстан Республикасының қазіргі Конституциясы жергілікті өзін-өзі басқарудың құрылуы мүмкін деп таниды. Әлемнің барлық дамыған елдерінде жергілікті өзін-өзі басқаруды құру мен одан әрі дамыту заңдармен кепілдік берілгені туралы жергілікті өзін-өзі басқарудың Европалық хартиясы белгілейді. Осы елдердегі жергілікті өзін-өзі басқару моделдерінің тұрпаттары бір-бірінен ерекшеленеді және халықтың жергілікті салт-дәстүріне, мәдениетіне, діліне, экономикалық даму деңгейіне және басқа да жағдайларға түгелімен бейімделген. Әлемнің барлық елдерінде мемлекеттік құрылғыдан немесе саяси партиядан бөлек, дамудың сол және басқа дәрежесінде жергілікті өзін-өзі басқару органдары бар.

Еркін нарықтық қоғамда, тек жергілікті өзін-өзі басқару, еркіндік рецепті мен сайлаулар барлық елдің халқының бастамашылығындағы жүзеге асырылатын орасан зор шығармашылық әлеуетті жұмылдыруға мүмкіндік береді .

Азаматтық қоғамның бір институты – саяси жүйе. Саяси жүйенің ең күрделі, ең маңызды элементі - мемлекет. Саяси жүйенің қоғамды басқарудағы ең орталық буыны - мемлекет. Біріншіден, ол саяси жүйенің билігін, мүдде-мақсатын іске асыратын ең негізгі аппараты. Екіншіден, мемлекет саяси жүйенің барлық элементтерін біріктіріп, саяси функция арқылы қоғамның игілікті құндылықтарын әділетті болу процесін басқарып отырады. Бұл процесті басқару. Бақылау дегеніміз - қоғамдағы қарым-қатынастарды, олардың өзара байланысын реттеп отыру, тұрақты, жақсы дамуын қамтамасыз ету.

Осы және басқа да азаматтық қоғам институттары елді одан әрі демократияландырудың маңызды ресурсына айналды.

Қазіргі кезеңде азаматтық қоғамның институттарының үйлесімді жетілдіруін тежейтін саяси-құқықтық экономикалық, әлеуметтік-мәдени мәнді жайттарының болуы заңды. Бұл үнемі дамушы әлеуметтік үрдістің тиімділігі жеке тұлғаның жан – жақты дамуымен анықталады. Әр тұлға саналы азамат ретінде қалыптасуы қажет.

Азаматтық қоғамның мемлекетпен әріптестік негізінде дамуы әлеуметтік прогреске және реформалар үшін қолайлы жағдай туғызуға жәрдемдеседі.

Бұл – елдің модернизациялаудың, демократиялық дамудың және экономикалық өсудің, мемлекеттік саясаттың тиімділігін арттырудың маңызды шарты болып табылады [5].

Азаматтық қоғамның қалыптасуы және дамуы бірнеше ғасырларды қамтиды. Бұл процесс әлі күнге дейін аяқталған жоқ.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қоғамдық бірлестіктер туралы Қазақстан Республикасының 1996 жылғы 31 мамырдағы №3 Заңы (берілген өзгерістер мен толықтыруларымен 2020.25.05.).
2. Қазақстан халқы Ассамблеясы туралы Қазақстан Республикасының заңы (2020.03.07. берілген өзгерістер мен толықтырулармен).
3. Қазақстан Республикасының кәсіп одақтар туралы 2014 жылғы 27 маусымдағы № 211-V ҚРЗ (өзгерістерімен және толықтыруларымен 12.01.2021)
4. Қазақстан Республикасының Конституциясы. Ғылыми-практикалық түсіндірме. – Астана, 2018. – 664 б.
5. Ельмуратов Г.Ж., Сулекеев Д.К., Молдабаева С.К. т.б. Саясаттану. Электрондық оқулық. Павлодар.Кереку, 2010.

УДК 343.352:324(574)

КОРРУПЦИЯ КАК ОБЪЕКТ АНТИКОРРУПЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ*Нұрлан Е.Е.**Магистрант Евразийской юридической академии им. Д.А. Кунаева, Республика Казахстан, г. Алматы*

Аннотация: Коррупция как социальное явление продолжает существовать в настоящее время практически во всех странах мира независимо от политического развития, в том числе и в Казахстане, различается лишь масштабами. Коррупция тормозит процесс социально экономического развития, строительства рыночной экономики, привлечения инвестиций. Негативно воздействует на политические и общественные институты демократического государства, представляет собой серьезную угрозу будущему развитию страны. Борьба с коррупцией определена в качестве одного из основных приоритетов государственной политики в Казахстане.

В целом следует отметить, что начиная с периода независимости, Казахстан уверенно идет по пути усиления и повышения эффективности противодействия коррупции.

Так, наша страна первой на постсоветском пространстве приняла антикоррупционный закон, ввела соответствующие изменения в сопутствующее законодательство. Более того, Республика Казахстан подтверждает свои антикоррупционные инициативы и на международном уровне.

Автор рассматривает особенности современного развития коррупции в Республики Казахстан.

Ключевые слова: коррупция, предупреждение, противодействие, профилактика, борьба, преступность, правонарушение, антикоррупционная политика.

СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚ СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛДЫҢ САЯСАТЫ РЕТІНДЕ

Түйіндеме: Сыбайлас жемқорлық әлеуметтік құбылыс ретінде қазіргі уақытта саяси дамуына қарамастан әлемнің барлық дерлік елдерінде, оның ішінде Қазақстанда да өмір сүруін жалғастыруда, тек ауқымында ғана ерекшеленеді. Сыбайлас жемқорлық әлеуметтік-экономикалық даму, нарықтық экономика құру, инвестициялар тарту процесін тежейді. Демократиялық мемлекеттің саяси және қоғамдық институттарына теріс әсер етеді, елдің болашақ дамуына елеулі қатер төндіреді. Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес Қазақстандағы мемлекеттік саясаттың негізгі басымдықтарының бірі ретінде айқындалған.

Тұтастай алғанда, Тәуелсіздік кезеңінен бастап Қазақстан сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың тиімділігін күшейту және арттыру жолымен сенімді жүріп келе жатқанын атап өткен жөн.

Осылайша, біздің еліміз посткеңестік кеңістікте бірінші болып сыбайлас жемқорлыққа қарсы заң қабылдады, ілеспе заңнамаға тиісті өзгерістер енгізді. Сонымен қатар, Қазақстан Республикасы өзінің Сыбайлас жемқорлыққа қарсы бастамаларын халықаралық деңгейде растайды.

Автор Қазақстан Республикасындағы сыбайлас жемқорлықтың заманауи даму ерекшеліктерін қарастырады.

Түйінді сөздер: сыбайлас жемқорлық, алдын алу, қарыс іс-қимыл, профилактика, күрес, қылмыстылық, сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясат.

CORRUPTION AS AN OBJECT OF ANTI-CORRUPTION POLICY

Annotation: Corruption as a social phenomenon continues to exist today in almost all countries of the world, regardless of political development, including in Kazakhstan, it differs only in scale. Corruption hinders the process of socio-economic development, building a market economy, and attracting investment. It has a negative impact on the political and social institutions of a democratic state and poses a serious threat to the future development of the country. The fight against corruption has been identified as one of the main priorities of state policy in Kazakhstan.

In general, it should be noted that since the period of independence, Kazakhstan has been steadily moving towards strengthening and improving the effectiveness of anti-corruption measures.

Thus, our country was the first in the post-Soviet space to adopt an anti-corruption law and introduce appropriate changes to the accompanying legislation. Moreover, the Republic of Kazakhstan confirms its anti-corruption initiatives at the international level.

The author examines the features of the modern development of corruption in the Republic of Kazakhstan.

Keywords: corruption, prevention, counteraction, prevention, fight, crime, offense, anti-corruption policy

В настоящее время проводится очень много исследований по вопросам коррупции. Авторами исследований описываются социальные, политические, юридические, культурные, традиционные, архетипические и прочие проявления коррупции, вычленяются факторы, условия, причины, предпосылки и т.д. Можно сказать, что коррупция давно стала объектом активного междисциплинарного исследования. Однако для того, чтобы получить качественные научные результаты, необходимо очень точно определить объект исследования. Здесь следует оговориться, что коррупция как социальное явление и коррупция как объект антикоррупционной политики – это вещи хотя и связанные, но все же разные. Сначала определимся с основными понятиями.

Понятие «коррупция» происходит от латинского «*corruption*» – подкуп, что означает «разрушение» или «нарушение», и сложилось из сочетания латинских слов «*correi*» – несколько участников в обязательном правоотношении по поводу единственного предмета спора и «*impere*» – нарушить что-либо, в частности, рассматривается нарушение индивидами сложившихся этических норм для получения выгоды [1]. В самом общем виде этот иностранный термин обозначает использование должностными лицами прав, связанных с должностью, в целях личного обогащения, подкуп должностных лиц, политических деятелей [2, с. 313].

В политике понятие «коррупция» используется для характеристики морального состояния общества в целом. В этом контексте коррупция рассматривается как социальная болезнь, преграда на пути экономического прогресса или угроза легитимной политике, обусловленная доступом к власти преступных элементов.

Коррупция как явление оказывает разрушительное воздействие на все правовые институты, в результате чего установленные нормы права заменяются правилами, продиктованными индивидуальными интересами тех, кто способен оказывать влияние на представителей госаппарата и готов за это платить. Серьезная угроза кроется и во вторжении коррупции в систему юстиции в целом и отправления правосудия в частности, поскольку это с неизбежностью приводит к деформированию общей практики правоприменения, а также делает ее менее цивилизованной и эффективной.

Коррупция в судебных органах – это проблема общемирового масштаба, не ограниченная конкретной страной или регионом. Однако наихудшие проявления этой разновидности коррупции имеют место, судя по всему, в развивающихся странах и странах с переходной экономикой. Невозможно не согласиться с глобальными выводами XIII Конгресса ООН по предупреждению преступности и уголовному правосудию, который призвал государства обратить внимание на взаимосвязь между неэффективным предупреждением коррупции и слабым социальным развитием, а также напомнил государствам о том, что достижение устойчивого развития будет практически невозможно без соблюдения принципа верховенства права и создания действенной системы уголовного правосудия [3].

Коррупция сопровождает человечество с древнейших времен, являясь постоянным (хотя и нежеланным) спутником государства. Пожалуй, первым термин «коррупция» применительно к политике употребил еще Аристотель, определяя тиранию как коррумпированную («испорченную») форму монархии. О ней писали Макиавелли, Руссо и многие другие мыслители. По словам Ш. Монтескье, «известно уже по опыту веков, что всякий человек, обладающий властью, склонен злоупотреблять ею, и он идет в этом направлении, пока не достигнет положенного ему предела».

Как у всякого сложного социального явления, у коррупции не существует единственного канонического определения, что обуславливает многообразие подходов к ее толкованию [4, с. 67]. Исследователи выделяют пять основных подходов в изучении коррупции: политический, социологический, экономический, юридический и криминологический [5, с. 7-17].

В историческом плане первенствовал политический (или философско-политический) подход. С позиций этого подхода коррупция рассматривается максимально широко – как использование властных возможностей в частных интересах. Она оценивается в контексте закономерностей возникновения и развития государства и права.

Основы социологического подхода к анализу коррупции заложены в трудах М. Вебера. Его рациональный подход позволяет установить социологическую сущность коррупции. Коррупция – это проявление патологии в функционировании бюрократической организации. Вместе с появлением государства возникает управленческий аппарат. Когда он отчуждается от государства, появляется коррупция. Коррупция в социологическом смысле есть не что иное, как отчуждение управленческого персонала от государства.

Социологический подход указывает, что коррупция – это явление в сфере социального управления, выражающееся в злоупотреблении субъектами управления своими властными полномочиями путем их использования в личных (в широком смысле – индивидуальных и групповых материальных и иных) целях.

С точки зрения экономического подхода коррупция свидетельствует о развитии рыночных отношений в органах власти. Коррупция является продажей власти на рынке властных услуг. В экономическом плане коррупция есть теневой государственный

механизм перераспределения доходов. Этот механизм эффективнее легального, именно здесь создаются настоящие условия для процветания властной бюрократии. Специалисты отмечают, что сформированная в спешном порядке модели рыночной экономики ортодоксального капитализма генетически запрограммирована на высокий уровень коррупции, ибо современный «дикий», криминализированный, нелегитимный бизнес не может существовать вне масштабной коррупции [6, с. 29].

Криминологический подход рассматривает коррупцию как криминальное и криминогенное явление. Криминогенная роль коррупции проявляется в том, что она находится в основе многих разрушительных процессов в мире в целом и в отдельных государствах в частности, итогом которых является незаконный оборот наркотиков и оружия, торговля людьми, уклонение от уплаты налогов, криминальное банкротство и рейдерство, отмывание преступных доходов и многие другие преступления [7, с. 78].

Также коррупция является необходимым элементом организованной преступности. Именно коррупция создает ту благоприятную социальную среду, в которой организованная преступность может существовать и развиваться.

Юридический подход к изучению феномена коррупции выражается в стремлении сформулировать ее нормативное определение.

Обобщив имеющиеся наработки, А.В. Фадеев выделяет три научных подхода к определению коррупции, представленные в научной юридической литературе [5, с. 12]. Первый – ограничительный, который характеризует коррупцию как уголовно-правовое явление, как подкуп-продажность должностных лиц государства. Коррупция здесь, по существу, отождествляется с двусторонней сделкой – корруптера и коррупционера (коррумпируемого субъекта). Корруптер подкупает коррупционера, а тот за соответствующую мзду совершает угодные корруптеру действия.

Второй подход – узкий, представляет коррупцию как умышленное использование должностными лицами своего служебного статуса в сфере государственной и муниципальной службы для противоправного получения имущественных и неимущественных благ и преимуществ, а равно подкуп этих лиц.

Третий подход – широкий, рассматривает коррупцию как неправомерное использование служебных полномочий, а также связанных с ними возможностей в публичном и частном секторе для получения имущественных и неимущественных выгод в личных интересах, а также в интересах других лиц.

Вообще сложность и многоплановость феномена коррупции не позволяют свести ее к какому-то одному аспекту. И любое серьезное исследование коррупции должно определить изначально собственные рамки, установить смыслы, в границах которых будет протекать ее изучение. В научной литературе практически общепризнанной стала методологическая установка, при которой коррупция в разных вариантах изучается в двух смыслах: узком и широком. В широком смысле понятием «коррупция» обозначают негативное социальное явление, поразившее публичный аппарат управления и выражающееся в разложении власти, умышленном использовании государственными и муниципальными служащими, иными уполномоченными лицами своего статуса, положения и авторитета занимаемой должности в корыстных целях для личного обогащения или в групповых интересах.

В узком смысле (собственно юридическом) коррупция рассматривается как совокупность составов правонарушений, предусмотренных в законодательстве РК и отличающихся таким квалифицирующим признаком, как использование должностным лицом своего публичного статуса в корыстных целях для личного обогащения или в групповых интересах, должностное злоупотребление [8, с. 7-9].

Признание социальной природы коррупции очень важно. Понимание коррупции только как совершения преступлений коррупционной направленности не соответствует реалиям коррупционной практики, что, в свою очередь, не способствует формированию эффективной системы противодействия ей [9, с. 18-19].

С понятием коррупции в ее общесоциальном значении связано и понятие коррумпированности. Стоит согласиться с Н.А. Кузьминым в том, что под коррумпированностью следует понимать вовлеченность должностного лица в незаконное обогащение путем использования должностных полномочий, зараженность стремлением к незаконному обогащению посредством использования возможностей занимаемого служебного положения. Реализация этой возможности зависит от нравственных устоев человека, честности, уважения к самому себе, обществу и государству, от отношения к своему долгу [1].

Обратимся к юридической интерпретации категории «коррупция». Один из первых документов международного уровня, упомянувший понятие коррупции, – это Кодекс поведения должностных лиц по поддержанию правопорядка, принятый Генеральной Ассамблеей ООН 17 декабря 1979 г. [10]. В данном документе говорится, что понятие коррупции должно определяться национальным правом. При этом в качестве общего ориентира дается примерное определение коррупции: «выполнение должностным лицом каких-либо действий или бездействие в сфере его должностных полномочий за вознаграждение в любой форме в интересах дающего такое вознаграждение, как с нарушением должностных инструкций, так и без их нарушения».

Одним из наиболее лаконичных, но информативно содержательных определений является формулировка, предложенная IX Конгрессом ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями (Каир, 1995 г.) [11, с. 145-147], рассматривающего коррупцию как «злоупотребление государственной властью для получения выгоды в личных целях».

Более объемное определение, значительно расширившее понятие субъекта коррупционных деяний, было разработано Междисциплинарной группой по коррупции Совета Европы [12, с.36]: исследуемый феномен рассматривается не только как взяточничество, но и как «любое другое поведение лиц, которым поручено выполнение определенных обязанностей в государственном или частном секторе и которое ведет к нарушению обязанностей, возложенных на них по статусу государственного должностного лица, частного сотрудника, независимого агента или иного вида отношений и имеет целью получение любых незаконных выгод для себя и других». Представляется, что подобная новация вызвана стремительной интенсификацией так называемой транснациональной коррупции, в структуре которой и покупателями, и покупателями нередко выступают представители коммерческих и иных негосударственных структур.

Можно сказать, что постепенно в международном праве устоялась широкая трактовка коррупции как корыстного служебного злоупотребления, не сводящегося к подкупу государственных служащих.

Довольно полно определяет исследуемый феномен Г. Тленчиева: «Коррупция, как представляется, — это противоправная, осуществляемая вопреки интересам государства и общества, виновная деятельность, носящая характер подкупа-продажности, совершаемая лично или через посредников путем незаконного испрашивания, получения либо предоставления имущества, благ, услуг, а равно путем использования служебного положения, имеющегося статуса, возможностей и направленная на достижение указанными лицами своих личных, групповых или

корпоративных целей» [13]. Если взглянуть на коррупцию глубже, то ее сущность заключается в перерождении государства из организации по защите общих интересов в корпоративную структуру, обслуживающую частные интересы и обеспечивающую их защиту от интересов общих. Другими словами, сущность ее состоит в предательстве чиновниками государства, граждан. Тотально коррумпированное государство выглядит предателем собственного народа [13].

Существует и противоположная точка зрения: коррупция понимается не столько как явление, сколько как состояние. В этом смысле коррупция представляет собой набор универсальных стратегий поведения определенных социальных групп, которые направлены на создание преимуществ в получении государственных услуг должного уровня и качества, необходимых для организации и ведения бизнеса [14, с. 269].

В отечественной науке можно выделить два основных направления в плане юридической квалификации коррупции. Первый подход связывает коррупцию непосредственно с продажностью должностных лиц. Второй подход предполагает широкую трактовку коррупции, которая не ограничивается взяточничеством. Коррупция определяется как использование должностными лицами служебного положения в целях извлечения неправомерных, личных выгод материального или имущественного характера. Такая широкая трактовка имеет большее распространение и соответствует общемировым правотворческим тенденциям.

Несмотря на достаточно широкий спектр воззрений на коррупцию, специалисты, тем не менее, почти единодушно сходятся в том, что:

а) она всегда связана с государственной властью и в силу этой зависимости неизбежно оказывает в большей или меньшей степени воздействие на характер и содержание власти, ее репутацию в обществе;

б) она как злоупотребление властью может осуществляться для получения выгоды не только в целях личного, но и корпоративного, кланового интереса.

Коррупция характеризуется большим разнообразием проявлений. Так, сам термин «коррупция» отражает определенный сговор между несколькими лицами, при этом с одной стороны выступает лицо, обладающее возможностью решить какой-либо вопрос с помощью ресурсов государства, с другой стороны – лицо, обладающее какими-либо финансовыми или иными возможностями и стремящееся использовать государственные ресурсы в своих интересах. Коррупция, как правило, представляет собой многократный процесс, заключающийся в своеобразной приватизации физическим лицом государственной должности.

Вместе с тем представляется, что стержнем коррупции является подкуп, который оборачивается продажностью подкупаемых. Именно он характеризует содержание коррупции. Злоупотребления должностных лиц и иных служащих, даже носящие корыстный характер, но с подкупом не связанные, не могут расцениваться как коррупционные. Можно предположить, что иная позиция, трактующая коррупцию более широко, основана на отождествлении противоправных должностных и служебных деяний и деяний коррупционных. Между тем последние далеко не охватывают всех разновидностей неблагоприятного и даже преступного поведения должностного лица или служащего. Коррупционные деяния не сравнимы по степени общественной опасности с должностными и служебными преступлениями; они гораздо опаснее как раз потому, что всегда представляют собой сделку между должностным или служебным лицом и лицом, заинтересованным в его определенном поведении. Повышенная общественная опасность коррупционных деяний продиктована не только и даже не столько тем, что, совершая их, должностное лицо или служащий

руководствуется своими, часто корыстными интересами, а не интересами службы; она заключается в возможности третьим организациям и лицам произвольно, в зависимости только от назначенной цены и своих интересов, формировать поведение указанного субъекта. Как совершенно точно подчеркивается в литературе: коррупция имеет не только скрытый, но и согласительный характер совершения. Она, как правило, не влечет за собой жалоб, так как обе виновные стороны получают выгоду от незаконной сделки. Сведение же коррупционных деяний к должностным и служебным преступлениям делает вообще нецелесообразным выделение их в качестве самостоятельной категории [15].

Но здесь также следует специально обратить внимание на то, что лежит в центре заключаемой противоправной сделки. Это обоюдно извлекаемая сторонами выгода в самом широком ее понимании. Она может носить конкретный, материальный характер и выражаться, например, в деньгах, имуществе, ценных бумагах. Материальная выгода может быть опосредованной, если лицо извлекает ее не сразу, а в результате оказанной ему услуги в виде, например, предоставления более высоко оплачиваемой должности. Наконец, выгода может вовсе не носить материального характера и быть нематериальной (помощь в избирательной кампании, благоприятный пиар, лоббирование чьих либо интересов и т.п.). Криминологи уже давно выделяют так называемую политическую коррупцию, в которой поведением коррупционера руководит стремление занять, сохранить, распределить или даже утратить соответствующую государственную должность. Характер выгоды с разных сторон коррупционной сделки совпадает далеко не всегда; обе ее стороны могут преследовать конкретные материальные цели, но это вовсе не является обязательным: допустим вариант, когда одна из сторон может преследовать цель получения нематериальной услуги. В результате коррупционной сделки ни одна из сторон может не претендовать на получение экономической выгоды; это опять-таки не только не исключает коррупцию, но в современных условиях даже часто ее характеризует. В любом случае коррупционная сделка носит возмездный характер, хотя возмездность отнюдь не означает только получение материальной выгоды. Коррупция представляет собой не что иное, как торговлю властью в государственном – прежде всего – и негосударственном секторах. Другими словами, коррупция – это разложение власти, проявляющееся в нелегальном рынке властных полномочий, обмене власти на выгоду в ущерб принципу социальной справедливости, «торговле влиянием».

Среди особенностей коррупции в Казахстане можно выделить следующие аспекты.

1) Коррупция сегодня становится все более политизированной, перемещаясь во властные структуры. С учетом отмеченного обстоятельства высказываются понятные сомнения в самой возможности выработки государственной стратегии борьбы с коррупцией. Правоохранительные органы становятся бессильными в рамках политических и экономических систем, связанных, по сути дела, круговой коррупционной порукой.

2) Коррупция приобретает макросоциальные масштабы, что находит свое выражение в экспансии коррупционных отношений, которая, по оценкам экспертов, достигла своего апогея. Действительно, трудно назвать сегодня ту сферу общественных отношений, где бы коррупция не наносила своего разрушающего воздействия.

3) Сегодня как в мире, так и у нас наряду – и в связи – с экономической глобализацией происходит интернационализация и глобализация коррупции. Формы

используемых коррумпированных денежных потоков все больше и больше делаются недоступными для контроля со стороны национальных правоохранительных органов.

4) Еще одна тревожная тенденция – расширение сферы легализации коррупции, т.е. придание видимости законности коррупционным сделкам. Расширяется спектр разнообразных способов взяточничества и их маскировки. В результате такая легализованная коррупция выпадает из поля зрения правоохранительных органов и безнаказанно распространяется дальше.

Представляется, что совершенно правы аналитики, утверждающие, что с конца 90-х гг. XX в. коррупция приобретает принципиально новое качество: из разовых эпизодических услуг она превратилась в полуполюгальную политико-экономическую государственную систему. Теперь чиновники фактически непосредственно переходят на содержание крупного бизнеса. Стать чиновником, не используя публичные возможности в частных целях, становится проблематичным. В коррупционной системе практически нельзя получить должность, связанную с использованием публичных возможностей, если ты не входишь в систему круговой поруки [23].

Особенностью коррупции в современной России является то, что она выступает своеобразным компенсаторным механизмом там, где не работают законы и институты гражданского общества.

Рассмотрев понятие и основные черты такого явления, как коррупция, вернемся к коррупции как объекту антикоррупционной политики.

Как уже было сказано выше, коррупция как объект антикоррупционной политики и как социальное явление должны быть разграничены. Во-первых, коррупция как объект антикоррупционной политики в любом случае будет уже, чем общесоциальное, научное или бытовое понятие коррупции. Коррупция слишком многопланова и разнохарактерна, поэтому законодательная деятельность государства в плане противодействия коррупции в данный конкретный момент всегда будет несколько отставать от развивающихся общественных отношений, в том числе и коррупционных проявлений этих отношений. Вот почему сужение и ограничение коррупции как объекта антикоррупционной политики принципиально важны, ведь в противном случае сама борьба с коррупцией может превратиться в коррупционную деятельность. Если не ограничить коррупцию как объект антикоррупционной политики, то будет допускаться широкое судебное и правоприменительное усмотрение, понятие станет размытым, что естественным образом снизит эффективность противодействия коррупции.

Во-вторых, нужно учитывать исторически изменчивый характер коррупции как объекта антикоррупционной политики. Сказанное означает, что понятие коррупции как объекта антикоррупционной политики, сформулированное и признанное на законодательном уровне, будет меняться с течением времени.

В-третьих, особенность коррупции как объекта антикоррупционной политики состоит в том, что ее понятие должно иметь четкие законодательные рамки, законодательное дефинирование. В правовой сфере общества можно бороться не с коррупцией «вообще», а только с коррупцией в рамках законодательного ее определения, существующего на данный момент. Это принципиально важно для того, чтобы сформировать уголовно-правовые, административно-правовые, гражданско-правовые и прочие отраслевые меры противодействия коррупции.

Еще один принципиально важный аспект состоит в том, что у коррупции как объекта антикоррупционной политики есть собственные признаки и характеристики. По нашему мнению, принципиальным важнейшим признаком коррупции именно как

объекта антикоррупционной политики на сегодняшний день является ее конвергентный характер. Конвергентность в биологии, как известно, означает развитие схожих признаков у объектов, изначально относящихся к разным видам, под влиянием общих условий окружающей среды. По аналогии можно констатировать конвергентный характер коррупции. Это означает, что ее проявления фиксируются в политической, экономической, социальной, бытовой, культурной жизни общества при наличии в нем неких общих предпосылок. В результате коррупция приобретает метастазный, межсекторальный характер.

В частности, указанный конвергентный характер определяет и тот факт, что уголовно-правовые меры противодействия коррупции до сих пор оказываются недостаточно эффективными, ибо работают только в одной сфере проявления коррупции.

При таком понимании коррупции становится очевидным, что она в качестве объекта воздействия требует и специфической правовой политики – опять-таки междисциплинарной, межсекторальной и межотраслевой.

Список использованной литературы:

- 1.1. Кузьмин Н.А. К вопросу о понятии и природе коррупции // Российский следователь. 2009. № 24 С. 23;
2. Современный словарь иностранных слов. М.: Русский язык, 1993. с. 507
3. Скирда М.В. О мировых тенденциях в области борьбы с коррупцией // Диалектика противодействия коррупции. Казань : Издательство «Познание», 2016. С. 150-151
4. Андрианов В. Д. Коррупция как глобальная проблема. М., 2013. - 213 с.
5. Фадеев А.В. Антикоррупционное законодательство России и зарубежных стран: криминологическое исследование: монография. М.: Юрлитинформ, 2015. с. 154.
6. Проява С.М. Экономизация коррупции. Механизм противодействия: монография. М.: Юнити-Дана. 2017. 159 с.
7. Киселев И.А. Грязные деньги. Уголовная ответственность за отмывание преступных доходов и ее применение в борьбе с преступностью и коррупцией. М.: Юриспруденция, 2016. 152 с.
8. Нукунов М.О. Проблемы борьбы с коррупционной преступностью (уголовно-правовые, криминологические и криминалистические аспекты). Автореф. д.ю.н., Алматы, 2005. 53 с.
9. Абдрахманов С.З. Признаки субъекта коррупционных преступлений: Учебное пособие. – Караганда, 2004. – 84 с.
10. Кодекс поведения должностных лиц по поддержанию правопорядка (Принят 17.12.1979 Резолюцией 34/169 на 106-ом пленарном заседании Генеральной Ассамблеи ООН) // Советская юстиция. – 1991. – N 17. – С. 22.
11. Голик Ю.В., Коробеев А.И. Преступность – планетарная проблема. (К итогам XI Конгресса ООН по предупреждению преступности и уголовному правосудию). СПб.: «Юридический Центр Пресс», 2006. - 298 с.
12. Краснова К.А. Уголовная политика Европейского союза в сфере противодействия коррупции: монография М.: Проспект, 2016. 88 с.
13. Г. Тленчиева. Коррупция в Казахстане: законодательные и организационно-правовые меры по ее предупреждению и международный опыт // Правовая реформа в Казахстане. – 1999. - №1. – С. 27 – 36

14. Сабитов Р.А. Противодействие коррупции и коррупционным правонарушениям: учебное пособие. М.: Юрлитинформ, 2018. 512 с.

15. См.: Рагимов И.М., Бабурин С.Н., Голик Ю.В., Дук Ю.И., Коробеев А.И. Современное государство в эпоху глобальных трансформаций: аналитический доклад. СПб.: «Юридический центр Академия», 2019. С.231-237.

УДК 343.1 (574)

ӘДІЛ СОТТЫҢ ҚАҒИДАЛАРЫ

Сайланбай А.

*Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясының магистранты,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.*

Түйіндеме: Сот билігі Қазақстан Республикасының атынан жүзеге асырылады және азаматтардың, ұйымдардың құқықтарын, бостандықтарын және заңды мүдделерін қорғайды, Конституцияның, заңдардың, басқа нормативтік құқықтық актілердің, Республиканың халықаралық шарттарының орындалуын қамтамасыз етеді. Әркімге Республикамыздың заңдарымен және Конституциясымен көзделген құқықтарын, бостандықтарын және заңды мүдделерін шектейтін немесе кемсітетін мемлекеттік органдардың, ұйымдардың, лауазымды және басқа тұлғалардың заңсыз шешімдерінен және әрекеттерінен сот арқылы қорғануға кепіл беріледі.

Қазіргі кезеңде сот билігін тәуелсіз билік саласы ретінде жетілдіру жолдары тікелей сот жүйесіндегі құрылымдық өзгерістерге алып келетіні анық. Бұл өзгерістер өз кезеңінде халықтың, қоғамның сот билігіне деген сенімінің артуына және сот әділдігін тиісті дәрежеде жүзеге асыруға оң ықпалын тизізетіні сөзсіз. Осыған байланысты Жоғарғы соттың бастамасымен болашақта сот жүйесінде біршама өзгерістер енгізу көзделіп отыр. Сот әділдігін жүзеге асыруда жергілікті соттардың рөлін арттыру мен халыққа қызмет ету сапасын жетілдіру мақсатында сот жүйесінің сатыларында қаралатын істердің қарау күзіреттілігін өзгерту жұмыстары да жүріп жатыр. Сондай-ақ, сот билігінің дұрыс жүзеге асырылуының бірден-бір факторы – тәжірибелі, саналы қызметкерлер дайындау болғандықтан, осы бағытта да біршама жұмыстар атқарылуда.

Түйін сөздер: Сот билігі, сот төрелігі, судья, конституциялық қағидалар, кінәсіздік презумпциясы, сот жүйесі, заңдылық, жариялылық, демократизм, соттың шешімі.

ПРИНЦИПЫ ПРАВОСУДИЯ

Аннотация: Судебная власть осуществляется от имени Республики Казахстан и защищает права, свободы и законные интересы граждан, организаций, обеспечивает выполнение Конституции, законов, других нормативных правовых актов, международных договоров Республики.

Каждому гарантируется судебная защита от незаконных решений и действий государственных органов, организаций, должностных и других лиц, ограничивающих

или ущемляющих права, свободы и законные интересы, предусмотренные законами и Конституцией Республики.

На современном этапе очевидно, что пути совершенствования судебной власти как самостоятельной отрасли власти непосредственно приводят к структурным изменениям в судебной системе.

Эти изменения, несомненно, окажут положительное влияние на повышение доверия населения, общества к судебной власти и надлежащее осуществление правосудия в свою очередь.

В этой связи по инициативе Верховного суда в будущем предполагается внести некоторые изменения в судебную систему.

В целях повышения роли местных судов в осуществлении правосудия и совершенствования качества обслуживания населения проводится работа по изменению компетенции рассмотрения дел, рассматриваемых на стадиях судебной системы.

Также в этом направлении проводится определенная работа, так как единственным фактором правильного осуществления судебной власти является подготовка опытных, добросовестных сотрудников.

Ключевые слова: Судебная власть, правосудие, верховенство суда, конституционные принципы, презумпция невиновности, законность, гласность, демократизм, осуществление правосудия только судом.

PRINCIPLES OF JUSTICE

Annotation: The principles of justice are fundamental and guiding legal provisions, in their totality, objectively defining the most general characteristics of justice in a state in a given historical period, revealing the social purpose of justice and showing the level of its democracy.

From the standpoint of a normative understanding, the principles of justice are: "the main provisions of law, which in some cases have a fundamental, general significance ...". There was also support for the understanding of the principles of justice as being: "... peremptory legal requirements" to the procedure for its implementation, designed to guarantee the observance of the rights and freedoms of the individual and the issuance of lawful, reasonable and fair court decisions ...".

For understanding the principles of justice, all three meanings are very important. The principles of justice are, first of all, some initial provisions that determine the basic, deep characteristics of the implementation of the judiciary in the administration of justice in various cases. These basic provisions reflect certain legal, political, moral views and convictions of society and the state on what justice should be.

All principles of justice form a coherent and interconnected system. The operation of one principle, as a rule, predetermines the other principles and is conditioned by each of them.

Keywords: The judiciary, justice, the rule of the court, constitutional principles, the presumption of innocence, legality, publicity, democracy, administration of justice only by the court.

Заңдылық, азамат пен адамның құқықтары мен бостандықтарының басымдылығы, заң мен сот алдында барлығының теңдігі, жариялық, жан-жақтылық, толықтық және

әділдік, іс жүргізу тілінің ұлттылығы, кәсібилік, құқық субъектілігін мойындау, құқықтарды сотпен қорғау, әркімнің кәсіби заң көмегіне құқылығын кепілдендіру қағидасы үлкен маңызға ие.

Сот билігі Қазақстан Республикасының атынан жүзеге асырылады және азаматтардың, ұйымдардың құқықтарын, бостандықтарын және заңды мүдделерін қорғайды, Конституцияның, заңдардың, басқа нормативтік құқықтық актілердің, Республиканың халықаралық шарттарының орындалуын қамтамасыз етеді. Әркімге Республикамыздың заңдарымен және Конституциясымен көзделген құқықтарын, бостандықтарын және заңды мүдделерін шектейтін немесе кемсітетін мемлекеттік органдардың, ұйымдардың, лауазымды және басқа тұлғалардың заңсыз шешімдерінен және әрекеттерінен сот арқылы қорғануға кепіл беріледі.

Судья әділсотты жүзеге асырғанда тәуелсіз және Конституция мен заңға ғана бағынады (ҚР Конституциясының 77 бабы 1,2 б.) [1].

Бұл қағиданың мазмұны судьялар ешкімнің кірісуінсіз, ешқандай қысымсыз немесе басқа ықпалсыз жауапты шешімдер қабылдау мүмкіндігін туғызатын жағдайлар жасауды қамтамасыз етуге талпыну. Бұл қағидаға кепіл береді:

а) жауапкершілікпен қорқыту арқылы араласуға тікелей тыйым салу. Мысалы, ҚР ҚК 339 бабы 1 және 3 баптары әділсот жүргізуге қарсылық көрсету мақсатында соттың қызметіне қандай түрде болмасын араласқаны үшін қылмыстық жауапкершілікті ескерген.

б) мемлекеттік билік органдары жүйесінде соттың дербес орны. Сот президенттік биліктің құрылымы болып табылмайды, Парламентке, Үкіметке, министрліктерге, комитеттерге және ведомстволарға бағынышты емес.

в) республикалық бюджет қаражатынан қаржыландырылуы. Парламент жыл сайын республикалық бюджетті бекітеді, сонда Республикамыздың Жоғарғы сот және жалпы сот жүйесі шығындарын көздеп отырады.

г) судьяның қолсұғылмаушылығы. Мысалы, судьяға, сот приставына, соттың атқарушысына, сол сияқты олардың туыстарына істің немесе материалдардың сотта қаралуына, не үкімді орындауға, соттың шешіміне немесе өзге сот актілеріне байланысты аталған тұлғалардың заңды қызметіне кедергі жасау, не істеген қызметі үшін кек алу мақсатында олардың өміріне қол сұғу қылмыс болып саналады;

д) соттардың саясатсыздануы. Заң судьяларға партияларда, кәсіби одақтарда тұруға, қандайда бір саяси партияны қолдап немесе қарсы болып шығуға тыйым салады. Және де судья лауазымы депутаттық мандатпен үйлеспейді.

е) судьялар нақты істер бойынша есеп бермейді. Демократиялық заңдар көмегімен қоғам заңсыздықтың «телефондық құқық» сияқты архаизмінен арылуға талпынуда. Судья жоғарыдағы шенеуліктердің пікірлеріне қарайламай қызметін атқаруы керек, сот буындары жетекшілерімен, сот билігі иерархиясында жоғары сатыдағы судьялармен сот ісін жүргізу және құқықты пайдалану сұрақтары бойынша кеңесуге міндетті емес.

ж) судьяның ауыспалы еместігі. Судья, заңмен тікелей көзделген жағдайлардан басқа уақытта, атқаратын лауазымынан негізсіз босатылмайды. Ол басқа лауазымға өзінің келісімісіз ауыстырылмайды. Олардың қызметін тоқтатудың және жұмысынан босатудың ерекше тәртібі бар.

з) сотты құрметтемегені үшін жауапкершілік белгілеу. Сотты құрметтемеу қылмыстық тәртіппен қудаланады, сонымен бірге сотты құрметтегені үшін айыппұл және әкімшілік қамау түріндегі әкімшілік жауапкершілік көзделген.

Барлық соттар мен судьяларға ортақ және бірдей әділсот қағидалары Конституциямен, «Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының

мәртебесі туралы» Конституциялық заңмен, процессуалдық және басқа заңдармен белгіленген. Осы қағидалардан ең алдымен конституциялықтарын атап өткен жөн.

Қазақстан Республикасының Конституциясында судьялар заңды қолданған кезде төмендегі қағидаларды басшылыққа алуға тиіс (77-бап) .

1. Адамның кінәлі екендігі заңды күшіне енген сот үкімімен анықталынғанша ол жасалған қылмысқа кінәлі емес деп есептеледі. Бұл қылмыстық жауапкершілікке тартылған тұлға сот шешімі заңды күшіне енгенше қылмыскер болып есептелмейді. Бұл демократиялық мемлекеттердің қылмыстық заңдарында кінәсіздік презумпциясы болып табылады.

2. Бір құқық бұзушылық үшін ешкімді де қайтадан қылмыстық немесе әкімшілік жауапқа тартуға болмайды. Бұл қағида барлық құқыққа қарсы әрекеттерге қарсы қолданылады. Егер адам қылмыс жасаса, сот тек бір жаза ғана қолдана алады. Дәл осындай әкімшілік құқық бұзушылық үшін де бір әкімшілік жаза ғана қолданады. Бұл қағиданың да сондай-ақ «тарихи» тамырлары бар. Өткен шақтарда шын және жалған қылмыстары үшін адамдар бірнеше дүркін жазаланып, тіпті өмір бойы қуғынға ұшырап отырды.

3. Өзіне заңмен көзделген соттылығын оның келісімінсіз ешкім өзгерте алмайды. Бұл қағида қолда бар қылмыстық іс жүргізу заңдарына өзгерту енгізеді. Бұрын Қазақ КСР Қылмыстық іс жүргізу кодексінде бірінші инстанция сотының үкімі екі мәрте күші жойылған істі екінші инстанция соты өзінің қарастыруына қабылдай алатын ереже болған еді. Конституция осы ережеге сотталушының пайдасына елеулі түзету енгізді. Енді, соттылықты өзгерту сотқа тартылатынның тілегіне байланысты болады.

4. Әркімнің де сотта әркім өз сөзінің тыңдалуына құқылы. Конституциялық Кеңес төмен тұрған соттың қарауына жататын істі жоғары тұрған соттың өз өндірісіне қабылдауы, сондай-ақ соттылықты өзгертуге себеп болатын істі сол деңгейдегі басқа сотқа табыстау тек ісін қарастыратын тұлғаның келісімі барда ғана мүмкін деп тісіндіреді. Бұл демократиялық әділ соттың жалпыға танымал қағидасы болып табылады. Сот – жазалаушы орган емес, ақиқатты анықтауға, істі әділ шешуге арналған орган.

5. Конституция белгілі бір жағдайларда заңдардың кері кіші жоқ деп белгілейді. Төмендегідей заңдардың: жауапкершілікті белгілейтін немесе күшейтетін, азаматтарға жаза міндеттер жүктейтін немесе олардың жағдайын нашарлататын заңдардың кері күші болмайды. Егер құқық бұзушылық жасалғаннан кейін ол үшін жауапкершілік заңмен алынып тасталса немесе жеңілдетілсе, жаңа заң қолданылады.

6. Айыпталушы өзінің кінәсіздігін дәлелдеуге міндетті емес. Бұл қағида кінәсіздік презумпциясынан туындайды. Егер адам заңды жауапкершілікке тартылса, оның кінәлі екендігін тиісті орган дәлелдейді. Ол барлық заңды тәсілдермен өзінің кінәсіздігін дәлелдеуге міндетті емес, бірақ құқылы.

7. Адам өз-өзіне қарсы көрсетуге міндетті емес қағидасы өте ізгілікті болып табылады. Бұл принциптің кепілі жазалау үшін жалғыз мойындаудың жеткіліксіздігі туралы Конституциялық ереже болып табылады. Адам жұбайына және заңмен белгіленген жақын туыстарына қарсы айғақ беруге міндетті емес деген конституциялық қағида да ізгілікті болып табылады. Ата-аналарға, зайыптарына, жақын туыстарына қарсы көрсету көтермеленген уақыт біздің есімімізде.

8. Адамның кінәлі екендігі жөніндегі кез келген күдік айыпталушының пайдасына қарастырылуы әділ соттың маңызды қағидасы болып табылады. Бұл қағида айыпталушының кінәлігі туралы дәлелдерді жеткіліксіз бола тұра, сонда да күдіктерді сотқа тапсырып, сотталуына ұмтылатын тергеу акцияларына қарсы бағытталған. Сот

тұлғаның кінәлігіне кез келген күмандануды оның пайдасына түсіндіруі үшін әлі көп уақыт қажет.

9. Заңсыз тәсілмен алынған айғақтардың заңдық күші болмайды. Дәлелдерге қол жеткізудің басты заңсыз тәсілдері Конституцияда көрсетілген. Қазақстан Республикасының Конституциясының 17-бабында адамның қадір қасиетіне қол сұғылмайды деп айтылған. Адамның қадір қасиетін кемсіту арқылы алынған дәлелдер заңсыз болып табылады. Ешкімді азаптауға, оған зорлық зомбылық жасауға басқадай қатықездік немесе адамның қадір қасиетін қорлайтындай жәбір көрсетуге не жазалауға болмайды. Дәлелдер егер оларды жинау және бекіту кезінде Конституция кепілдік берген адам құқықтары мен бостандықтары, сондай-ақ іс жүргізушілік заңдар белгілеген оларды жинау, бекіту тәртібі бұзылған болса, егер осындай әрекеттер тиіссіз түрде жасалған болса, заңды бұзумен алынған деп танылуы тиіс.

10. Конституция қылмыстық заңды ұқсастығына қарай қолдануға жол бермейді. Бұл, егер адам жасаған іс үшін қылмыстық жауапкершілік көздейтін заңды осы іске қолдануға болмайды деген сөз. Қысқаша айтсақ, егер заң көздемеген болса қылмыс жоқ.

Қазақстан Республикасының Конституциясында қолданыстағы құқыққа Республиканың Жоғарғы Сотының нормативтік қаулылары кіреді деп жазылған. Республика Президентінің «Соттар және судьялардың мәртебесі туралы» Жарлығында Республиканың Жоғарғы Соты сот практикасында заңдарды қолдану мәселелері бойынша түсіндірмелер беретін нормативтік қаулылар қабылдайды (28-бап) [2].

Жоғарғы Соттың органдары Пленум, Президиум және алқалар болып табылады. Жоғарғы Сот Пленумы өкілеттіктерінің бірі сот практикасы бойынша соттарға түсініктемелер беретін, соттардың заңдар мен өзге де нормативтік қаулыларды қолдану практикасын зерделейді және жалпылау материалдарын қарастыру болып табылады.

Сот істерінің материалдары мен заңдарды және өзге де нормативтік актілерді қолдану практикасы Жоғарғы Сот алқаларында зерделенеді және жалпыланады. Содан кейін бұл материалдарды Жоғарғы Сот Төрағасы, Жоғарғы Сот Пленумы нормативтік қаулылар шығару үшін енгізеді.

Жоғарғы Сот Пленумы нормативтік және нормативтік емес қаулылар қабылдайды. Олардың ерекшеліктері бар. Бұл актілердің өзіндік ерекшелігі олардың құрамындағы нормалардың бастапқы болып табылмайтындығында. Бірақ онымен шектелуге болмайды, себебі қосалқы заңдық актілердің көптеген құқықтық нормалары қайталамалы болып табылады. Жоғарғы Соттың нормативтік қаулыларының ерекшеліктері:

Біріншіден, Жоғарғы Соттың нормативтік актілерін қабылдау көзі болып табылатын заңдар мен басқа да нормативтік құқықтық актілердің тізбесі шектелген; олар – соттардың сот ісін шешу үшін қолданылатын актілер.

Екіншіден, Жоғарғы Сот соттар қолданатын құқықтық нормаларға түсінік береді. Яғни, Жоғарғы Сот нормативтік құқықтық актілерге ресми түсініктеме беретін субъект ретінде көрінеді.

Үшіншіден, нормативтік қаулылардың ерекшелігі олар тек соттарға ғана арналған. Тек соттар ғана Жоғарғы Соттың нормативтік қаулыларын басшылыққа алуға тиіс [3].

«Қазақстан Республикасындағы құқықтық реформаның мемлекеттік бағдарламасы туралы» қаулысы сот жүйесі дамуының басты 3 (үш) бағытын анықтап берді:

- сот жүйесін қайта құру;

- соттардың материалдық жағдайын және іс жүргізу заңдарын жетілдіру;
- құқық қорғау және арнайы органдарды Конституцияда көрсетілгендей мемлекетіміздегі үш биліктің ара-жіктері анықталды.

Сонымен Сот тәелсіздігі дараланды. Тәуелсіз де әділ сот – демократия мен құқықтық мемлекеттің көрсеткіші.

Қазір экономикалық соттар құрылып, өз қызметін бастап та кетті.. Әрине, шаруашылық мәселелерді әділ шешу үшін мамандырылған экономикалық соттарды құру өте дұрыс көтерілген мәселе.

Сонымен, сот – заңда белгіленген процессуалдық тәртіппен азаматтық, қылмыстық және әкімшілік жұмыстарды шешетін мемлекет органы.

Қазіргі елдерде, соттардың жұмыстары көбінесе конституциядағы азаматтардың және ұйымдардың заңды құқықтары мен мүдделерін қорғауға бағытталған.

Сот билігін жүзеге асыруды жетілдіруге бағытталған кешенді жұмыстардың ішінде ерекше атап өтерлік жетістіктердің бірі – «қамауға алу», бұлтартпау шарасын тек соттардың тағайындауы.

Нақты айтатын болсақ, алғаш рет «қамауға алу» туралы бастама 1966 жылғы «Азаматтық және саяси құқықтар жайлы» халықаралық фактісінде көрініс тапқан болатын. Аталмыш қағиданы ұлттық заңнамаға енгізу және қылмыстық іс жүргізу тәжірибесінде қолдану Еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық ұйымы (ЕҚЫҰ) сияқты халықаралық ұйымға төрағалық етуші еліміз үшін заңды қадам болатыны сөзсіз.

Қазіргі кезеңде сот билігін тәуелсіз билік саласы ретінде жетілдіру жолдары тікелей сот жүйесіндегі құрылымдық өзгерістерге алып келетіні анық. Бұл өзгерістер өз кезеңінде халықтың, қоғамның сот билігіне деген сенімінің артуына және сот әділдігін тиісті дәрежеде жүзеге асыруға оң ықпалын тизізетіні сөзсіз. Осыған байланысты Жоғарғы соттың бастамасымен болашақта сот жүйесінде біршама өзгерістер енгізу көзделіп отыр. Сот әділдігін жүзеге асыруда жергілікті соттардың рөлін арттыру мен халыққа қызмет ету сапасын жетілдіру мақсатында сот жүйесінің сатыларында қаралатын істердің қарау құзіреттілігін өзгерту жұмыстары да басталып кетті. Сондай-ақ, сот билігінің дұрыс жүзеге асырылуының бірден-бір факторы – тәжірибелі, саналы қызметкерлер дайындау болғандықтан, осы бағытта да біршама жұмыстар атқарылуда. Президент жанындағы Мемлекеттік басқару академиясының Әділ сот институтында «Заңтану» бағдарламасы бойынша болашақта судьялыққа үміткер магистрларды даярлау жүзеге асырылуда.

Бұған қоса, әрбір облыстық соттарда қатардағы судьялардың біліктілігін арттыруда бағытталған жұмыстар тұрақты түрде ұйымдастырылған және олардың қызмет сапасы мен сот этикасын сақтауына қадағалау жасайтын тәртіптік – біліктілік алқалары құрылған.

Осылайша, мемлекетіміздегі сот билігін даму жолдары сан түрлі болғанымен, олардың басты мақсаты – Қазақстан халқына әділ әрі тиімді қызмет ету болып табылады.

Аталған сот билігін жетілдіруге бағытталған шаралардың қоғам мүшелері тарапынан соттарға деген сенімінің артуына өзіндік үлесін қосып жатқаны анық.

Оның жарқын көрінісі ретінде республика көлемінде соттарға жек тұлғалардан келіп түсетін арыз – шағымдар көлемінің жылдан-жылға азайуын айтуға болады.

Аталған міндеттерге қол жеткізу үшін, сот төрелігін жүзеге асыру мен «сот басқаруы» саласына жататын қызметің арасына айқын шек қою және сот тәуелсіздігіне нұқсан келтіретін кез келген әрекеттің жолын кесу қажет.

Сондықтан да қоғамды одан әрі демократияландыру, заңдылықты нығайту, мемлекеттің, азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын іс жүзінде қамтамасыз ету міндеттері сот билігіне және сот төрелігі мәселелеріне айрықша көңіл бөлуді мейлінше талап етеді, өйткені бұл жеке тұлғаның құқықтары мен бостандықтарын тиімді қорғау үшін, сот арқылы қорғауды жүзеге асыру абсолютті және шексіз болуы үшін қажет.

Қазақстан Республикасында соттың мемлекеттік билік тармақтарының бірі мәртебесіне ие болу сот жүйесі беделінің артуына жағдай жасады, сонымен бірге олардың адам мен азаматтың құқықтарын қорғау жөніндегі қызметінің тиімді болуына сот билігі ерекше жауапты екендігі жарияланды.

20 қараша 2013 жылы Ел басы Н.Ә. Назарбаев Қазақстан Республикасы судьяларының VI съезінде сөйлеген сөзінде: «Қазақта «билік айту оңай, біліп айту қиын» деген сөз бар. Әділ қазылық ету - кез-келген судьяның қасиетті парызы. Ол үшін заңды бес саусақтай білу жеткіліксіз. Ең бастысы, би адал, әділ болуы керек [4].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы (1995 жылғы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданған)(2019.23.03. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен) <https://online.zakon.kz/Document/>

2. Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы Қазақстан Республикасының 2000 ж. 25 желтоқсандағы № 132-II Конституциялық Заңы (2021.20.03. берілген өзгерістер мен толықтыруларымен) <https://online.zakon.kz/document/>

3. Құқықтық актілер туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2016 жылғы 6 сәуірдегі № 480-V ҚРЗ. <http://adilet.zan.kz/>

4. Ел басы Н.Ә. Назарбаев Қазақстан Республикасы судьяларының VI съезіне өйлеген сөзі. -2013 жылғы 20 қараша. <https://www.akorda.kz/kz/events/astana>

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖУРНАЛЫ
КАЗАХСТАНСКИЙ ЖУРНАЛ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА
KAZAKHSTAN JOURNAL OF INTERNATIONAL LAW

Научно-теоретический и информационно-практический журнал

№1
(78)

Подписано в печать 04.05.2021г. Формат 60x84 ^{1/8}.
Печать цифровая. Бумага офсетная. Усл. печ. л. 15,25. Тираж 500 экз.
Заказ № 10-1800.

Адрес типографии:
г. Алматы, ул. Шарипова 120
. +7 (707) 214-02-50, +7 (777) 214-02-50
almaprintmaster@gmail.com